

1. Tampané saka Depôt nalika tanggal .....
2. Wiwité dienggo nalika taoen adjaran 19...../19.....
3. Wis ora dienggo wiwit tanggal .....

KEMBANG SETAMAN

LAJANG WATJAN KANGGO PAMOELANGAN DJAWA
ING PANGKAT TELOE SEPANDOEWOER

KAANGGIT

A. C. DEENIK LAN A. VAN DIJCK

KADJAWAKAKÉ

RADÈN SASRASOEGANDA

TJAP-TJAPAN KAPING NEM

DJILIDAN KAPING II

KAETJAP ING PANGETJAPAN
J. B. WOLTERS' UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN – DJAKARTA – 1948

PANGETJAPAN J. B. WOLTERS

1. Wong désa kang boesoek.

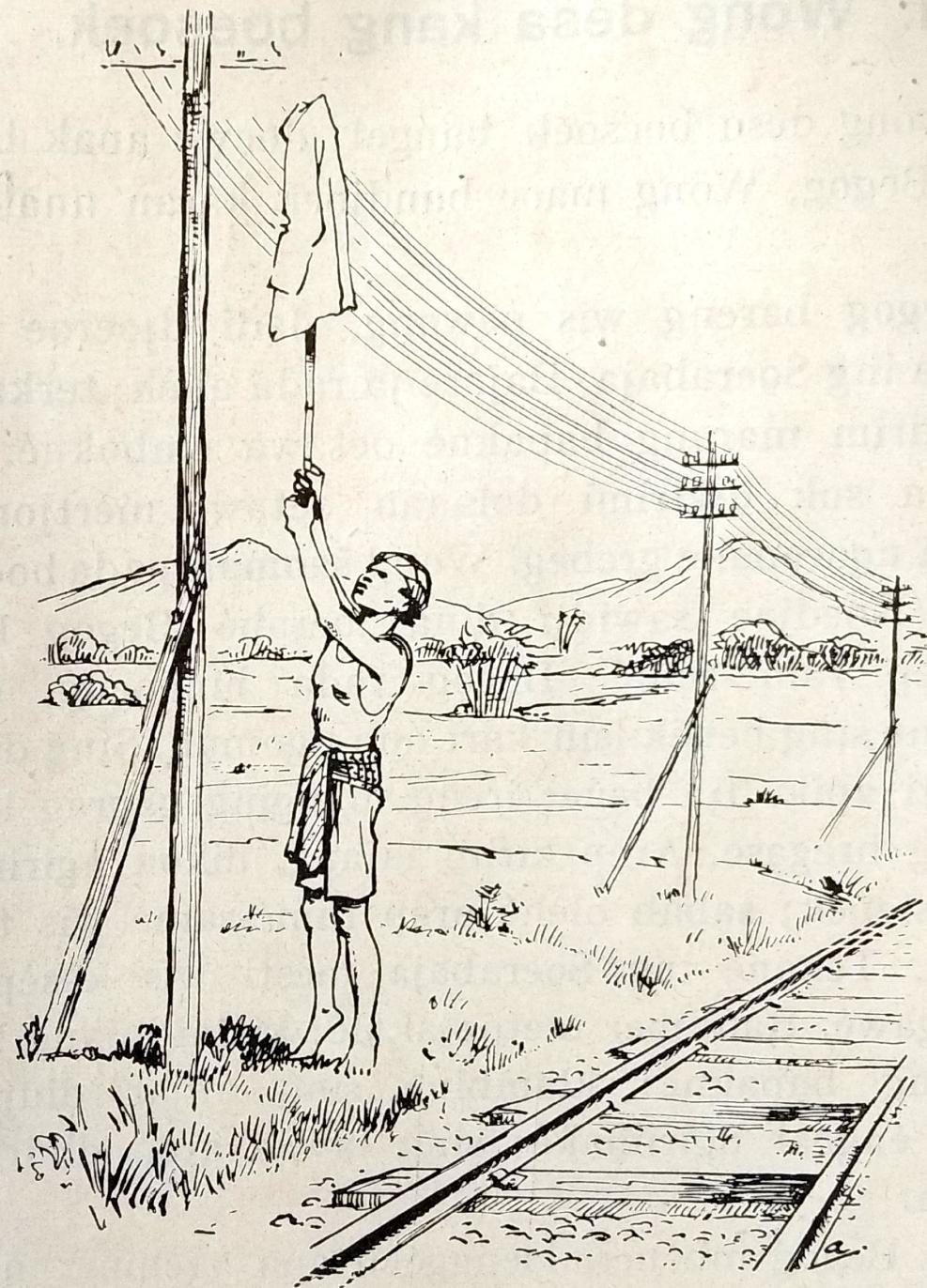
Ana wong désa boesoek banget, doewé anak lanang aran si Begog. Wong maoe bandjoer karan anak Pak Begog.

Si Begog bareng wis oewong, dadi djoeroe toelis toko ana ing Soerabaja. Bajaré ja rada akèh; terkadang sok kekirim marang bapakné oetawa embokné. Adi-adiné ja sok dikirimi dolanan oetawa mertjon, jèn mbeneri ngarepaké grebeg. Wong saomah pada boengah kabèh. Noedjoe sawidji dina loerahé Begog kanda jèn arep ramé-ramé. Begog rada bingoeng, sabab klambiné sing betjik isih kari ana ngomah. Sing digawa ora pati apik. Ija bener ireng, nanging gagrag lawas; koerang bregasé. Arep kirim lajang, dikon ngirimaké, wis keslepek; sabab olèhé arep ramé-ramé wis tjetak banget. Tekané ing Soerabaja mes'ti wis kasèp, wis lebar gawé. Bandjoer metoe akalé: kirim lajang kawat menjang bapakné: klambiné sing anjar didjaloek, dikon énggal ngirimaké; sing lawas arep dikirimaké moelih.

Pak Begog mbeneri loenggoeh ana ngèmpèr ngarep. Bareng ana oepas kantor pos teka noenggang sepéda, pak Begog kagèt. Oepas ngoeloengaké lajang kawat karo dloewang selembat, dikon nèken; dianggo tanda, jèn lajangé wis ditampani. Lajangé bandjoer diboekak, dioenèkaké. Ora ngerti, kok saka Soerabaja bisa tekan kono moeng sedéla mengkono. Oepasé kanda: „Nikoe

rak metoe kawat sing oeroet pinggir dalan nikoe; moelané rikat. Sing nggawa kabar nggih kawat nikoe."

Nalika semana wis soré; pak Begog bandjoer mleboe

menjang djero omah, kanda bodjoné. Peṭiné anaké bandjoer di/doedah, digolèki klambiné poetih sing anjar. Bareng wis ketemoe, pak Begog, bandjoer tjlatoe marang bodjoné: „Iki betjik ndang dikirimaké waé, sabab kana ngarep-arep. Moerih énggalé teka, tak

sampirné njang kawat ndalan kana waé, ja mbokné; dadi soré iki bisa tekan kana.” Klambiné bandjoer digawa menjang ratan, disampiraké ana ing kawat tlégrap; olèhé njampiraké nganggo gantar. Sarèhné adem, dadi pak Begog bandjoer moelih baé, ora ngentèni mangkaté si klambi. Bareng wis tekan ing djero ngomah, bandjoer omong-omongan sedéla karo bodjoné, ngandakaké rikaté telegram; karo ngrasani anaké, méndah boengahé jén tampa klambiné.

Bareng wis bengi, ana wong onglang-angling liwat ngarepané pak Begog; weroeh ana klambi semampir ana ing kawat tlégrap, bandjoer dipènèk noeroet tjagaké; klambiné bandjoer disendal. Bareng diiling-ilingi, digrajangi, ketara jén isih betjik banget. Bandjoer tjoetjoel klambi; klambiné olèhé ndjoepoek maoe dianggo, kepénak, bisa sreg. Sarèhné klambiné déwé wis bawoek banget, bandjoer ora dianggo manèh, dioentjalaké menjang kawat. Dilalah kok bisa semampir. Wong maoe bandjoer loenga.

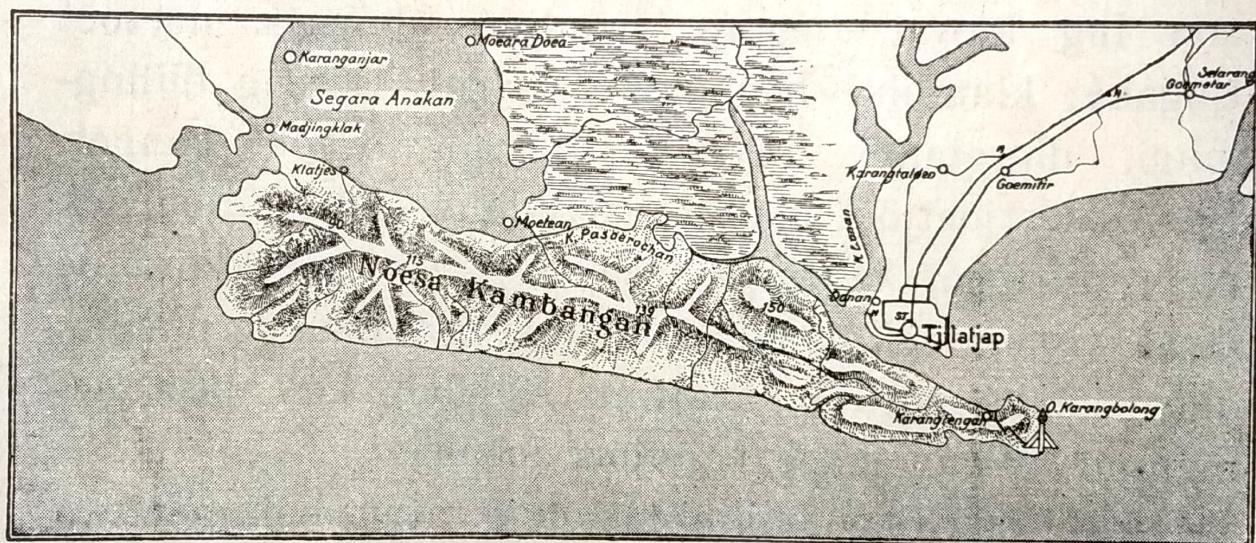
Ésoeké pak Begog niliki menjang ratan, bok menawa anaké kirim wangsoelan. Bareng njawang kawat tlégrap, weroeh ana klambi sédjé semampir. Énggal-énggal moelih ndjoepoek gèntèr; klambiné disènggèt, karo ngoendang-oendang bodjoné: „Mbokné, iki lo, klambiné anakmoe sing lawas wis dikirimaké mréné; ta énggal mrénéa! Anakmoe klambiné kok djeboel wis kaja ngéné! Ah, memelas banget ané! Ta delengen ki lo, wis akèh sing bolong. Olèhé toeke dèk kapan iki. Dèk moelih anjar iki pengrasakoe kok doeroeng doewé klambi ngéné iki!”

Lelakoné pak Begog maoe keproengoe marang tangga teparoné ing désa kono. Akèh sing pada teka,

ngabaraké keprijé genahé. Bareng wis dikandani, bandjoer pada goemoejoe nganti kepingkel-pingkel. Pada ngerti jèn Pak Begog pantjèn begog temenan. Nganti lawas pak Begog enggoné dadi potjapan.

2. Poelo ingkang koemambang.

Sanding pesisiripoen kidoel tanah Banjoemas saki-doelipoen Tjilatjap leres, wonten poelonipoen pandjang

Poelo Noesa-Kambangan.

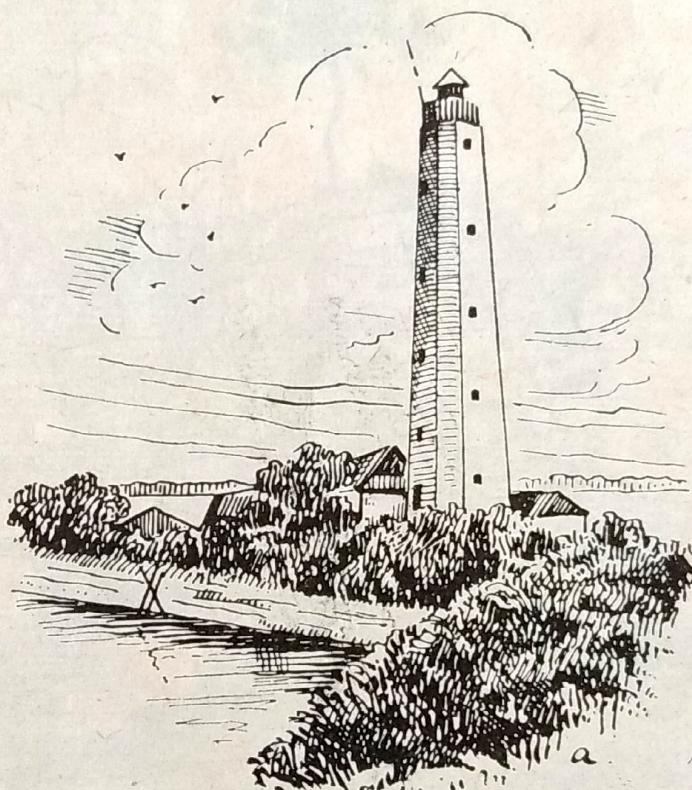
nama Noesa-Kambangan. Poelo poenika pasitènipoén kaṭah tjoerinipoen; watesipoen ingkang wétan teloek Penjoe; déné ingkang kilèn teloek Penandoeng. Poelo poenika kéging kanggé ndjagi plaboehan Tjilatjap.

Pasisiripoen kidoel poelo Noesa-Kambangan poenika adapoer parang tjoeri, nanging ingkang sanding kalijan Seganten-anakan, pesisiripoen andap, kebak tétoekoelan, pasitènipoen eloh.

Roemijn ing poelo ngrikoe wonten doesoenipoen sawetawis, sabab pasitènipoen kelebet eloh. Kalijan

malih wanani poen kaṭah kekad jenganipoen ingkang kadjengipoen saé-saé. Tijangipoen kala samanten wetawis 1500; sapoenika sampoen sami pindah dateng tanah Djawi.

Ingrika wonten oegi lentéra laoet, sorotipoen ngantos pinten-pinten pal tebihipoen, dados antjer-antjeripoen baita ingkang sami lelajaran, sageda ngener plaboehan

Tjilatjap. Manawi wonten ing plaboehan ngrikoe, baita boten ketempoeh ing angin ageng. Sami-sami plaboehan pesisir kidoel, plaboehan Tjilatjap poenika saé pijambak.

Sanding lentéra laoet waoe wonten teloekipoen nama teloek Karang-Bandoeng. Ingrikoe wonten poelonipoen tjoeri sawetawis, keṭoekoelan ing wit Widjaja-Koesoema. Sekaripoen dipoen aos-aos sanget; werninipoen peṭak. Sampoen wiwit kina-koemina, saben-saben Ingkang Sinoewoen ing Soerakarta oetoesan

mrika metik sekar Widjaja Koesoema. Menawi sampoen angsal, ladjeng dipoen wadahi ing kendagi mawi dipoen pajoengi gilap, kaoendjoekakan dateng Kangdjeng Sinoewoen ingkang mentas djoemeneng. Kala djaman kinanipoen kaṭah para ratoe ing tanah Djawi ngriki ingkang oetoesan mekaten poenika. Kangdjeng

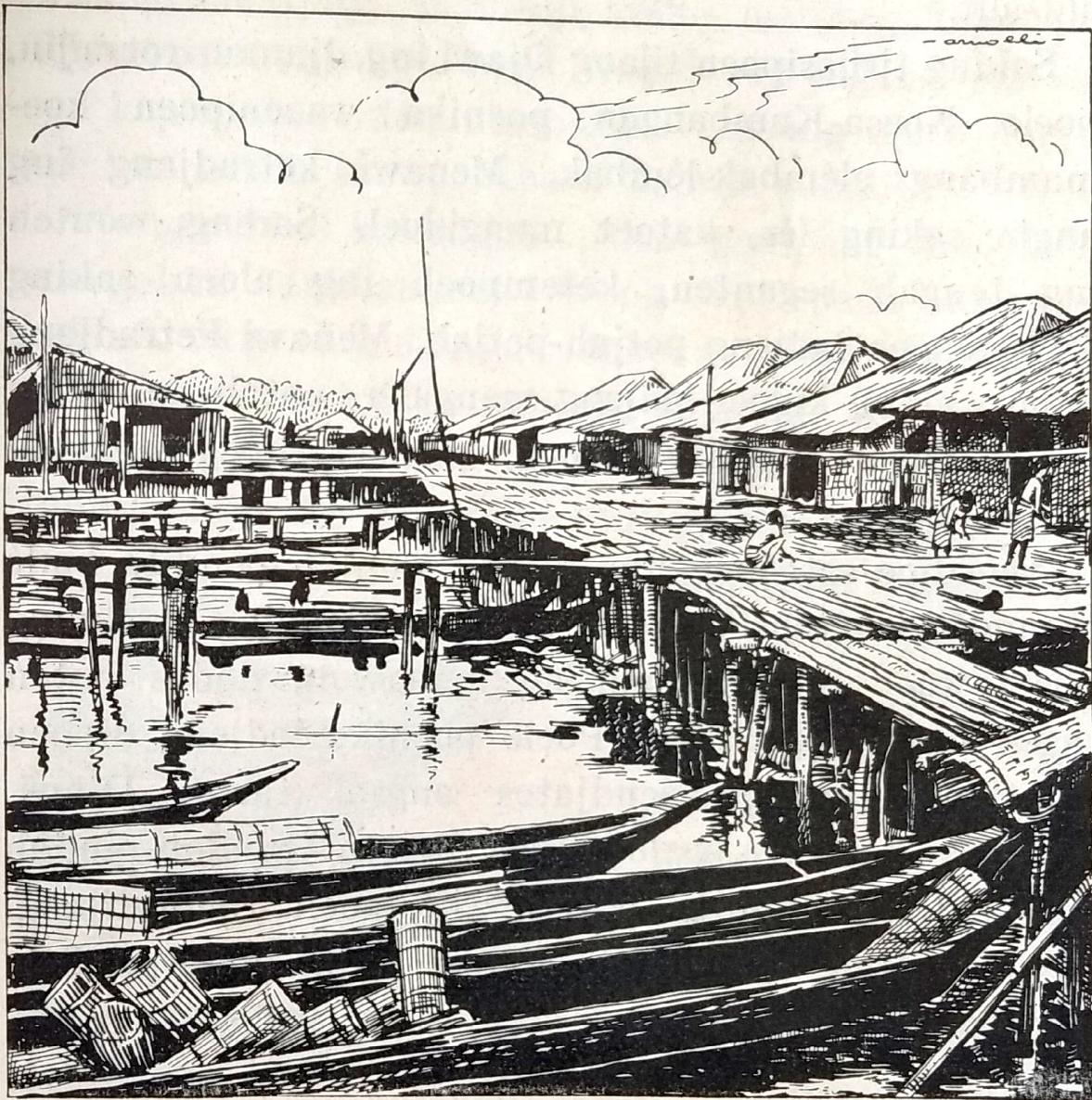

Wit kembang Widjaja-Koesoema.

Sinoewoen Pakoe-Boewana ingkang kaping X inggih oetoesan tijang soewidak mlampah darat, dateng Tjilatjap, preloe metik sekar Widjaja-Koesoema poenika.

Ing salèripoen poelo Noesa-Kambangan poenika wonten segantenipoen alit nama Seganten-anakan. Ing satengahing Seganten-anakan ngrikoe wonten padoesoenanipoen. Déné grijanipoen tijang-tijang, jén

ta sampoena wonten tojanipoen ing ngandapipoen, adapoer panggoeng. Dados senadjan seganten rob, toja boten saged minggah doemoegi ing salebetung grija. Tijang-tijang waoe pedamelanipoen mendet oelam;

enggènipoen seneng manggèn wonten sangginggilipoen toja poenika, mbok menawi mélik tjelak kalijan pang-génanipoen enggènipoen nggaota pados teda. Angsal-angsalanipoen oelam dipoen saremi kalijan dipoen epé, dipoen dadosaken gèsèk, dipoen sadé dateng Tjilatjap. Poenapa preloenipoen dipoen saremi poenika? Preloenipoen soepados boten bosok; inggih poenapa boten?

Kalijan malih tijang-tijang waoe sami pados simping. Simping poenika bangsaning kidjing oetawi tirem, inggih kénging dipoen teda kados tirem. Terkadang salebetipoen tjangkokipoen wonten moetijaranipoen alit-alit.

Saking tjrijosipoen tijang Djawi ing djaman roemijin, poelo Noesa-Kambangan poenika waoenipoen koe-mambang alémbak-lémbak. Menawi ketradjang ing angin saking lèr, katoet mangidoel. Sareng wonten ing tengah seganten, ketempoeh ing aloen saking kiwa-tengen ladjeng petjah-petjah. Menawi ketradjang angin saking kidoel ladjeng mengalèr, natab pasisiring tanah Djawi, agodag-gadoeg, adamel djoegroegipoen pesisir waoe.

Anoedjoe satoenggaling dinten wonten pendita baé manggèn wonten ing poelo ngrikoe. Nanging sarèhning poelo waoe tansah gondjing kémawon, dados boten saged ngedegaken grija. Poelo poenika ladjeng dipoen tjantjang nganggé pendjatos angsal tanah Djawi. Ngantos sapriki poelo waoe boten pindah-pindah malih. Déné pendita waoe tjrijosipoen tijang-tijang, pasaréanipoen wonten ing goewa, nama mesdjid Séla (Limoes boentoe).

3. Oerip sadjroning banjoe.

Ing wajah ésoek mbeneri dina Ngahad si Soedji loenga mantjing karo kakangné. Enggoné pada mantjing ana ing keðoeng kang misoewoer akèh iwaké. Moelané sedéla baé kepisé wis pada kebak. Toemoeli pada boengah-boengah bali moelih. Kedjaba roemangsa

begdja olèhé mantjing olèh akèh, ija boengah, déné mengko jèn mangan bakal nganggo lawoeh iwak. Toer iwaké enggoné mantjing déwé. Moelané sing pada dipikir ora ana manèh kedjaba moeng iwak olèh-olèhané mantjing. Si Soedji takon menjang kakangné. Tjelāoené: „Kang! Iwak koewi ana ing banjoe kok ora keplepeken! Jèn menoengsa ana ing djero banjoe rak ora betah soewé. Koewi keprijé sababé?”

Wangsoelané kakangné: „Ikoe gampang waé. Mara roengokna, dakkandani. Wong ikoe pada ndoewèni keboek. Ikoe sing dianggo ambekan; déné iwak, pirantiné ambekan doedoe keboek, angsang. Mengko, daktoedoehi! Delengen, iki lo angsangé, ana ing samboerining endas iki. Angsangé ikoe gawéné dienggo njerot hawa saka ing banjoe.”

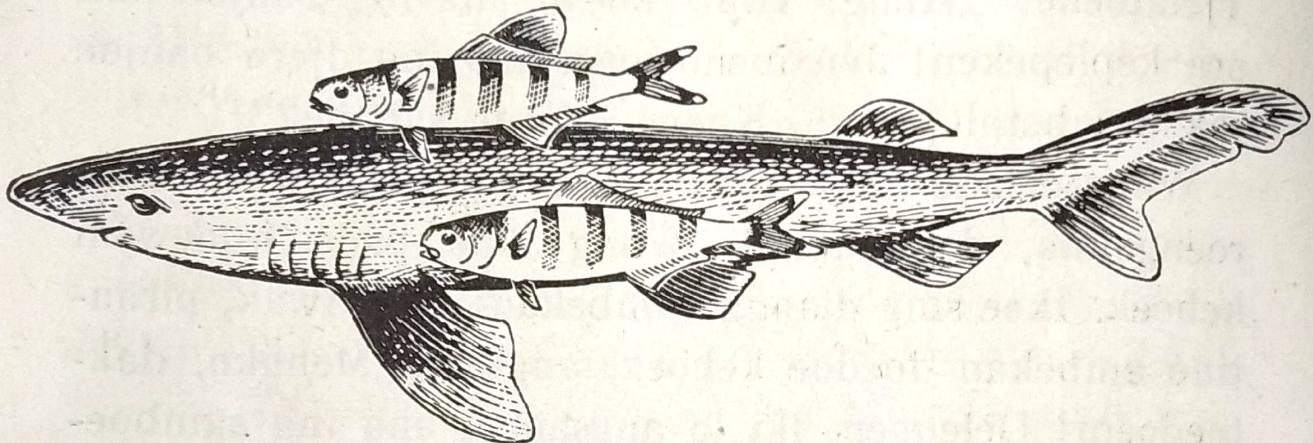
Angsang.

Si Soedji tjelatœ ma-nèh: „Elo! njerot hawa kok saka ing banjoe? Apa ing banjoe ikoe ana hawané?” Wangsoelané kakangné: „Ana; ing banjoe ikoe ija ana ha-

wané. Mengko jèn si embok nggodog wédang, kowé daktoedoehi. Jèn iwak ikoe ana ing sadjroning banjoe, tjangkemé diangapaké, toemoeli kelebon banjoe. Anangging banjoe ikoe bandjoer metoe ing sela-selaning angsang; hawané diserot. Samangsa iwak ikoe doe-menoeng ana ing daratan, angsangé bandjoer garing, iwaké mati.”

Ora antara soewé lakoené tekan ing omah, kepisé bandjoer disoentak. Sidji-loro isih ana sing pating klèpèk sarta kogèl-kogèl. Tjelāoené kakangné: „Ija,

pada kogèl-kogèla! Mangsa ndadak bisaa mlajoe ora. Sedéla engkas kowé digorèng. Delengen, Dji, kaja mengkono koewi enggoné molahaké boentoeté, jén pinoedjoe nglangi. Dadi kaja déné wong molahaké tangan lan sikilé. Boentoet ikoe gawéné kaja déné

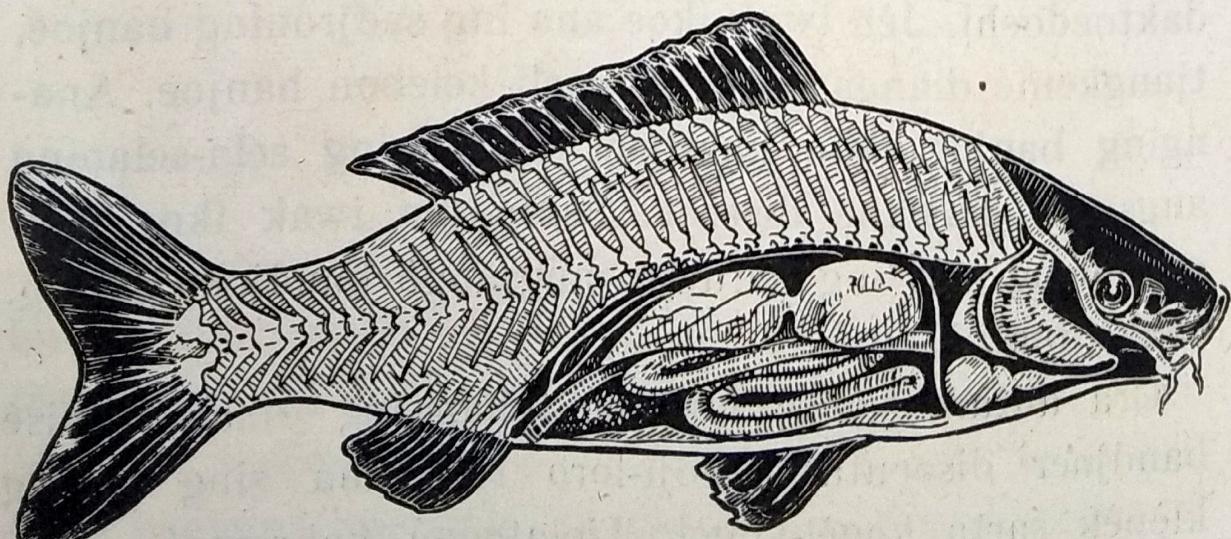

Iwak tjoetjoet lan iwak malim loro.

Ing sawènèhing segara ana iwak tjilik tansah sanding iwak tjoetjoet, presasat dadi malimé oetawa kang noedohaké paran.

dajoeng. Malah ana iwak sing rosa banget, bisa ngolingaké praoe tjilik-tjiliyan, disabet nganggo boentoeté."

Si Soedji sawisé dikandani mengkono, senengé marang iwak moendak. Maoené doeroeng taoe ngiling-ilingi iwak kang kaja mengkono genahé. Éwa déné isih doeroeng marem. Enggoné ngiling-ilingi isih dibandjoeraké. Kepéngin weroeh doenoengé kabèh. Iwaké

Iwak disigar oeroet gigiré.

toemoeli arep diresiki marang embokné, sabab arep diolah, digawé lawoeh mangan awan. Sisiké pada dikeroki, bandjoer dibètèti. Patrapé wis kaja wong mbelèh sapi kaé. Woedjoedé moela pantjén nggigoni. Nanging kakangné ngandani, jén satemené ora pisangan-pisan nggigoni; temboengé: „Koewi rak barang loemrah. Akoe kowé ija pada doewé; ikoe ora lija moeng djeroan: wadoek, oesoes, ati lan getih setiék.” Kakangné tjelaṭoe manèh: „Delengen, iki endogé. Dadi iwak iki lagi arep ngendög. Delengen kchèh! Éwon! Saoepama isiha oerip, mestí bandjoer ngendög ana ing dasaring kali.” Soedji soemamboeng: „Saoepama saben endog sidji dadi iwak sidji, kaliné mestí bandjoer kebak iwak.” Wangsoelané kakangné: „Bener kandamoe ikoe, jén endogé pada slameta kabèh. Ananging tibané ora mengkono. Sabab endog iwak ikoe akèh kang pada dipangani ing iwak lijané oetawa dipangani ing kodok. Mengkono oega iwak kang isih tjilik-tjilik ija akèh kang pada dipangani. Dadi oerip ana ing banjoe ikoe ija ora mestí seneng.” Tekan semono enggoné pada goeneman bab iwak, toemoeli kanđeg.

Botjah loro maoe noeli pada dolanan ana ing djaba; bijoengé ngolah iwaké ana ing pawon.

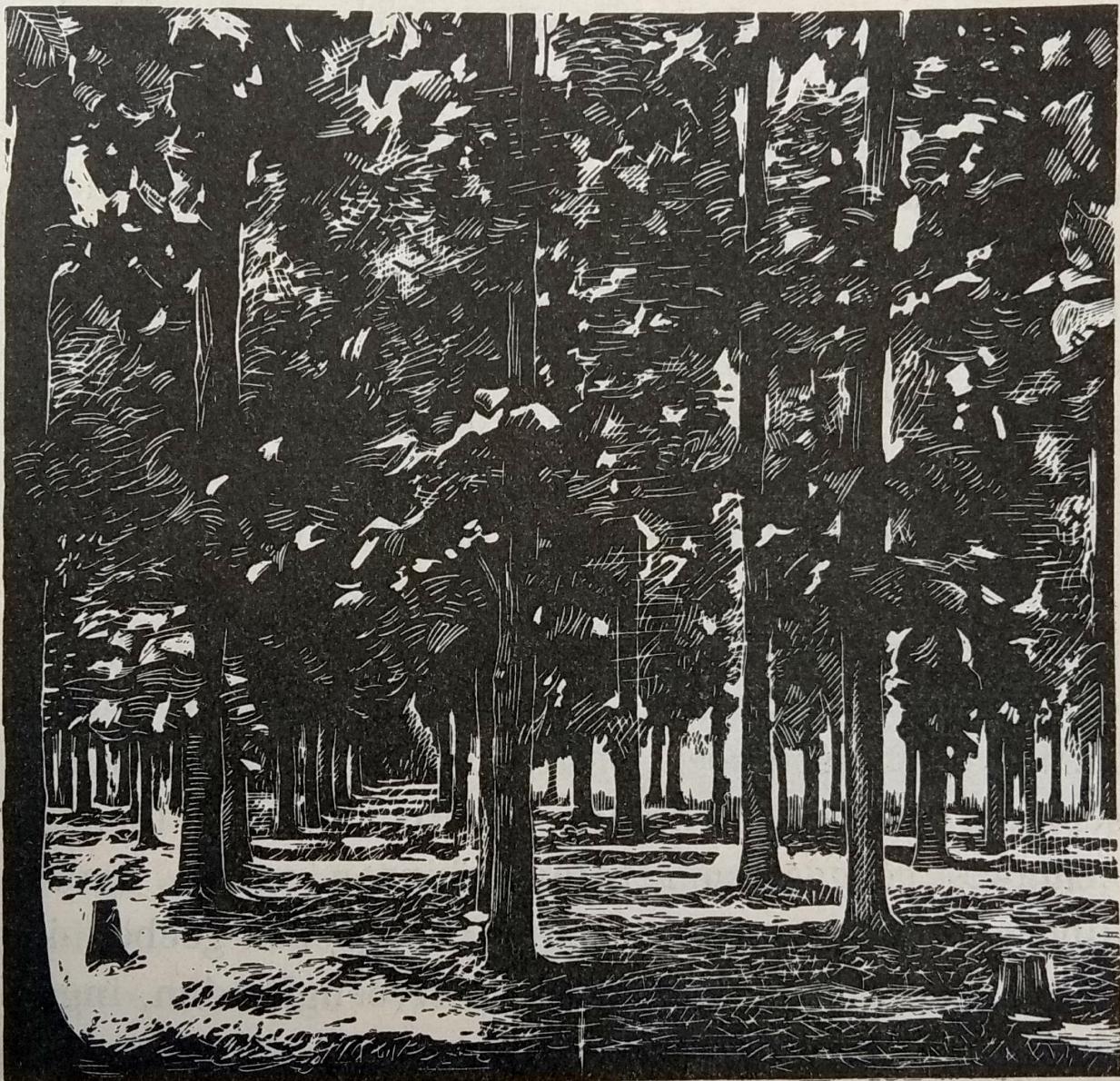
4. Wit djatos.

Pantjasemita waoenipoen mlarat. Grijanipoen boten patos apik. Pajonipoen inggih gendèng, nanging baloenganipoen namoeng kadjeng taoen kémawon. Sareng sampoen dados mandor, saged nglempakaken jatra. Grijanipoen sampoen ketingal rosok; gedègipoen pating

tjromplong, dipoen teđani rajap. Menawi dipoen tingali saking ing djawi, roepinipoen inggih kados taksih saé, nanging menawi dipoen lebeti, ladjeng ketawis jèn grika sampoen sepoeh. Sakanipoen lan blandar pangeretipoen, pating krèwèk, pating tjroempleng. Wonten ingkang dipoen teđa rajap, wonten ingkang dipoen elèngi kombang. Menawi wonten angin radi ageng, oetawi djawah deres, sampoen ngoewatosi, mbok menawi ambroek. Waoenipoen inggih dipoen rékaréka, moerih sampoen keladjeng-ladjeng, nanging rajapipoen ndadra kémawon, sabab kadjeng taoen poenika pantjèn dados dojananipoen rajap. Kombang inggih seneng ngelèng wonten ing ngrikoe. Sarèhning sapoenika sampoen gadah jatra, dados nedja dipoen santoeni kadjeng djatos, sabab rajap boten dojan dateng kadjeng djatos. Kombang inggih boten poeroen, sabab atos.

Anoedjoe satoenggaling dinten poen Pantjasemita dateng balokan badé toembas kadjeng djatos. Wonten poenapa kok boten dateng wana kémawon, tijang grijanipoen poen Pantja poenika sanding wana? Menawi dateng wana rak boten soesah toembas, namoeng negori kémawon, bat-bet. Mangka menawi toembas dateng balokan, 1 m³ regènipoen sakiwa-tengenipoen soewidak roepijah. Inggih leres kala djaman kedjawèn wana poenika kaseboet boten wonten ingkang nggađahi, ingkang gadah tijang kaṭah, tjrijosipoen; nanging sapoenika dipoen sengker dateng Negari. Tijang-tijang boten kéging negor kadjeng djatos sakadjeng-kadjengipoen kados kala djaman roemijin. Menawi njoewoen idi, inggih asring dipoen lilani. Menawi dèrèng angsal idi, mangka poeroen-poeroen negor wit djatos, mestì

dipoen tjepeng ing poelisi. Enggènipoen mekaten poenika preloe roemaksa dateng kadjeng djatos. Roemijn tijang negori sakadjeng-kadjengipoen pijambak, boten nganggé ngèngèh-ngèngèh, toer boten poeroen njoelami. La menawi namoeng dipoen tegori

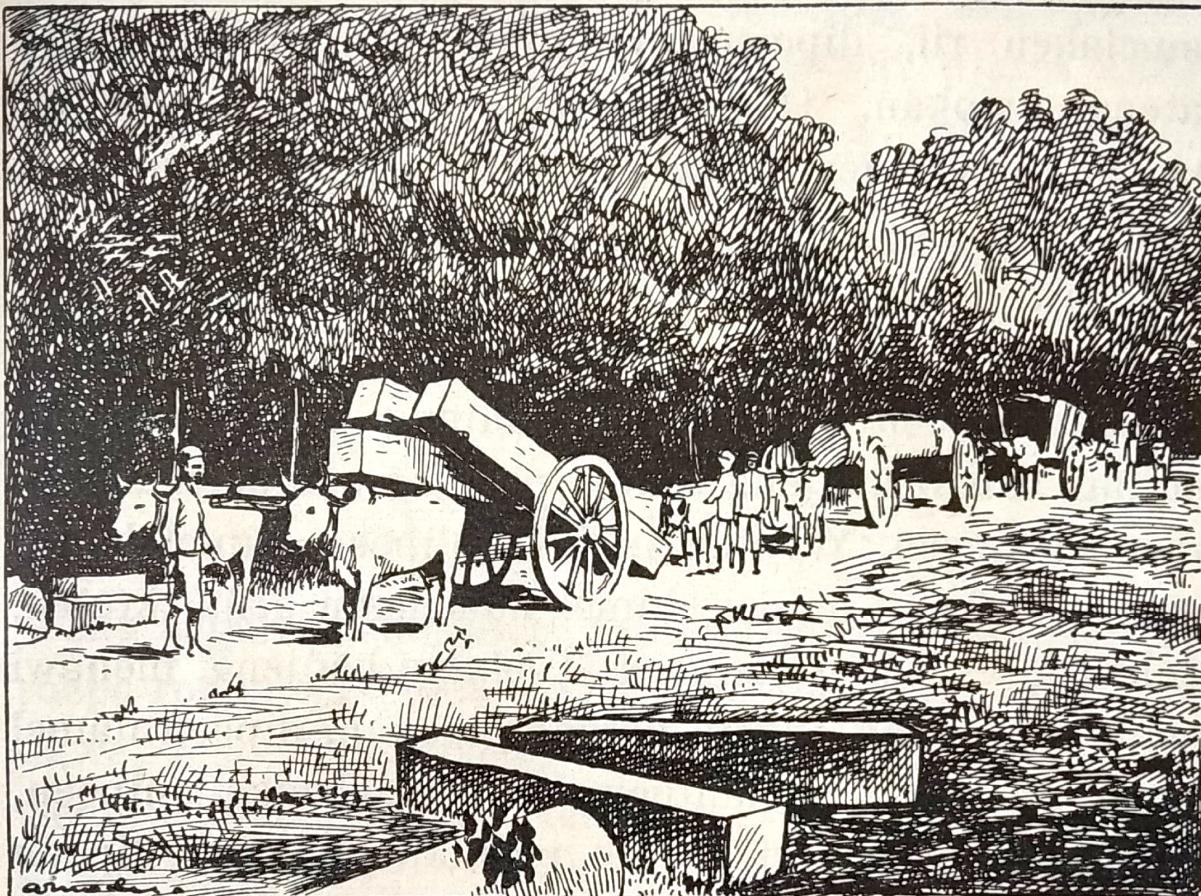

kémawon, boten mawi dipoen soelami, lami-lami kadjeng djatos rak telas babar pisan; tanah Djawi ladjeng ketelasan kadjeng djatos. Anak poetoe jèn badé damel grija ingkang saé, enggènipoen pados baloengan ingkang apik dateng poendi? Kedjawi poenika menawi taksih wonten wana, rak katuh tijang ingkang saged beberapa

negor-negor kadjeng. Ingkang tengga wana poenika sapoenikanipoen inggih angsal bajar saking Negari, wonten houtvèster, sinder, mantri djatos, poelisi wana lan mandor pinten-pinten. Wonten malih wana ingkang dipoen séwakaken Negari dateng presil. Panggesangan kalijan pamedal ingkang semanten waoe, menawi wananiipoen telas, inggih toemoet laroed. Dados enggèn-ipoen ngreksa dateng wana poenika, perloenipoen, sampoen ngantos tijang-tijang bénjing kapitoenan, margi srakahipoen tijang sapoenika. Ing tanah-tanah ingkang kaṭah wananiipoen djatos, kadosta: Madioen, Rembang, Semarang, wonten prijantoenipoen, ingkang dipoen patah Pamaréntah ndjagi wana-wana waoe: pangagengipoen nama houtvèster. Houtvèster saan-dahanipoen poenika ingkang ndjagi wana; menawi wonten wit djatos ingkang dipoen tegori, ladjeng préntah njoelami pisan. Menawi wonten wit djatos ingkang dipoen tegor, toenggakipoen boten dipoen dongkèli, dipoen togaken kémawon. Lami-lami ladjeng medal troeboesanipoen pinten-pinten; poenika dipoen sempèli, namoeng dipoen kantoenaken satoenggal kémawon, énggal sanget mindakipoen ageng, djandji dipoen opèni; sampoen ngantos kagoebed-goebed ing reroengkoedan. Jèn kemaroe ing reroengkoedan, inggih gampil pedjahipoen, boten saged ageng. Menawi saged kopèn, oemoer 40 oetawi 50 taoen, inggih sampoen dados wit djatos ageng sanget, kénging dipoen tegor malih.

La jèn nanem wit djatos énggal, ingkang dipoen tanem wohipoen, namanipoen djanggleng. Sadangoenipoen wit djatos dèrèng ageng, tijang-tijang kénging nanemi pedjatosan poenika waoe, boten nganggé maosi.

Ingkang dipoen tanem terkadang gaga; nanging ingkang kerep-kerep lombok, térong lan sapenoenggilanipoen; nanging inggih boten kénging dipoen berakaken babar pisan. Menawi wonten reroengkoedanipoen kedah dipoen resiki; sabab menawi ṭoekoelan djatos waoe dipoen

roeboeng ing reroengkoedan, ladjeng kera, kaṭah ingkang pedjah.

Menawi wonten wit djatos ingkang bađé dipoen tegor, dipoen pedjahi roemijin. Sabab menawi ladjeng dipoen tegor kémawon, kaṭah ingkang kadjengipoen sami soewèk oetawi petjah-petjah. Rékanipoen enggènipoen medjahi mekaten: Koelitipoen ing ngandap dipoen klènṭèk moebeng; koewalipoen ingkang peṭak poenika dipoen oelapi nganggé wadoeng oetawi peṭèl ngantos doemoegi ing kadjengipoen ingkang abrit. Dados ojod, enggènipoen ater teḍa boten saged minggah; ingkang

inggil pedjah, ingkang ngandap taksih gesang. Mekaten poenika, menawi sampoen kalih taoen, saweg dipoen tegor. Pangoesoengipoen kadjeng saking ing wana poenika inggih kangélan. Wonten ingkang dipoen ketok-ketok dipoen gérèd ing tijang; wonten ingkang dipoen gérèd ing lemboe oetawi maésa. Asring dipoen damelaken ril, dipoen emot ing lori, dipoen bekta dateng balokan. Déné ingkang nggérèd lokomotip. Dados tépéla, jén kedah kaṭah ingkang njamboet damel; ingkang angsal pangoepadjiwa inggih kaṭah.

Menawi sampoen doemoegi ing balokan, ladjeng dipoen sadé dateng poendi-poendi. Malah wonten ingkang dipoen kintoenaken dateng tanah sabrang barang, sabab kadjeng djatos poenika sampoen misoe-woer saénipoen. Wonten ingkang dipoen damel baita, wonten ingkang dipoen damel baloengan grija, kretek, grobag lan sanès-sanèsipoen. Toekang kadjeng, menawi toembas kadjeng, inggih dateng balokan, dipoen damel koersi, bangkoe, lemantoen lan sapenoenggilanipoen. Bantalanipoen margi sepoer poenika, ingkang dipoen damei inggih kadjeng djatos. Menawi tijang Djawi, wit djatos poenika ingkang dipoen pendet boten namoeng kadjengipoen kémawon, ronipoen inggih dipoen poerih paédahipoen.

Jén ketiga ngerak, wetawis salebetting woelan Agoestoes kalijan Sèptèmber, wit djatos poenika brindil; menawi sampoen wiwit djawah, ladjeng medal ronipoen enèm-enèm, namanipoen djompong. Poenika asring dipoen pendeti dipoen anggé boentel sekoel oetawi témpé kalijan sanès-sanèsipoen; wonten ingkang dipoen anggé ngoedoengi taneman sata ingkang taksih alit-alit. Ing tanah Madioen, menawi ngleresi kaṭah entoeng

djatos, en̄toengipoen poenika dipoen pendeti ngantos aŋsal pinten-pinten rindjing, dipoen sadé dateng peken, sami dipoen anggé lawoeh dateng tijang ingkang dojan..

Ingkang mekaten dados genah, jèn wit djatos poenika ageng sanget paédahipoen. Béndjing bén menawi sampéjan keleresan saged soemerep wit djatos saking tjelakan, sampéjan tamataken ingkang jektos; kalijan sampéjan sampoen soepé maspaosaken sekaripoen, werninipoen woengoe. Wit djatos manawi sekar, pendak mangsa laboeh.

---

5. Iwak wéndra.

Ing segara sakoebengé tanah Djawa iki akèh iwaké roepa-roepa; dapoeré ija gèsèh-gèsèh. Ana sing gilig dawa, ana sing gèpèng, ana sing tipis, kajata iwak wéndra oetawa iwak léndra, iwak lajoer, teri lan sapenoenggalané.

Iwak wéndra ikoe, jèn isih tjilik, ija kaja iwak lijalijané. Awaké sing sisih kiwa karo sisih tengen roepané pada baé. Matané loro: ing sisih kiwa sidji, ing sisih tengen sidji. Jèn nglangi ija loemrah kaja iwak lijalijané.

Jèn moendak gedé, bandjoer gèpèng atipis. Senengané ngglétkan ana ing saðasaring banjoe. Awaké sing kiwa ana ing ngisor. Dadi matané sing kiwa ora kena dianggo ndedeleng, sabab kependem ing wedèn. Ikoe lawas-lawas mingsed-mingsed moenggah, njéðaki mata sidjiné. Karo manèh sisiké sing sisih kiwa roepané bandjoer malih bawoek. Matané kiwa lawas-lawas bandjoer

djèdjèr ana sandingé mata tengen. Dadi mata loro, sing sidji manggon ing sisih tengen, sidjiné ana ing ngarep, ing doewoer endas. Karo manèh awaké sing sisih tengen roepané ija malih dadi kaja lemah: abang semoe ireng oetawa klawoe; ana plenik-pleniké boender koening oetawa abang, plek kaja roepané wedi oetawa krikil kang mblasah ana ing wedèn. Ana ing wedèn ikoe siripé ing geger sarta ing weteng lan kèpèté, dianggo ngedoeki wedi; bandjoer mendem; sing ora kependem moeng sawetara. Preloéné karebèn adja katon marang iwak sing gedé-gedé; sabab koewatir mbok menawa dioental; sarta manèh adja nganti kawroehan iwak-iwak tjilik sing arep ditjaplok, sabab panganané iwak tjilik-tjilik. Sarèhné nglangi ora pati pinter, pangan sing disenengi banget moeng kewan-kewan kang ana tjangkoké lan bangsa tjatjing; ikoe gampang tjekel-tjekelané ana ing sañasaring banjoe.

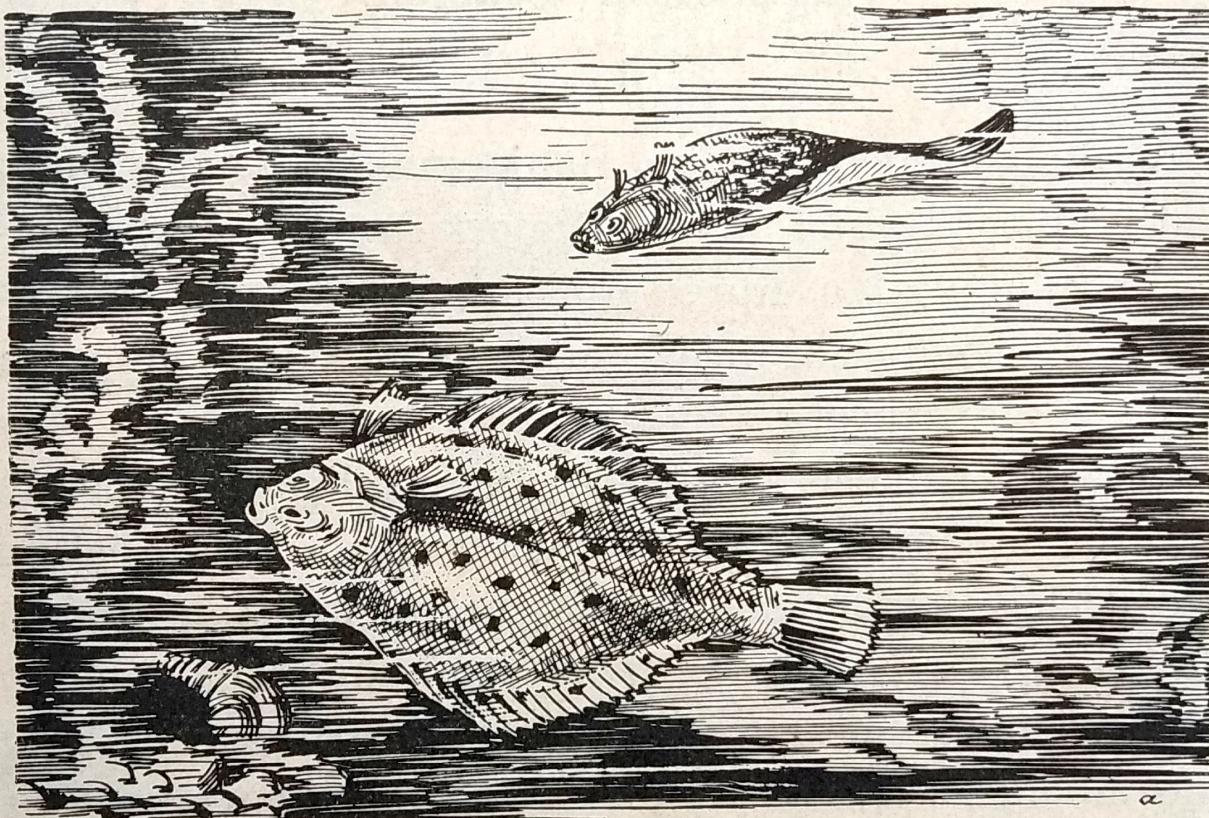
Pengrasakoe saiki wis genah banget, apa sababé déné awaké sing sisih kiwa mèh ora ana dagingé. Dagingé ngloempoek ana ing sisih tengen.

Éwa déné kèh-kèhé oewong ana sing doewé pengira sing nganèh-anèhi, jaikoe wong kang ora weroeh marang oeripé iwak wéndra maoe. Kandané, moelané iwak wéndra dadi lemoé sisih mengkono, sabab kasekténé Panembahan Sénapati ing Mataram kang soemaré ing Pasar-Gedé ing Ngajogjakarta. Mengkéné tjritané:

Anoedjoe sawidjining dina Sang Panembahan dahar, lawoehé panggang pitik woetoehan karo iwak lélé, karo iwak wéndra. Adoené tjokak karo lombok karo ana lijané manèh. Olah-olahan mengkono ikoe djenengé „oerip-oerip”. Bareng wiwit dahar, sing ditjoewil

disik broetoené pitik; noeli moendoet dagingé iwak lélé, noeli dagingé iwak wéndra sesisih; kraos énak banget, sabab panoedjoe loewé, mentas njamboet damel. Noeli moendoet priksa marang garwané: „Iki kok énak temen; djenengé diolah apa iki?” Garwané matoer: „Menika dipoen oerip-oerip!” Sang Panembahan ngandika manèh: „Keprijé? Dioerip-oerip?”

Saking sektiné sang Panembahan, pitik karo iwak

lélé lan iwak wéndra kena sabdané sang Panembahan, bandjoer oerip pada sanalika. Pitiké kekablak bandjoer ndjroentöel metoe. Iwak lélé, iwak wéndra pating klèpèk ana ing wañah. Iwaké lélé bandjoer ndikakaké njemploengaké ana ing bloembang kalanganané. Iwaké wéndra ndikakaké njemploengaké menjang segara. Nganti sepréné ing bloembang ing pesaréan Pasar-Gédé isih ana iwak lélé sing moeng eri tok-tok baé, ora ana dagingé, nglangi slira-sliri ana ing bloembang.

Déné iwaké wéndra, ing segara sakoebengé tanah Djawa isih akèh; ija kerep didjoepoeki oewong. Pitiké dadi pitik toekoeng oetawa boekoeng, nak-koemanak, ing ngendi-endi ana.

---

6. Dateng Ngajogjakarta.

(Ing djaman roemijin.)

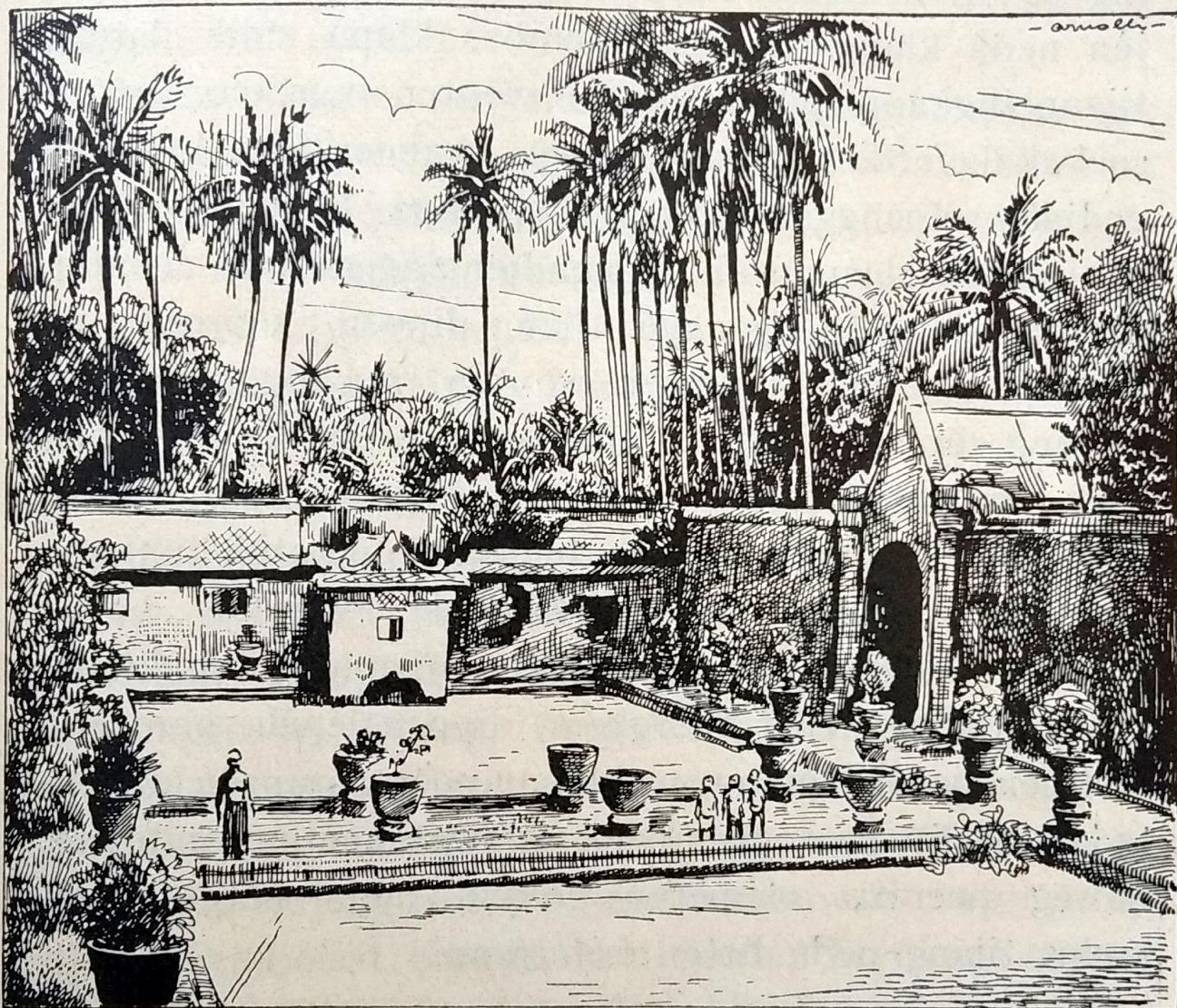
I.

Sardiman grijanipoen ing Banjoemas, pinoedjoe toewi sedèrèkipoen misan nama Djajoes ing Ngajodja. Sattoenggaling dinten dipoen djak ningali dateng Taman-Sari. Enggènipoen badé mlebet nganggé minggah inggingiling gapoera.

Sareng sampoen doemoegi inggingilipoen gapoera, Sardiman soemlengeren, soemerep grija kina pating djenggeleg, pajonipoen kados sirap; ingkang dipoen damel sedaja banon. Ladjeng sami mandap, noenten nglangkoengi mesri ménggak-ménggok andjog ing bloembangan ageng. Djajoes tjrijos, jèn poenika tilas balé kambang, kanggé pasiramanipoen para poetri. Ing pinggiring balé kambang wonten grijanan alit, inggih sarwa témbok dalah pajonipoen. Tjrijosipoen ingrikoe ing roemijin panggénanipoen Kangdjeng Sinoewoen, menawi lengkah mriksani lelangen ing salebeting toja.

Noenten dipoen djak moebeng-moebeng mengidoel, ladjeng mengalèr. Ingrikoe nglangkoengi mergi ing salebeting siti, radi peteng kalijan djenes; inggingilipoen inggih wonten marginipoen; margi waoe kalih-kalihipoen

andjog dateng soemoer goemoeling. Sardiman sampoen boten soemerep lèr kidoel, boten telas-telas goemoenipoen. Ingkang dipoen gagas, kala énggalipoen méndah apikipoen.

Taman Sari.

Sareng enggènipoen moebeng-moebeng sampoen wetawis sadjam dangoenipoen, meksa dèrèng kempoet, ladjeng ngadjak medal, sabab koewatos, mbok menawi kedjoegroegan. Djajoes inggih noeroeti, sabab Sardiman ketawis jèn adjrih jektosan. Ladjeng dipoen djak dateng aloen-aloen kidoel. Lampahipoen andjog ing gadjahan. Ingrikoe wonten gadjahipoen kalih dipoen

tjantjang ing wantilan. Ingkang nama wantilan poenika: saka ageng gilig. Menawi gadjah kémawon, Sardiman sampoen naté soemerep, wonten ing kemiidi kapal; ing Banjoemas inggih asring wonten. Anáging wonten ing gadjahan ngrikoe dipoen tedahi rékanipoen gadjah jén nedá klapa. Djajoes toembas klapa kalih dateng tijang ingkang ngleresi dasar wonten ingrikoe, dipoen soekakaken dateng sratinipoen, kapoerih makakaken gadjah setoenggal-setoenggal. Klapa ladjeng dipoen oentjalaken doemawah ing ngadjenging gadjah; noenten dipoen tjandak nganggé tlalé, dipoen keproek ing mestér. Sareng tojanipoen wonten ingkang mantjoer, ladjeng dipoen langga. Kok pinter! Sareng sampoen asat, ladjeng dipoen sèlèhaken ing mestér, dipoen oelig-oelig nganggé soekoe; batokipoen kaṭah ingkang nglokop, noenten dipoen emplok. Wonten batok sekedik-sekedik ingkang taksih nèmplèk ing klapa, katoet dateng lebet tjangkem, dipoen lepèh, namoeng kantoen batok kémawon, klapanipoen sampoen dipoen teda. Sardiman enggènipoen ngingetaken ndjomblong. Saweg poenika soemerep gadjah nedá klapa. Kok kados tijang nedá beton kémawon.

---

7. Dateng Ngajogjakarta.

(Ing djaman roemijin.)

II.

Daloe boten ketjrijos; éndjingipoen poen Sardiman bađé ningali teđakipoen Kangdjeng Sinoewoen.

Sareng sampoen djam sekawan, ladjeng dipoen

adjak ningali dateng margi ageng. Ingrikoe tijang-tijang sampoen djedjel. Sapinggiring margi kiwa tengen, wiwit saking aloen-aloen sapengalèr doemoegi patjinan, tijang sampoen boten kénging dipoen pijak. Éwa déné saking ngoedinipoen, laré kalih waoe saged angsal enggèn radi sekétja.

Boten dangoe mrijem moengel, gleger! pratanda Kangdjeng Sinoewoen sampoen wiwit tedak. Noenten ketingal pradjoerit abajak-bajak sabregada; penganggénipoen sami sedaja; namoeng dedamelipoen, ingkang sepalih sendjata, sepalih waos. Ladjeng sabregada malih; penganggénipoen gèsèh kalijan ingkang roemijin; dedamelipoen inggih palihan. Djajoes njariosaken namanipoen pradjoerit waoe sagolongan-sagolongan. Oeroet-oeroetanipoen mekaten: Ingkang wonten ngadjeng pijambak pradjoerit Wirabradja; tijang katah mastani pradjoerit Irabradja. Noenten pradjoerit Ketangoeng, Daèng, Djagakarja, Pradjoerit Kawan dasa, ladjeng pradjoerit Prawiratama. Sawingkingipoen poenika ladjeng abdi dalem prijantoen Midji Soma-atmadja, ladjeng Boepati najaka sekawan. Sawingkingipoen Pradjoerit Kawan dasa wonten kréta saé sanget; kapalipoen tigang rakit. Poenika titihanipoen Kangdjeng Goesti Pangéran Adipati Anom.

Ladjeng ketingal kapal rakitan malih; ingkang ngadjeng dipoen toempaki tijang, penganggénipoen kados saradadoe nganggé boeloe-boeloe. Sardiman soemlengeren ningali. Kapalipoen kawan rakit, oelesipoen sami sedaja, toer ageng-ageng lan bagoes-bagoes; dandosanipoen inggih saé-saé. Setoenggal-setoenggaliipoen kapal dipoen tjepengi ing tijang setoenggal; penganggénipoen inggih bregas.

Noenten ketingal kréta ageng goemebjar; koesiripoen ngedangkrang njepengi lis; penganggénipoen bregas sanget. Sardiman sangsaja sanget goemoenipoen; dèrèng naté soemerep tetingalan ingkang kados mekaten. Tjrijosipoen Djajoes, kréta poenika namanipoen Kjai Garoeda Jeksa. Déné ingkang nitih Kangdjeng Sinwoenoen; milanipoen songsongipoenmekrok.

Ing sakiwa tengening kréta titihan dalem, para prijantoen abdi dalem ingkang sami ngoeroeng-oeroeng; ing wingkingipoen ladjeng prijantoen Soeranata; ing wingkingipoen malih, prijantoen Ngampil; déné ingkang dipoen ampil, waos.

Sawingkingipoen poenika ladjeng kréta titihanipoen para pangéran; kapalipoen kalih rakit ageng-ageng inggih saé-saé; dandosanipoen sarwi éndah. Krétanipoen inggih ageng-ageng, ngoengkoeli kréta ingkang limrah-limrah poenika.

Noenten wonten malih pradjoerit sabregada, dedamelipoen werni-werni, nanging boten wor-soeh; sagolongan mbekta djemparing kalijan gendéwa sarta tamèng; sagolongan dedamelipoen sendjata; sagolongan towok; sagolongan malih waos. Tjrijosipoen Djajoes, poenika namanipoen pradjoerit Njoetra.

Ing wingkingipoen poenika wonten pradjoerit malih, taksih kalih bregada; ingkang sabregada nama pradjoerit Langenastra, setoenggalipoen nama Mantri-djero.

Boten antawis dangoe, tijang-tijang ingkang ningali ladjeng sami bibar; lampahipoen pating bloeloeng. Wonten ingkang ngoepadosi kantjanipoen, wonten ingkang ngoepadosi anakipoen; mergi-mergi dalah ingkang tengah barang kebak tijang. Kréta séwan ladjeng wiwit kéging mlampah malih wonten ing

mergi ageng ngrikoe; sempritanipoen pating tjroewit, samboekipoen pating tjleṭor.

Sardiman kalijan Djajoes ladjeng sami mantoek. Sardiman, saking enggènipoen ngangen-angen apiking tetingalan waoe, ngantos blangkemen. Doemoegi ing grijasaweg saged gineman ingkang oeroet. Béndjingipoen Sardiman mantoek dateng Banjoemas; wonten ingrikoe goeproeck enggènipoen njarijosaken samoekawis ingkang dipoen tingali.

---

8. Pentjaring widji.

Ing kapoeloan Indonésijah kéné iki, kang sisih lor, akèh banget poeloné tjilik-tjilik, sing ora didoe-noengi ing wong. Djalaran lemahé tjengkar banget. Jèn digawéa tetanèn, pametoené ora timbang kambi kangèlané. Éwa déné poelo-poelo ikoe ing pesisiré pada keṭoekoelan ing wit krambil. Keprijé kok dadi mengkono? Mestiné kowé doewé pengira, jèn wit krambil ikoe ditandoer ing wong. Ikoe ora mengkono. Sing nggawa widjiné mrono ikoe banjoe segara. Terangé mengkéné. Ing pesisiré tanah Djawa iki éwon kèhing wité krambil. Ing kono kerep baé ana krambil garing kang tiba ing lemah, ora bandjoer didjoepoek. Jèn segarané rob, akèh kang bandjoer katoet ing ombak menjang satengahing segara. Ana ing segara tansah koemambang, djalaran taboné èntèng. Ija bener taboné ikoe bandjoer klebon banjoe, nanging banjoené ora bisa teroes tekan ing krambilé (dagingé). Djalaran kalang-alangan ing baṭok; dadi krambilé ora bisa bosok.

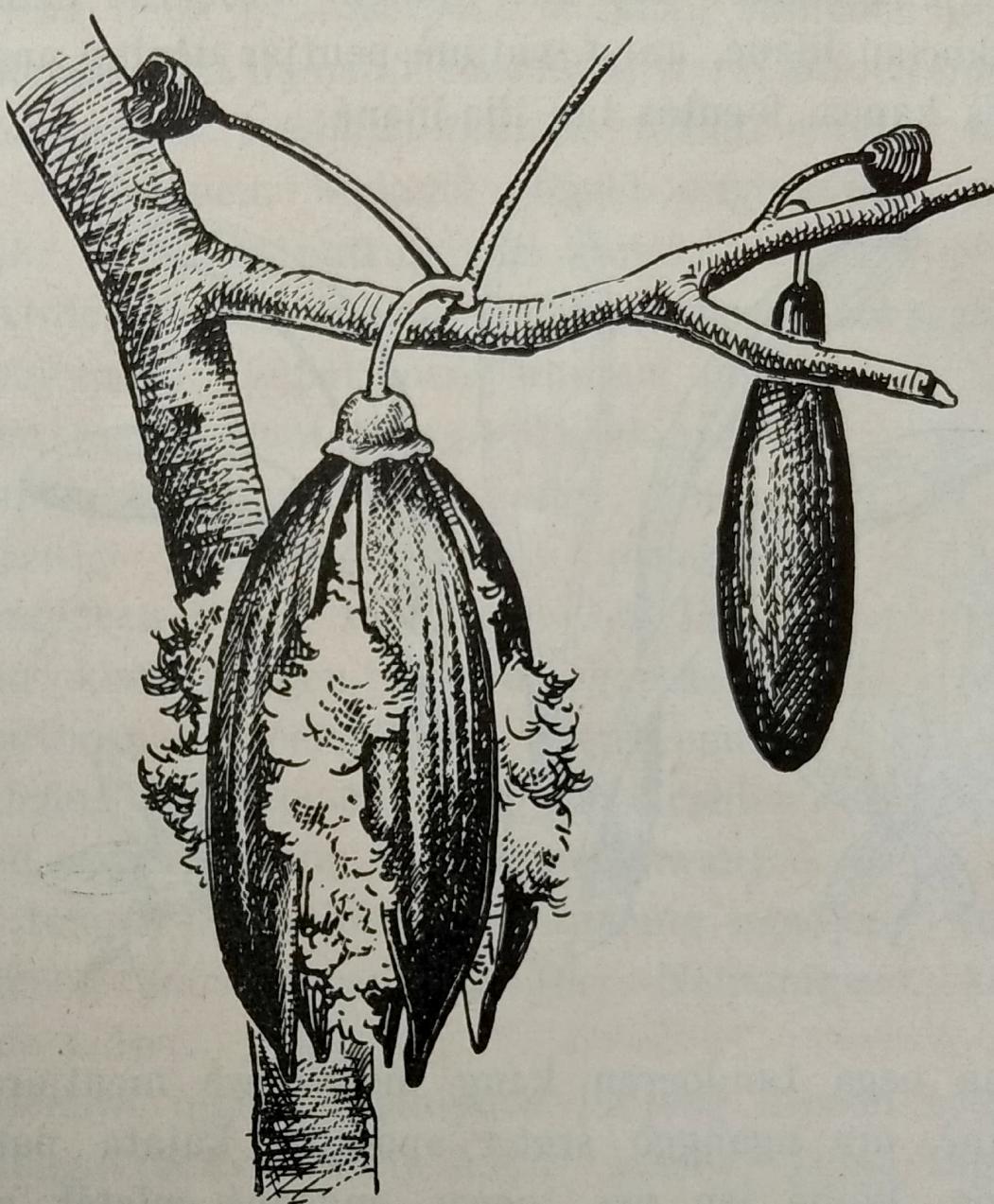
Enggoné kompal-kampoel digawé dolanan ing ombak ana ing satengahing segara, nganti pirang-pirang dina. Wekasan kéntas menjang gisiking poelo, kang ora ana wongé. Jèn segarané ing kono rob, krambil maoe sangsaja keboewang moenggah ing daratan. Lawas lawas ṭoekoel sarta metoe ojodé. Jèn wis sawetara taoen, woh krambil maoe wis malih dadi oewit. Wohé ija bakal adoh parané mengkono; terkadang malah ngloewihi adohé.

Jèn mengkono, dadi banjoe ikoe bisa mentjaraké tandoeran. Salijané banjoe ija isih ana manèh sing agawé pentjaring ṭeṭoekoelan. Apa kowé isih kélingan tjritané katès bijèn? Ing kono manoek, kang mentjaraké widji. Apa kowé wis weroeh kopi loewak? Ana manèh wowohan, kang koelité pating tjringih. Jèn kowé mlakoe ana ing soeketan, bebedmoe rak sok ketémplékan soeket dondoman, ta? Ikoe dadi widji, arep ngalih, ṭoekoel ing lija panggonan. Dadi kowé, kang agawé pentjaré. Moelané mengkono, sabab kajakaja wis weroeh, jèn ing panggonané lawas wis ora pati akèh pangané; dadi soemedja golèk panggonan, kang isih akèh pangané.

Jèn kowé gelem ngiling-ilingi awaké sapi, wedoes oetawa kéwan lijané, kowé mestì weroeh, jèn woe-loené sok katémplékan ing wowohan kang tjilik-tjilik. Jèn kéwan ikoe kekosod oetawa koekoer-koekoer, wowohan maoe paña tiba ing lemah, ora lawas ṭoekoel. Mengkono oega widjiné ṭeṭoekoelan ing banjoe, akèh kang katoet ing endoet, sing toemèmplèk ing sikilé manoek-manoek kang sabané ing banjoe.

Kedjaba saka kang kaseboet ikoe maoe, isih ana manèh sing marakaké pentjaré widji. Kowé rak wis

pada weroeh wit randoe, ta? Jèn wohé wis wajahé toewa, godongé pada brindil. Koelité wohé atos, ing djerò ana kapoeké; gawéné dienggo ngisèni kasoer oetawa bantal. Terkadang kapoekikoe digawani menjang

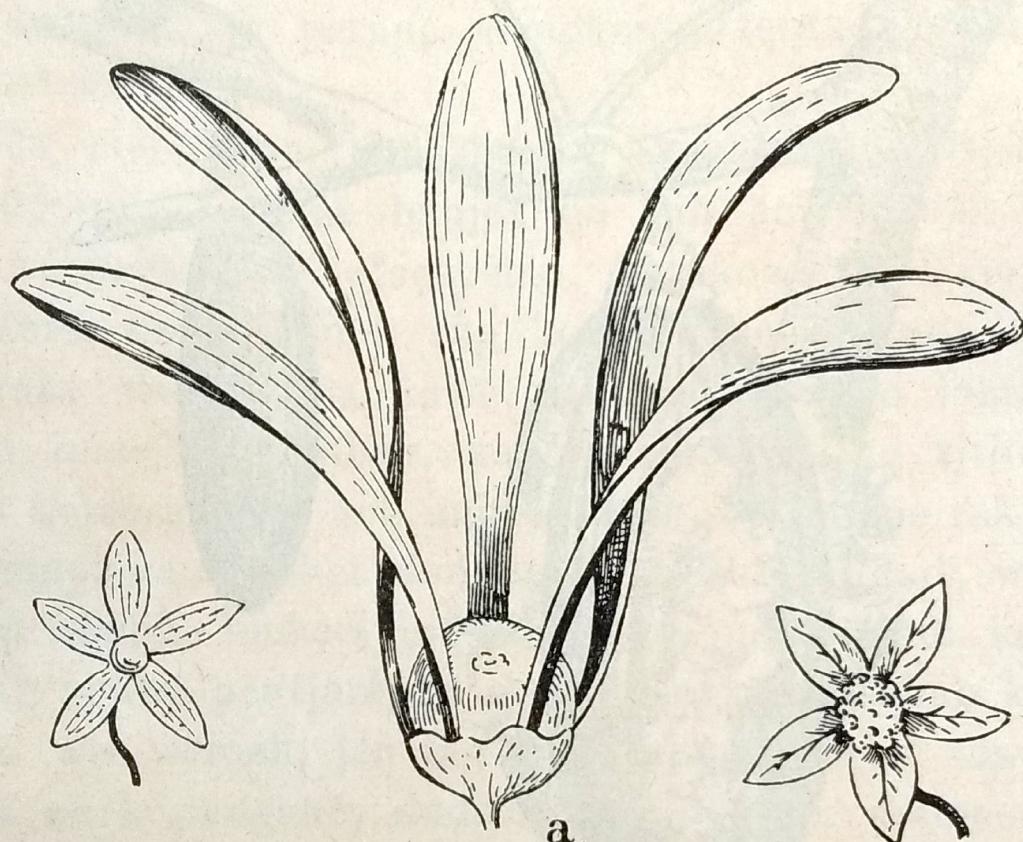

tanah Éropa. Ing sadjroning kapoek ikoe ana isiné (klenṭeng); koewi widjiné.

Woh randoe kang wis garing akèh kang pada mletèk; kapoeké moto-moto. Jèn ketempoeh ing angin, ana kang katoet saisiné pisan; tibané terkadang nganti adoh saka panggonané lawas. Moelané ora bandjoer tiba, djalaran kapoek kang mèloe kaboer ikoe èntèng

banget. Dadi brindiling godongé ikoe, soepaja kaboering widji maoe adja nganti kalang-alangan. Dadi jèn mengkono ikoe, pentjaring widjiné saka penggawéné angin.

Kedjaba randoe isih ana manèh tandoeran oetawa tètoekoelan lijané, kang widjiné pentjar déning angin, kajata kapas, loentas lan lija-lijané.

Ana oega tandoeran kang bisa déwé mentjaraké widjiné, ora nganggo srana apa-apa, kajata patjar banjoe. Wohé jèn wis toewa, enggoné mleṭek rosa banget, nganti widjiné keplesat adoh. Kang mengkono ikoe preloe banget, sabab jèn widjiné pada ṭeukoel ngenggon, mesṭi pada kekoerangan pangan, kekoerangan panas oetawa hawa. Kedadéané akèh kang pada mati; sing isih oerip, pada koeroe-koeroe.

Dadi Goesti Allah enggoné mentjaraké tandoeran, sranané warna-warna banget.

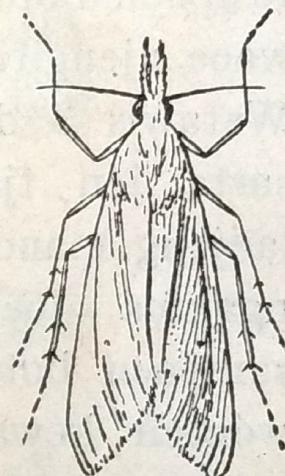
9. Satroenipoen tijang tani.

Taneman pantoen poenika kaṭah amanipoen, kadosta tikoes. Damelipoen asring ngrikiti oewiting pantoen, ladjeng nedā pantoenipoen ingkang sampoen sepoeh. Walang-sangit damelipoen nedāni woh pantoen ingkang taksih enèm. Kedjawi poenika taksih wonten kewan alit sanèsipoen, ingkang sanget enggènipoen damel risak, ananging patrapipoen sanès.

Kinten koela sampéjan inggih sampoen naté soemerep werninipoen. Lepatipoen wonten ing sabin inggih wonten ing satjelakipoen lampoe, djalaran kewan waoe remen moeroegi pepadang. Kewan poenika agengipoen boten sepintena. Jèn lari-poen kiwa tengen dipoen egaraken, wijaripoen namoeng 3 cm. Déné pandjanging badanipoen saking ing sirahi-poen wetawis 2 cm. Laripoen sekawan; ing tengah-tengahipoen lar ingkang ngadjeng wonten tjemeng-tjemengipoen sekédi. Namanipoen kewan waoe pidjer.

Menawi nigan, tiganipoen ladjeng dipoen toetoepi nganggé toetoep abrit kados woeloe. Tigan ingkang mekaten poenika wonten ing gedèg, wonten ing témbok oetawi ing médja. Langkoeng malih wonten ing wit pantoen.

Sajektosipoen pidjer poenika enggènipoen bade nigan inggih wonten ing ron pantoen, ananging asring kelentoe. Menawi ing wantji sonten moeroegi lampoe, panigani-poen mestì ladjeng sadawah-dawahipoen kémawon; kadosta wonten ing témbok. Menawi netes, anakipoen mestì énggal pedjah, sabab kekirangan teḍa.

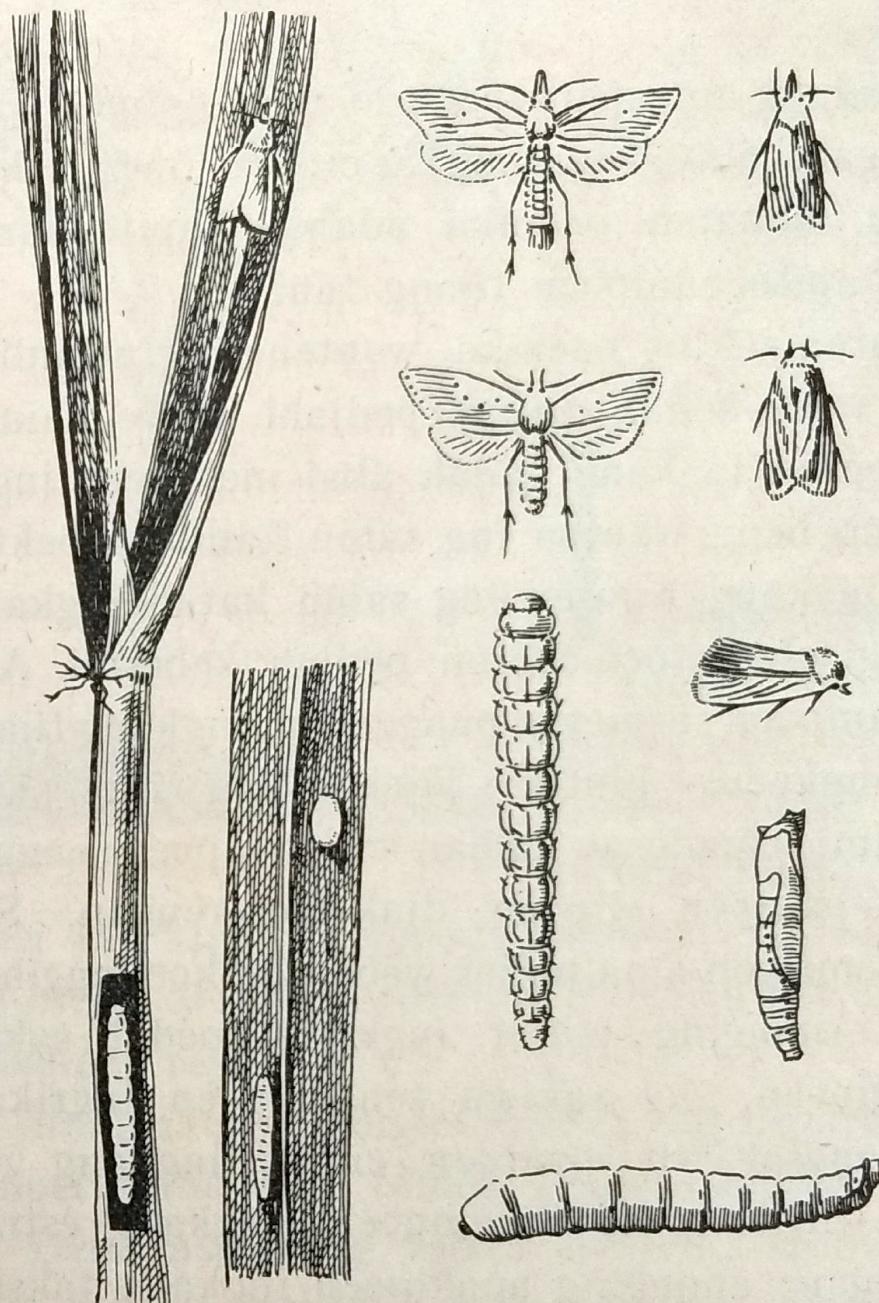
Déné menawi enggènipoen nigan wonten ing pangénan ingkang saé, mestì boten mekaten. Let 6 oetawi 7 dinten netes; boten dangoe ladjeng damel lamat, goemantoeng wonten ingrikoe kados déné anak kemangga. Menawi wonten angin ladjeng kaboyer, saged doe-moegi ing panggénan ingkang dipoen senengi.

Mara, ingkang dipoen senengi doemawah ing poenapa?

Sampoen mestì kémawon senengipoen doemawah ing poepoes. Ladjeng dipoen teða; ingkang empoek-empoek telas sedaja. Ingkang mekaten poenika sajetosipoen boten patos dados poenapa. Ananging kéwan waoe njengitipoen boten namoeng semanten kémawon. Wetewis 3 dinten malih, jèn sampoen mindak rosa, sarta jèn tjangkemipoen sampoen mindak sentosa, ladjeng mandjing ing oewit. Toemoenten damel mergi ngantos doemoegi ing ngandap. Wonten ingrikoe sampoen boten moetawatosi poenapa-poenapa; boten wonten kéwan ingkang saged njepeng; malah doe-menoeng wonten ing satengah-tengahing oewit sarta njolongi teðanipoen poen oewit. Wit pantoon ingkang mekaten poenika mestì kerisakan. Ronipoen ingkang wonten ingginggil, ingkang taksih enèm, ladjeng dados djené, ngroewel, woesana garing. Kéwan waoe ladjeng manggèn wonten ing salebeting oewit ingkang ngandap. Boten antawis lami ladjeng dados ageng alema, sarta énggal dados entoeng. Ananging sadérèngipoen dados entoeng, damel bolongan roemijin wonten salebeting oewit. Menawi sampoen rampoeng, ladjeng dipoen toetoep nganggé lamat.

Poenapa sampéjan soemerep damelipoen bolongan poenika? Boten? Koela tjrijosi inggih. Sasampoenipoen noetoep bolongan waoe, ladjeng dados entoeng. Menawi

sampoen let wetawis 10 dinten, entoeng waoe medal koepoenipoen alit, namanipoen pidjer. Pidjer poenika wonten ing salebetung wit pantoen boten seneng, djalaran roepek sanget. Mekaten malih sarèhning gadah

lar, dados kepéngin miber. Wiwitanipoen nggremet, medal saking ing bolongan waoe, ladjeng miber. Sapoenika ngertos poenapa dèrèng damelipoen bolongan?

Ananging pantoenipoen, sarèhning dipoen teda ing kewan waoe, dados kerisakan ngantos sami pedjah.

Sampoen mestī kémawon ladjeng boten medal wohipoen.

La pidjer waoe ladjeng kados poendi? Ingkang èstri ladjeng nigan, boten lami djaler-èstri sami pedjah. Dados ama pantoen waoe oemoeripoen boten pandjang, lami-laminipoen enggènipoen gesang namoeng enim minggroe.

Terkadang ama pantoen waoe datengipoen ing sabin sesareangan pinten-pinten. Sampoen mestī kémawon ingkang mekaten poenika adamel kapitoenan ageng. Éwon kapitoenanipoen tijang tani.

Djalaran saking poenika, wontena ing poendi-poendi, kéwan waoe kedah dipoen pedjahi. Sawenèhing tijang tani wonten ingkang gadah akal mekaten: ing wantji daloe moebeng wonten ing sabin kambi mbekta obor. Pidjer ingkang wonten ing sabin kaṭah ingkang sami moeroegi obor, toemoenten pedjah kebesmi. Ananging koela sampoen soemerep panggénan, ingkang tijangipoen tani langkoeng pinter. Tijang tani ing panggénan waoe sami semadosan kalijan kantjanipoen: enggènipoen nanem pantoen dipoen djak sesareangan. Sampoen mestī kémawon ama pidjer waoe ingrikoe inggih ladjeng kaṭah. Ananging pidjer ingkang medal saking ing entoengipoen, ing sakiwa tengenipoen ingrika boten saged angsal wit pantoen enèm, ingkang ronipoen oetawi witipoen taksih empoek. Ingkang èstri inggih sami nigan; ananging anakipoen ingkang taksih enèm boten sami angsal teda; dados ladjeng sami pedjah. Let setengah taoen, jèn tijang tani waoe nanem pantoen malih, amanipoen pidjer namoeng sekedik. Akalipoen tijang tani ingkang mekaten poenika rak saé ta?

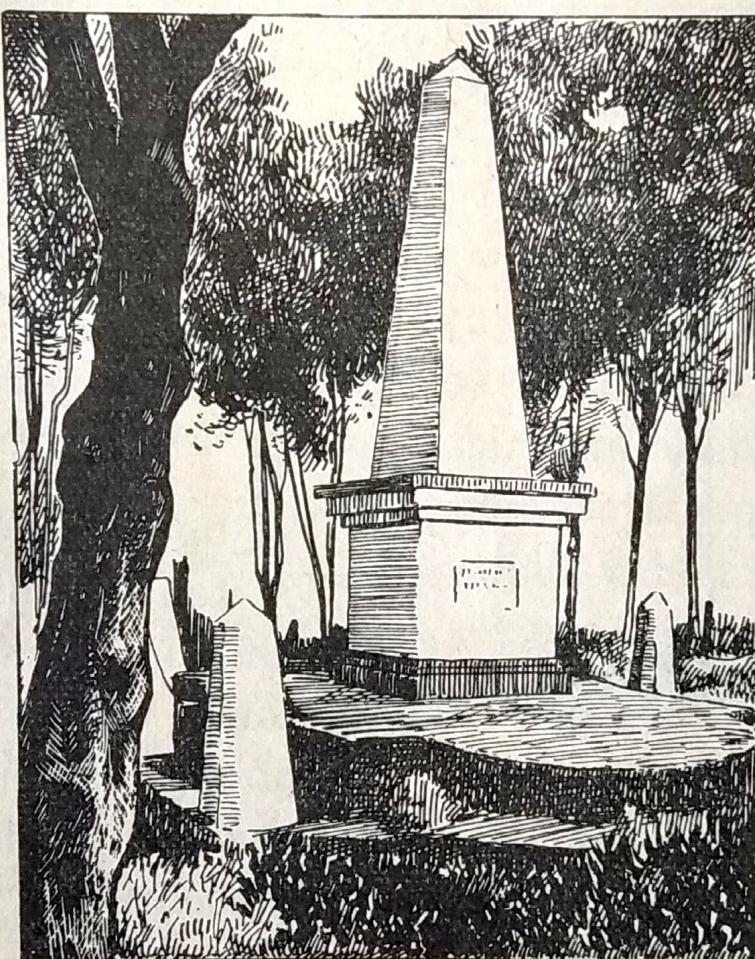
10. Koelit kajoe diolah dadi tablèt.

Ing pegoenoengan ing tanah Prijangan sing doewoer-doewoer ana tanah presil pirang-pirang; tanah maoe ditandoeri wit kinah. Enggoné nandoer wit kinah ikoe moeng preloe diepèk koelité baé; koelité wit kinah ikoe akèh banget regané.

Wit kinah ikoe pinangkané saka ing negara mantja; penandoeré ana ing tanah Djawa sepréné lagi 70 taoen. Déné asalé ing tanah Amérika-kidoel, diepèk widjiné, digawa menjang tanah Djawa. Nanging pendjoepoeké widji ikoe ora gampang, sabab wong-wong ing kono banget pendjagané, adja nganti widjiné oetawa ṭeukoelané kinah maoe didjoepoeki oetawa digawa oewong menjang tanah lija. Jèn ana wong sing bisa ndjoepoek ṭeukoelané, digawa menjang tanah Djawa, tekané ing tanah Djawa terkadang wis pada

mati, sabab saking lawasé ana ing dalan. Kang mengkono ikoe sakèhing wragad lan kangélan dadi ilang moespra.

Apa ta preloené kok kepati-pati wit kinah arep ditandoer ana ing tanah Indonésijah kéné? Sabab ing

kéné akèh wong sing lara panas malaria; mangka lara panas kang mengkono ikoe tambané sing istidjab, ora ana manèh kedjaba moeng ndjoepoek saka wit kinah.

Saiki ing saloré negara Bandoeng, ing èrèng-èrènging goenoeng Tangkoeban Praoe, ana kebon kinah djembar banget. Kebon ikoe sing jasa swargi toewan Junghuhn. Toewan maoe enggoné ngopèni kebon kinah ora lèrèn-lèrèn nganti tekan ing sédané.

Déné koeboeré ana ing Lèmbang, ing satengah-te-
ngahing kebon kinah.

Ana déné wit kinah ikoe jèn wis oemoer 20 taoen, wis sedeng-sedengé diepèk paédahé. Pang-pangé di-gradjèni disik, bandjoer oewité digradji ngantjas; dadi toemibané ing lemah, ngadeg, ora ngroeboehi oewit ing sakiwa tengené. Oewit lan pang-pangé maoe bandjoer dikeṭoki, dawané 1 m; koelité diklokopi. Enggoné nglokopi ikoe patrapé mengkéné: kajoe-kajoe maoe diṭoetoeki nganggo gandèn. Jèn koelité wis mari kraket karo kajoené, bandjoer diklokopi.

Ojodé ija kanggo; moelané ija diḍoedoeki. Ojod maoe koelité diklokopi nganggo lading baloeng. Klokop-klokopan sing isih teles ikoe bandjoer diwaḍahi ing krandjang pirang-pirang, digawa menjang pamépéan. Jèn enggoné mépé wis garing, bandjoer diwaḍahi ing bagor oetawa goni, dikirimaké menjang pabrik. Ana ing kono digiling, nganggo didjantoni roepa-roepa; pirang-pirang djantoené.

Jèn wis mengkono, noeli dipipit, didadèkaké tablèt, digangsa nganggo goela, soepaja paité adja nganti krasa. Tablèt maoe bandjoer diedol saenggon-enggon; malah ing désa-désa sing adoh karo koeṭa ija ana tablèt kinah kang mengkono ikoe. Paédahé tablèt maoe dianggo tamba lara panas malaria.

11. Tjandi Prambanan.

I.

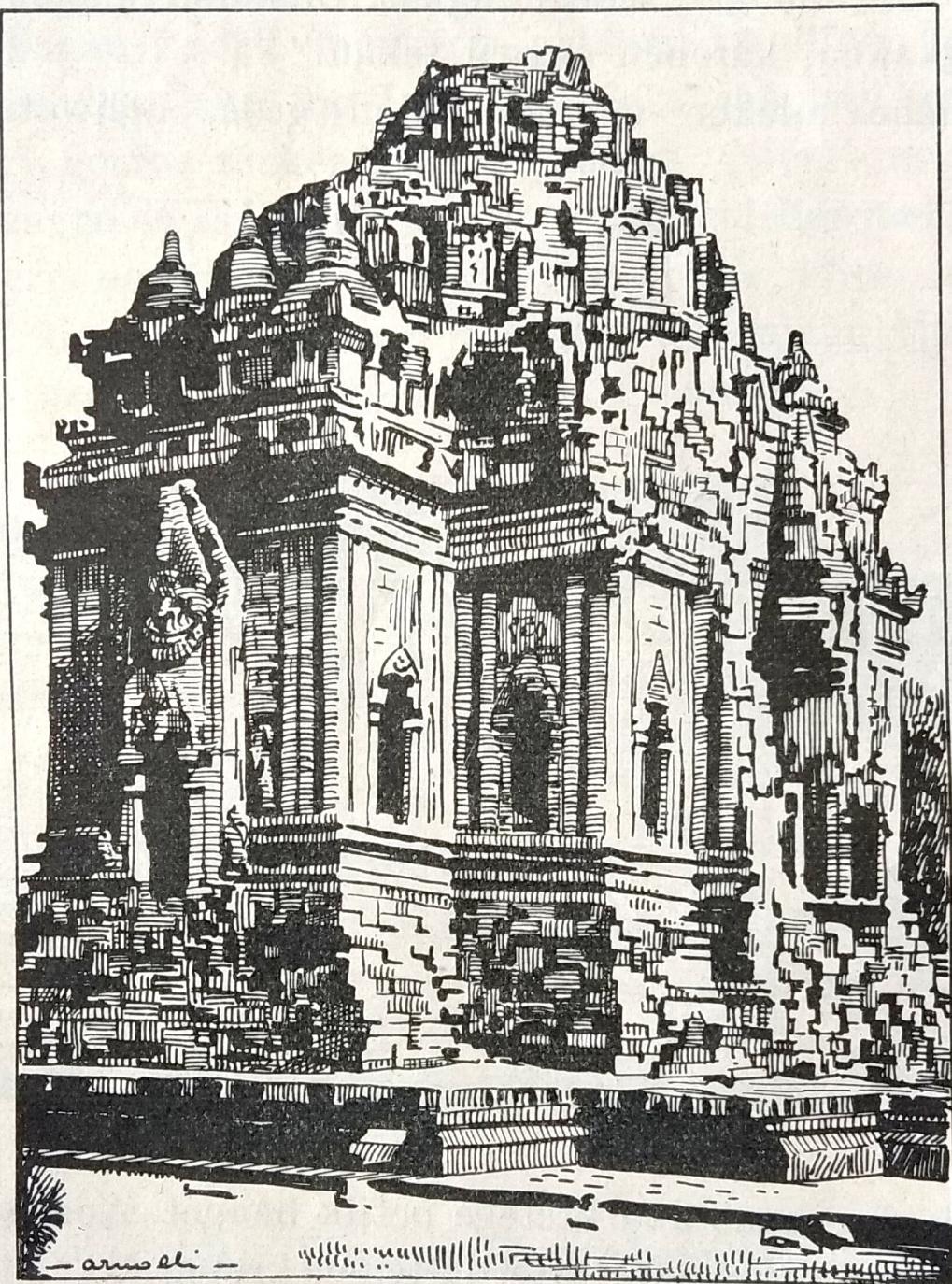
Ing sawidjing dina wajah ésoek Mantri goeroe Ngabéan Ngajodja noenggang sepoer karo moerid-moeridé ing pangkat kang doewoer déwé, arep menjang Kalasan. Preloéné arep pada ndeleng tjandi. Satekané ing Kalasan pada moedoen, noeli pada mlakoe darat.

Ora soewé tekan ing Tjandi Kalasan. Tjandi ikoe kinoebeng ing pager kawat; wangoené oléhé mageri doeroeng lawas, sabab kawaté katon isih anjar. Mantri goeroe noeli kanda: „Lé, tjandi iki oemoeré wis loewih 1000 taoen; roepané isih mengkéné; méndah dék anjaré. Mara ta delengen apiké; watoené pada dioekir-oekir nganggo gambaran betjik-betjik. Man, kowé bisa, Man, nggamar mengkono?” Sarman mangsoeli: „Boten! Mbokmenawi embèn wingking saged.”

„Tjandi iki bijèn, djaré-djaréné sing digawèkaké widadari, arané Dèwi Tara.”

Botjah-botjah pada keđemenen ndeleng oekir-oekiran sing ana ing watoe kono. Apa manèh sing ndadékaké gawoké, ndeleng gambar naga pirang-pirang; ora wareg-wareg oléhé ndeleng; nanging bandjoer diadjak moenggah, tekan ing sentongan. Mantri goeroe bandjoer kanda: „Ing sentongan kéné iki bijèn ana retjané Dèwi Tara; sentongan kono koewi bijèn ija ana retjané. Ing legok-legokan kono-kono koewi bijèn ija ana; saikiné wis pada ilang. Sangisoré sentongan kéné iki, kira-kira ana awoené wong Indoe djaman bijèn sing diadji-adji ing wong akèh.”

Ora soewé noeli pada moedoén, ngoebengi tjandi, bandjoer pada menjang Tjandi Sari. Saka ing kono moeng lakon limang menoet koerang loewih.

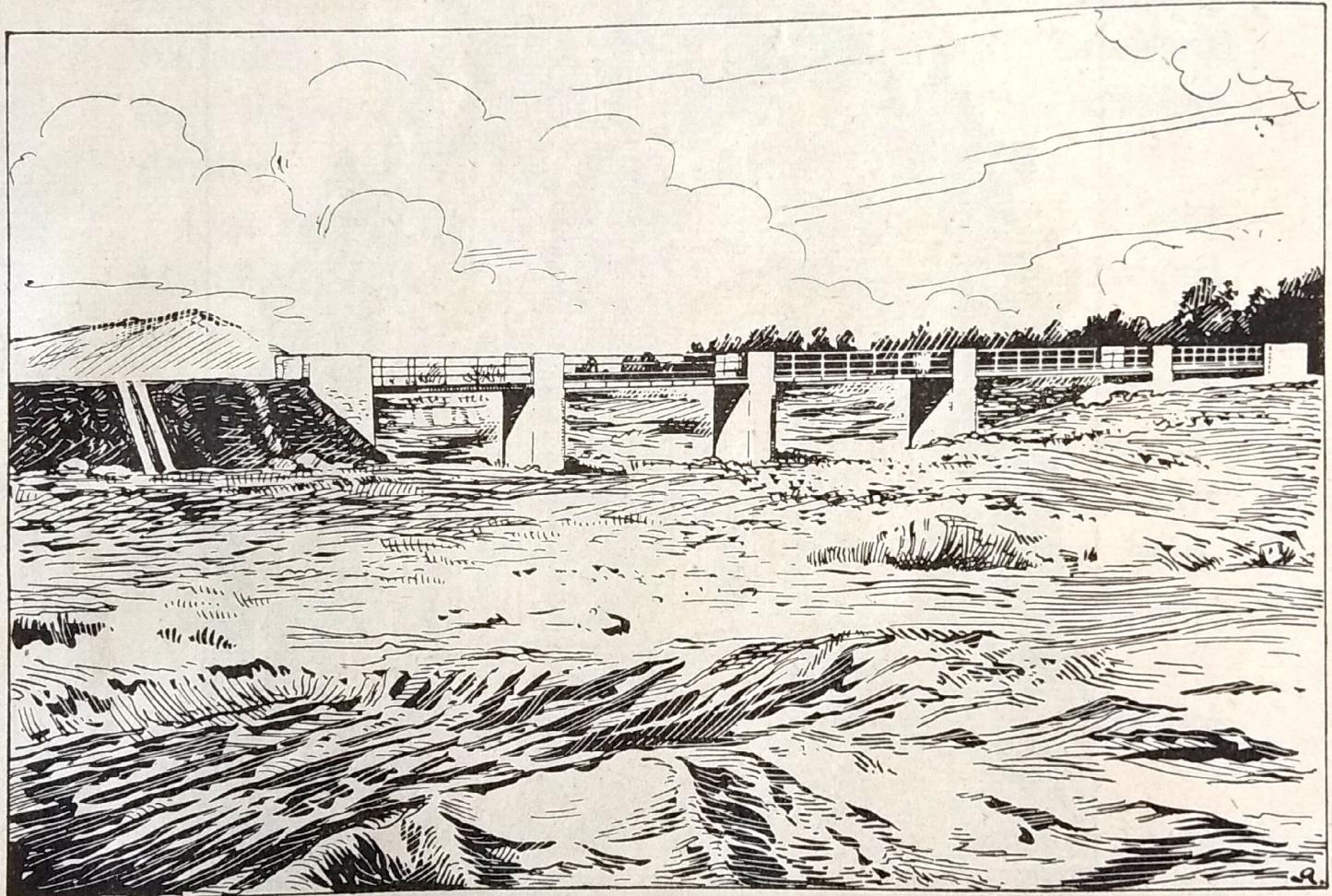

Bareng wis tekan, botjah-botjah pada ngelokaké:
,,Kok ora pati doewoer!"

Botjah-botjah noeli pada moenggah, kepéngin weroeh roepané ing doewoer. Ing kono ana sentongané sawetara, sarta ana ségogané tjilik-tjilik; watoené ija dioekir-oekir betjik.

Bareng wis toetoeg olèhé pada ndeleng, bandjoer moeđoen, noetoegaké lakoéné. Mantri goeroe tjelaťoe: „Ikoe maoe doeroeng sepiraa betjiké; sing betjik temenan mengko sedéla engkas. Olèhmoe mlakoe pada sengkakna, karebèn énggal tekan.”

Olèhé mlakoe noeroet dalan gedé, ngliwati kali

Opak. Ing kono ana kretegé betjik banget. Ana botjah sidji sing ngelokaké: „Betjik temen kreteg iki!” Sidjiné njamboengi: „Karo dawané kok éram akoe!” Goeroené noempangi: „Pantjèn betjik kreteg iki, toer sentosa banget; éwa déné doeroeng karoewan kelar njembadani boediné banjoe. Sing disik-disik ja mengkéné apiké, pada laroet ketradjang ing bandjir. Delengen, ta, iliné jèn ora bandjir, wangoené anteng; jèn bandjir

santeré kok ora djamak. Moelané dèk djaman kedjawan ora taoe digawèkaké kretek sing temenan, sabab wong nalika ikoe ora kedoega.”

Ora soewé olèhé loemakoe pada tekan ing pasar Prambanan; noeli ménggok ngalor; tjandiné katon ngregoenoek saka ing kaduhan. Satekané ing tjandi, Mantri goeroe toekoe kartjis kanggo moerid-moeridé lan kanggo awaké déwé; bandjoer pada mleboe menjang tjepoerining tjandi. Sarèhné wis pada krasa rada sajah, dadi ora bandjoer moenggah menjang tjandi; ngaso disik ana sangisoring wit ketapang.

12. Tjandi Prambanan.

II.

Olèhé ngaso ana sangisoring wit ketapang kepénak banget; ja adem, ja isis; akèh sing pada ngoedari boentelané sangoe, olèhé mènèhi bijoengé; pating ketjamoek, karo pada goejon. Katoné pada seneng-

seneng; dadi sapa-sapa sing weroeh, ija mèloe seneng.
 Ana sing mangan djadah; ana sing mangan enting-
 enting; ana sing mangan geti; ana sing mangan getoek.

Bareng wetengé wis pada isi, sarta wis ilang sajahé,

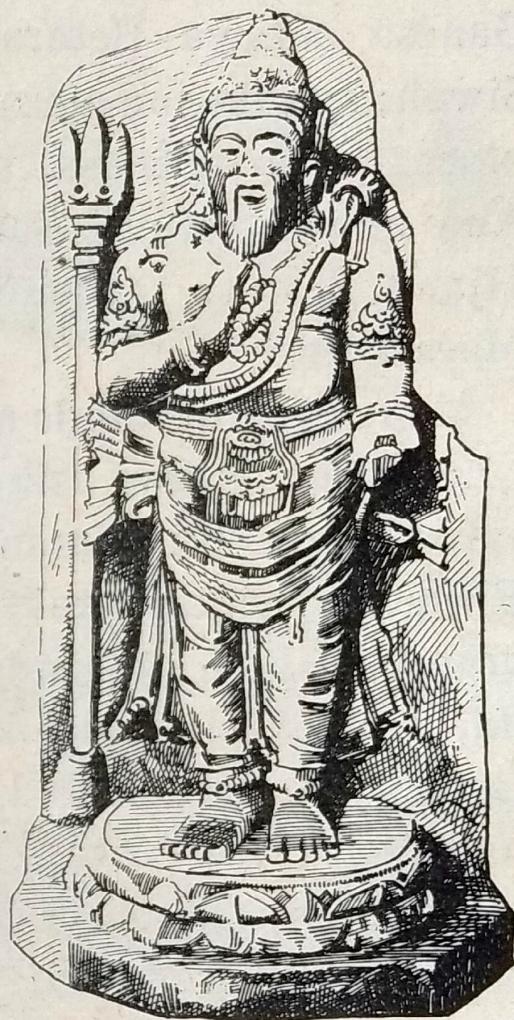
bandjoer dikon ngadeg karo goeroené, sarta dikon
 ngroengokaké kandané. Botjah-botjah bandjoer énggal
 pada menjat; kiwa tengené ana tjandi pating djenggeleg.

Mantri goeroe bandjoer wiwit kanda: „Kéné iki,
 kabèh ana tjandiné woloe, koelon teloe, wétan teloe,

lor sidji, kidoel sidji. Sing arep dideleng disik koelon koewi; ajo ta, mèloea.”

Botjah-botjah bandjoer pada moenggah, ana sing karo mlajoe baé, balapan karo kantjané. Sing dioenggahi Tjandi Brahma; ing doewoer ngedag-edag baé, ana sentongané watoe tjilik. Ing kono ana retjané Sang Brahma betjik banget; rainé papat. Enggoné gawé pepetaning makoeṭa lan sandangan, apa manèh sirah, ikoe kabèh mratandani, jèn wong Djawa ing djaman bijèn, pada pinter-pinter gegawéan. Bareng wis tanek olèhé pada namataké, bandjoer diadjak moedoen marang goeroené: „Wis, ajo moedoen, lé! endang ngalih menjang sédjéné kaé! Kaé loewih betjik, karo loewih preloe.”

Botjah-botjah bandjoer pada moedoen koemritig, noeli ngalih menjang sidjiné; moenggah oendak-oendakan watoe rada doewoer, ngoengkoeli sing disik. Karo manèh oenggah-oenggahané rada rekasa; nanging dedelengan ing doewoer kono ija njata loewih betjik; disiké tekan ing retjané Sang Hjang Siwah, djoemeneng Sang Mahadéwa. Makoeṭané soengsoen teloe, ana pepetaning remboelan tanggal sepisan lan tjoemploeng oewong. Ing satengahing batœk ana mripaté sidji; dadi mripaté kabèh teloe; poepoené kaja tinoetoepan ing weloelang matjan toetoe.

Tangané papat; sing sidji njekeli tjemara; sidjiné njekeli akshamala, oetawa tesbèh; sidjiné njekeli kendi isi banjoe pengoeripan; sidjiné njekeli trisoela.

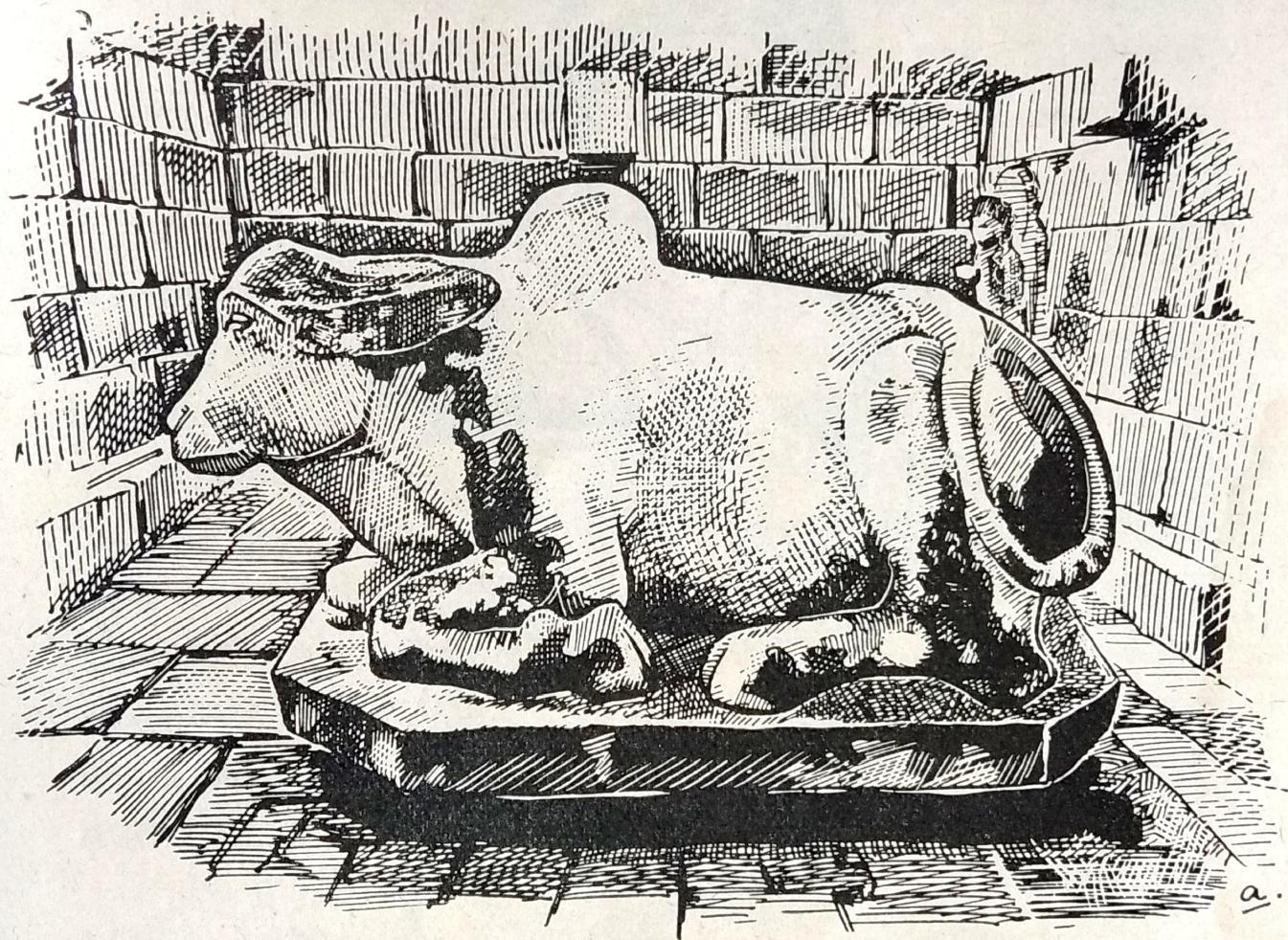
Déné ing sentong-sentongan lija-lijané ija ana retjané. Ana sing isi retjané Sang Hjang Siwah djoemeneng Goeroe, ana djénggoté. Ana sing isi retjané Sang Hjang Ganésa oetawa Beṭara Gana, poetrané Sang Hjang Siwah; ana tlaléné njerot kawitjaksanan saka ing tjoemploenging menoengsa, kang ditjekeli ing tangan kiwa. Ana manèh retjané Sang Kali Doerga, garwané Sang Hjang Siwah; tangáné woloe, ngidaki kebo titisané Maésasoera.

Mantri goeroe kanda marang botjah-botjah mengkéné: „Lé, wong Djawa isih akèh sing njadran mréné iki, sabab retja iki diarani dadéhané Lara Djonggrang. Embèn boeri kowé taktjritani dongèngané Lara Djonggrang. Saikiné ajo pada mlakoe oeroet témbok watoe iki, karo ndelok-ndelok gambaré. La koewi gambaré Beṭara Rama karo Leksmana, adiné, lagi mlakoe nggolèki Dèwi Sinta, ditjolong Praboe Rawana. Dèwi Sinta koewi apané Beṭara Rama? Bodjoné; ija apa ora? Sing ngréwangi, ratoe ketèk, djenengé Praboe Soegriwa, karo nggawa bala ketèk ora karoewan tjatjahé. Gegeḍoegé: Anoman.”

Botjah-botjah pada namataké oekir-oekiran sing ana ing témbok watoe; ana sing ngelokaké mengkéné: „Ija, lo, la iki Beṭara Rama, la iki Leksmana; nanging kok ora mèmper karo wajang kaé.”

Bareng wis kempoet oléhé pada ndeleng, bandjoer moedoen koemritig majar baé, ora kangélan kaja dèk moenggahé. Satekané ing ngisor, bandjoer gegantungan mengétan menjang tjanḍi sidjiné, noeli moeng-

gah oendak-oendakan watoe manèh. Ing doewoer ana retjané sapi. Goeroené tjelaṭoe: „Koewi retjané sapi kang aran Nandi; jèn ing wajang, djenengé Lemboe Andini, titihané Sang Hjang Siwah oetawa Beṭara Goeroe. Wong-wong ija isih akèh sing njadran mréné, ndjaloek slamet.”

Ana ing kono ora soewé; noeli moedoen manèh menjang tjanḍiné Sang Hjang Wisnoe; ananging ing kono ora pati ana apa-apané sing kena dideleng, sabab wis akèh sing roesak, marga lindoe oetawa perang dèk djaman koena.

Mantri goeroe tjelaṭoe: „Jèn ndeleng woedjoedé saiki, mestiné kowé ora ngira, jèn kéné iki ing bijèn ana kraton gedé. Ananging para pinter bisa namtokaké,

jèn kéné iki tilas kraton gedé; malah ija ana kedatoné barang. Déné penggawéné tjandi-tjandi iki, preloené kanggo memoedja marang déwa, kaja déné wong saiki menjang mesdjid oetawa menjang grédja. Ana sing ngarani, jèn sawidji-widjining tjandi iki koeboerané

ratoe dèk djaman koena oetawa pendita sing pinoen-djoel. Bijèn sakiwa tengené tjandi iki ana tjandiné tjilik-tjilik loewih saka satoes, nanging wis akèh sing roesak, ilang lariné; mbok menawa marga saka lindoe. Awit saka pangroektiné Negara, roesaké ora kebandjoer-bandjoer, isih rada akèh sing apik. Karo

manèh akèh sing didandani ora nganggo ngétoeng kèhing wragad lan kangèlané. Kedjaba iki, tjedak-tjedak kéné, isih ana tjandi tjilik-tjilik akèh. Nèk kowé doeroeng pada sajah, arep takdjak nonton mrana pisan. Sapa sing wis poprok?"

Botjah-botjah ngakoe jèn doeroeng sajah, sabab kepéngin ndeleng tjandi sing lija-lijané. Bandjoer diadjak ndeleng, ana tjandi pirang-pirang; wiwitané Tjandi Loemboeng, bandjoer Tjandi Boebrah, bandjoer Tjandi Sèwoe. Retja sing djaga ana ngarepan, gambar boeta nganggo njekeli gada gedé nggegirisi; toedjoené ora oerip. Jèn oeripa, mestì medèni banget. Émané déné tjandi ikoe wis akèh banget sing roesak pating bléngkrah.

„Wis lé, saikiné wis entèk sing apik-apik; ajo pada bali moelih. Saiki kowé pada weroeh, jèn wong Djawa dèk bijèn bisa gegawéan sing apik-apik lan nggoemoenaké; bisa gawé tjandi sing kaja mengkono roepané; wis oemoer loewih 1000 taoen, meksa isih gawé éramé wong sing ndeleng. Wong Djawa, wong sabrang, jèn ndeleng tjandi-tjandi, goemoené pada baé.”

Noeli pada mangkat bali; ana ing dalan ora pati tjikrak-tjikrak kaja dèk mangkaté, sabab rada sajah, sarta mikir-mikir bab tjandi sing mentas dideleng ikoe maoe. Éwa déné lakoené ija isih tata, ora ana sing nggrenḍèl. Tekané ing setatsijoen bareng.

Satekané ing omahé déwé-déwé, goeproek olèhé kanda marang bapa bijoengé lan sanak sedoeloeré, ngandakaké senengé olèhé dolan lan apa-apa sing mentas dideleng.

13. Lara Djonggrang.

Dongengé Mantri Goeroe.

Ing djaman koena Prambanan koewi ana kratoné, djenengé ija kraton Prambanan. Sing dadi ratoe: boeta; rosané ngleloewihi, djedjoeloek Praboe Baka; kagoengan poetra poetri, arané Lara Djonggrang. Bareng perang karo ratoe ing Pengging, Praboe Baka kalah, mati ana ing peprangan, sabab ratoe ing Pengging diréwangi wong kang loewih déning rosa, arané Bandawasa, karo sedoeloeré lanang loro. Moelané Bandawasa bisa menang, sabab diwènèhi gegaman marang bapakné. Bapakné koewi gentoer tapané, djenengé Damarmaja. Gegamané maoe emboeh panah, emboeh bedil, nanging ampoehé ngleloewihi; déné djenengé bandoeng; moelané Bandawasa bandjoer karan Bandoeng Bandawasa.

Sang ratoe ing Pengging, saking boengahé bisa menang karo Praboe Baka, Bandoeng Bandawasa bandjoer diparingi tanah ing Prambanan, didadékaké Adipati. Bandoeng bandjoer mangkat menjang Prambanan. Satekané ing kono, arep manggon ana ing kedatoné Praboe Baka pekéwoeh, sabab Lara Djonggrang, poetrané Praboe Baka, banget éwa marang Bandoeng, déné ramané dipatèni; malah tetemon baé ora sotah. Mangka Bandoeng, bareng weroeh marang Lara Djonggrang, banget kepéntjoeté. Moelané bandjoer dilamar arep dipèk bodjo.

Lara Djonggrang nampik ora wani, koewatir mbok menawa digoena-gawé, amesti nemoni ora kepénak. Moelané bandjoer doewé pepanggil: Jèn Bandoeng bisa nggawékaké tjandi sèwoe lan soemoer loro sing djero-djero, bisa dadi pada sawengi, ija gelem dirabèni.

Bandoeng nggraita jèn pendjaloeké Lara Djonggrang ikoe ora madjat; éwa semono ija arep ditandangi sabisa-bisané; mbok menawa bisa nekani pendjaloeké bakal bodjoné. Bandjoer ndjaloek toeloeng marang bapakné, Sang Damarmaja, lan marang sedoeloeré, apa manèh njoewoen toeloeng marang Sang Ratoe ing Pengging. Sang Damarmaja sagoeh mitoeloengi sarana tjipta sasmita lan kasekténé; apa manèh bakal ndjaloek toeloeng marang para lelemhoet.

Bandoeng bandjoer njagoehi apa kang dadi pendjaloeké Lara Djonggrang.

Bareng tekan ing semajané, Sang Damarmaja lan sedoeloeré Bandoeng, apa manèh Sang Ratoe ing Pengging, pada teka ing Prambanan. Noeli pada moedja semèdi marang déwa, nenoewoen bisaa moedjoedaké kang dadi pepanggilé Lara Djonggrang. Panoewoené kasembadan; djam setengah papat ésoek tjandi sing dadi wis ana 995.

Patih ing Prambanan, bareng weroeh jèn wangoené pepanggilé Lara Djonggrang arep ketekan, atiné panas banget. Wong poetrané goestiné kok arep dirabèni

marang tilas moengsoehé; mangka moengsoehé ikoe sing matèni goestiné. Moelané bandjoer golèk réka moerih adja nganti Bandoeng bisa nekani pendjaloeké Lara Djonggrang. Noeli préntah nggoegahi saroepané wong wadon ing Prambanan, dikon noetoe; karo manèh ing lesoeng dikon njebari kembang borèh sing wangi-wangi.

Bareng para lelembouet sing ngréwangi Bandoeng mamboe gandaning kembang, sarta ngroengoe wong noetoe, bandjoer mandeg oléhé njamboet gawé, sabab ngira jén wis rahina; bandjoer pada bali menjang kajangané déwé-dewé. Dadi tjandiné doeroeng ram-poeng kabèh, isih koerang.

Bareng Bandoeng weroeh kang mengkono ikoe, banget nepsoené, bandjoer njoepatani botjah-botjah wadon ing Prambanan, adja oléh-oléh bodjo jén doeroeng dadi prawan toewa. Lara Djonggrang takon marang djaka Bandoeng semoe ngérang-ngérang apa pendjaloeké wis ditekani apa doeroeng. Djaka Bandoeng banget nepsoené. Lara Djonggrang disebdakaké dadi watoe, bandjoer malih dadi retja nganti sepréné iki. Wong-wong Djawa ngira, jén retjané Sang Kali Doerga ikoe kedadéané Lara Djonggrang; moelané nganti sepréné retja maoe diarani Lara Djonggrang.

Tjandi-tjandi gawéané lelembouet maoe saiki isih ana, djenengé Tjandi Sèwoe; sing pada dideleng dèk menjang Prambanan kaé; nanging akèh sing wis roesak.

14. Awon, nanging ageng paédahipoen.

Sabab poenapa tijang-tijang kok sami remen djené oetawi selaka? Poenapa sabab ageng paédahipoen? Boten! Menawi paédahipoen kawon kalijan tosan, tebih kaotipoen. Tosan poenika paédahipoen boten wonten ingkang ngoengkoeli. Inggih leres roepènipoen andap pijambak, nanging manawi tijang dipoen tilar tosan, saiba soesahipoen. Djené poenika sanadjan awisipoen tikel kaṭah tinimbang tosan, nanging manawi dipoen anggé pirantos poenapa-poenapa boten kanggé, kirang atos. Tosan saged kijeng; dipoen anggé pirantos mitadosi. Mara sampéjan manah, sapinten kaṭahipoen pirantos ingkang bađénipoen tosan. Pirantosipoen tijang tani, toekang-toekang, pandé, kemasan, gemblak, kaṭah ingkang bađénipoen tosan. Lading, goenting, linggis, tjatoet, bađénipoen inggih tosan. Menawi sampéjan manah jektosan, sekéndjing kémawon sampoen pinten-pinten pirantos ingkang sampéjan tjepeng, ingkang wonten tosanipoen. Tjobi sampéjan titèni ingkang jektosan.

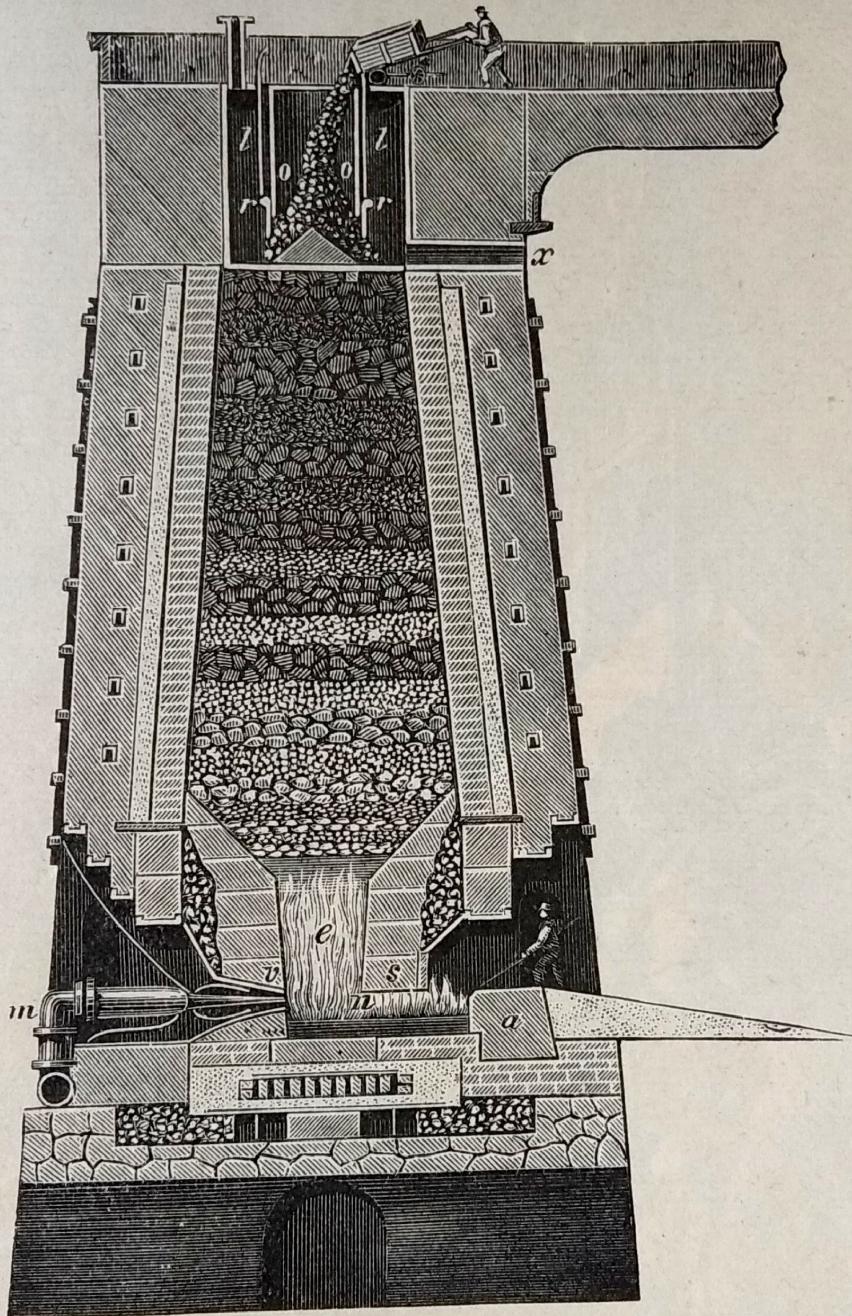
Meggah pirantosipoen tijang poenika, menawi kala djaman kina-kinanipoen, inggih boten wonten tosanipoen; sabab kala samanten dèrèng wonten tjaranipoen tijang pados tosan; ingkang dipoen anggé pirantos: bađénipoen séla, dipoen wangoen mitoeroet preloenipoen. Paloenipoen séla, ladingipoen séla, wadoengipoen inggih séla. Déné dedamelipoen inggih mekaten. Menawi panah, bédoripoen inggih séla oetawi baloeng. Sapoenika ingkang taksih gađah tjara mekaten poenika: tijang Papoewah. Namoeng ingkang manggèn wonten ing pesisir, ingkang asring srawoengan kalijan bangsa sanès, poenika sami nganggé pirantos tosan.

Mbok menawi sampéjan sampoen sami soemerep, jén tosan poenika pamendetipoen saking salebetung siti, sarana dipoen doeđoek. Nanging menawi tijang ndoeđoek siti, pados tosan kados ingkang katingal saben dinten poenika, inggih boten angsal. Ingkang kepanggih wonten salebetung siti poenika malah boten mèmper tosan babar pisan.

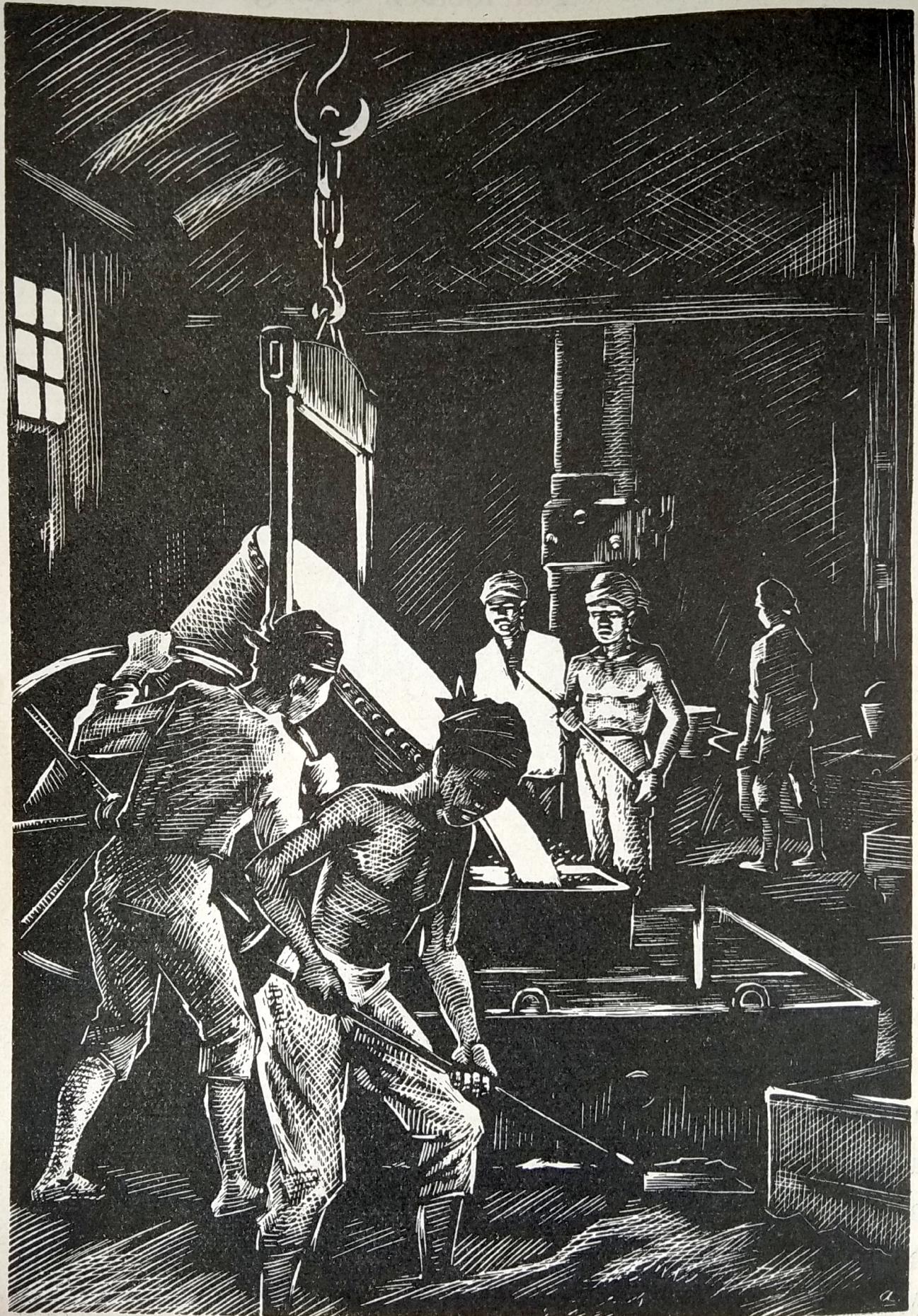
Wonten negari-negari ingkang pasitènipoen wonten tosanipoen; panggénanipoen lebet sanget. Dados, menawi bađé dipoen pendet, nganggé dipoen doeđoeki roemijin, sarana dipoen boer, kados soemooran. Ing ngandap, menawi sampoen doemoegi panggénanipoen tosan, dipoen damelaken landakan, dipoen anggé margènipoen tijang ingkang sami njamboet damel. Wonten ing lebet ngrikoe tijang-tijang waoe sami ngeroeki siti ingkang kaworan tosan; woedjoedipoen ingkang dipoen inggahaken poenika inggih kados siti oetawi séla, pating pringkil, pating prongkal kémawon. Menawi bađé dipoen pendet tosanipoen, kedah dipoen loeloeħ. Mbok menawi sampéjan dèrèng wonten ingkang sampoen soemerep djér-djéran tosan; ingkang sampéjan soemerepi saweg tosan abrit kémawon, ingkang dipoen besmi pandé poenika. Pantjén tosan poenika inggih boten gampil loeloehipoen. Menawi namoeng dipoen besmi areng sambi oetawi kadjeng sanèsipoen kémawon, dèrèng saged loeloeħ, sabab kirang bentèr. Sagedipoen loeloeħ menawi bentèripoen langkoeng déning sanget.

Ing tanah-tanah ingkang wonten pamedalipoen tosan, oetawi ing negari sanèsipoen, wonten pabrikipoen ingkang dipoen anggé ngloeloeħ tosan poenika. Déné pawonipoen ingkang dipoen anggé ngloeloeħ poenika, inggil sanget, wangoenipoen boender, témbokipoen

séla oetawi banon. Sélanipoen poenika milih ingkang atos sanget, boten saged loeloeh déning latoe. Pawon waoe dipoen damel ageng tengah; dados menggingilipoen

oetawi menganđapipoen sangsaja tjijoet. Mara sampéjan ningali gambaripoen pawon poenika; poenika gambaripoen menawi dipoen sigar tengah leres. Ingkang ngandap poenika enggèn kadjeng kalijan areng séla. Menawi latoe sampoen ndados, ladjeng dipoen bjoeki siti tosan tipis-tipisan, ladjeng dipoen bjoeki areng séla; nginggilipoen dipoen bjoeki siti tosan malih,

noenten areng séla. Mekaten poenika ngantos pawon waoe kebak sapenginggil. Ingkang ngebjoeki poenika koeli-koeli; boten kangélan; sabab pangoesoengipoen siti tosan lan areng séla waoe nganggé glédégan. Enggènipoen ngesokaken saking bolonganipoen pawon ingkang nginggil poenika, doemawah ing latoe ingkang marong wonten ing ngandap ngrikoe. Dados siti tosan poenika ngandap nginggilipoen: areng séla. Menawi areng poenika sampoen sami dados latoe, siti tosan waoe dados bentèr sanget; tosanipoen ladjeng loeloe. Moerih bentèripoen mindak santer, nganggé dipoen oeboebi saking ngandap. Inggih mèmper oeboebani-poen pandé poenika, nanging ageng sanget.

Menawi tosanipoen sampoen loeloe, ladjeng ndlèdèk mengandap medal ing bolongan. Bolongan poenika kénging dipoen bikak, kénging dipoen toetoep. Menawi ing salebetung pawon waoe sampoen kaṭah loelohani-poen tosan, bolongan poenika dipoen bikak; tosanipoen ladjeng mili dateng salebetung siti. Ing ngrikoe sampoen dipoen damelaken kalénan tjijoet-tjijoet, nanging pandjang. Wonten ing ngrikoe dipoen togaken kémawon ngantos asrep; noenten dipoen pendeti, kénging dipoen tjiṭak oetawi dipoen gemblèng, dipoen damel dandosan werni-werni.

Pawon poenika waoe, menawi sampoen dipoen latoni sepisan, boten dipoen sirep-sirep; rinten daloe tansah dipoen bjoeki siti tosan kalijan areng. Terkadang ngantos 15 taoen ladjeng kémawon. Séla-séla ing témbokipoen ladjeng asring wiwit bebrek, sabab kénging ing latoe rinten daloe; poenika ngoewatosi, mbok menawi pawonipoen ambroek.

Latoenipoen ladjeng dipoen pedjahi, pawonipoen dipoen bibrahi, dipoen santoeni séla énggal.

Ing kapoeloan Indonésijah ngriki klebet kaṭah taḍahipoen tosan; poenika dipoen datengaken saking ing tanah sabrang. Wonten ing ngriki dipoen damel dandosan werni-werni. Ing ngrika-ngrika, kadosta ing Soerabaja, inggih wonten panggénan pangloeloohan tosan. Tosan ingkang dateng saking sabrang, wonten ing ngrikoe dipoen loeloeḥ malih, dipoen damel roda, oeroeng-oeroeng, saka, pirantos pabrik, lan sanès-sanèsipoen.

Gambar ing wingking poenika gambaripoen pabrik tosan; tijang-tijangipoen sami njamboet damel njiṭak tosan. Menawi sampéjan saged ningali pabrik tosan, kinten koela, ingkang sampéjan tingali inggih kaṭah èmpèripoen kalijan gambar poenika.

---

15. Amané wit krambil.

Takbedèk kowé mesti wis weroeh kéwan sing arep taktjritakaké iki; gedéné wetara saponggé, roepané sawo mateng, meleng-meleng kaja beling. Ing endasé ana soengoéné njrapang kaja eri mawar, sikilé nenem. Jèn digegem, mengkang-mengkang ora gelem, koedoe metoe baé. Menjang tangan rada lara, sabab sikilé ana eriné, ngrèndèt-ngrèndèt. Djenengé *kwangwoeng* oetawa *wangwoeng*.

Apa kowé wis taoe namataké elaré? Pira elaré? Papat; ija apa ora? Sing ana ing djaba loro, roepané sawo mateng, sarta woled akandel, dadi toetoepé elar loro sing ana ing djeróné. Sing ana ing djero tipis ngramjang, kena dilempit-lempit. Ikoe sing pantjèn

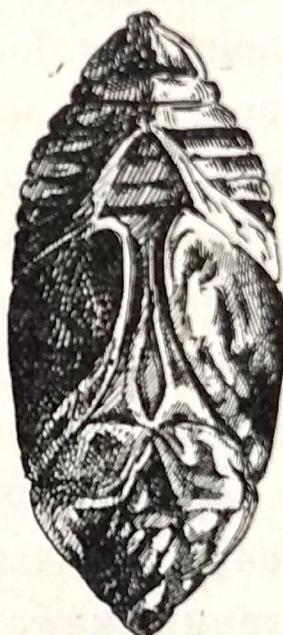
dienggo miber. Dadi kaja déné ampal lan katimoemoel.

Jèn awan ndjintel ana ing poetjoeking wit krambil; moeng jèn soré oetawa bengi baé miber separan-paran. Oléhé ndjintel ikoe nganggo ngrikiti blarak. Tjangkemé rosa banget; sikilé sing dianggo mitoeloengi jèn memangan, ikoe ija koewat. Apa manèh jèn oléh djanoer sing doeroeng megar. Jèn djanoer maoe megar, katon krèwèk kabèh. Sing sok ndadékaké bilainé wit krambil, jèn pondohé katoet dipangan; bandjoer ora bisa modot-modot; lawas-lawas mati. Pantjèné ija ora mèmper, wong wit semono gedéné kok mati moeng djalaran digoena-gawé marang kéwan sing semono tjiliké. Nanging wong wis mèh mratah, apesé samobarang sing gedé, sing koewat ikoe, jèn moeng-soeh karo sing tjilik-tjilik mengkono ikoe.

Kwangwoeng ikoe kerep baé manggon ana ing pondohé wit krambil. Ana ing kono bandjoer ngénakenak kaja prijaji gedé sing ora doewé pegawéan; gawéné moeng mangan karo toeroe. Sing wadon bandjoer ngendog; ananging oléhé ngendog ora ana ing kono, ana ing tléongan oetawa ana ing kekajon kang wis bosok; sabab weroeh, jèn anaké sing bakal netes, pangané ora kaja wong toewané. Jèn wis sawetara dina, endog maoe bandjoer netes, metoe anaké. Dapoeré gèsèh karo bapa bijoengé, roepané kaja oeler, nanging poetih. tjilik-tjilik; ora ana swiwiné sarta ora ana matané.

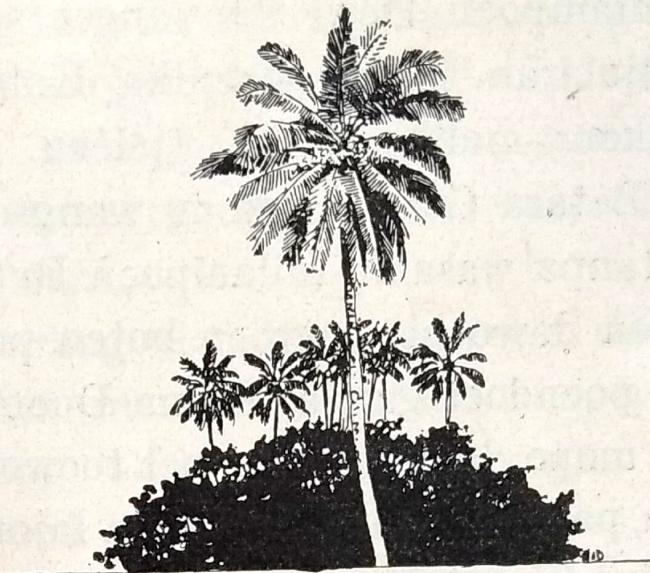
Jèn mata, pantjèn ora preloe doewé, sabab ora kanggo; panggonané peteng ana sadjroning lemah oetawa sadjroning kajoe-kajoe sing growong. Moeng tjangkemé sing nggegirisi. Jèn wis sawetara minggoe oemoeré, bandjoer dadi lemoé aginoek-ginoek; dawané wetara 7 cm; bandjoer gawé tjlowokan dienggoni, kanggo

ngentoeng. Jèn wis toetoeg mangsa kalané, bandjoer salin roepa dadi kwangwoeng. Dadi wiwitané endog, bandjoer dadi emboeg-emboegan; bandjoer ngençoeng; wekasné dadi kwangwoeng.

Emboeg-emboegan ikoe ora gawé pitoena marang menoengsa. Panganané moeng tlétong baé oetawa bosokan kajoe; nanging kwangwoengé kerep gawé roesaking tandoeran krambil. Moelané sabisa-bisa, sake-tjanđaké betjik dipatèni. Emboeg-emboegé ja betjik dipatèni pisan, sabab bisa dadi kwangwoeng sarta bandjoer bisa ngenđog. Moeng émané, kwangwoeng ikoe jèn awan ora gelem miber, dadi angèl oléhé njekel. Botjah-botjah sing baoed mènèk, mestiné ija bisa marani panggonané kwangwoeng ana ing poetjoeking

wit krambil. Jèn akèh sing gelem nggolèki kwangwoeng menjang sadjroning pondoh, wit krambil mestì bisa loewar saka satroené sing mbebajani.

16. Moela-boekanipoen wonten pantoen.

Katjarijos ing djaman kina Betara Goeroe karsa nitahaken Widadari, kaparingan nama Retna Doemilah. Sareng Retna Doemilah sampoen diwasa, saking karsanipoen Betara Goeroe badé dipoen poendoet garwa. Retna Doemilah inggih poeroen dipoen poendoet garwa, ananging gadah panoewoen tigang prekawis:

1. Njoewoen teda, ingkang boten mboseni ing selami-laminipoen.
2. Njoewoen penganggé ingkang boten kénging ing risak.
3. Njoewoen gangsa serantjak, ingkang saged moengel pijambak.

Sareng Betara Goeroe tampi pepanggilipoen Retna Doemilah ingkang mekaten poenika, sanget kawekèn ing galih. Milanipoen ladjeng oetoesan Kala Goemarang toemedak dateng Martjapada, pados ingkang dados panoewoenipoen Retna Doemilah.

Wonten ing Martjapada Kala Goemarang dilalah soemerep Dèwi Sri, garwanipoen Betara Wisnoe. Kala Goemarang salah damel, asring ndjawat dateng Dèwi Sri; milanipoen Dèwi Sri sanget sekelipoen ing penggalih. Djalaran saking poenika Kala Goemarang dipoen sotaken malih dados tjèlèng. Pangadjeng-adjengipoen Betara Goeroe dateng wangsoelipoen Kala Goemarang tanpa wasana. Milanipoen Retna Doemilah ladjeng dipoen dawoehi: poeroen boten poeroen meksa badé dipoen poendoet garwa. Retna Doemilah poegoeh enggènipoen mopo, ladjeng nganjoet toewoeh. Mitoeroet rembagipoen para déwa ing Soeralaja lajonipoen Retna Doemilah dipoen petak wonten ing negari Mendang-Kamoelan; namanipoen dipoen pindah Dèwi Tisna-Wati. Praboe Makokoewan, ratoe ing Mendang-Kamoelan, kapatah roemeksa pasaréanipoen Tisna-Wati waoe.

Sang Praboe Makokoewan ngéstokaken timbalanipoen Betara Goeroe. Sareng doemoegi kawan dasa dintenipoen, Sang Praboe soemerep ing pasaréanipoen Dèwi Tisna-Wati wonten tjahja goemebjar; ing sale-beting tjahja poenika wonten tétoekoelanipoen aèng. Sanalika Sang Praboe ngatoeri oeninga dateng Betara Goeroe. Betara Goeroe ladjeng paring oeninga, jèn tétoekoelan poenika kepandjangan soekmanipoen Dèwi Tisna-Wati; milanipoen kedah dipoen opèni ingkang saé-saé. Wiwit nalika poenika saladjengipoen menoengsa badé angsal teda saking ing tétoekoelan waoe, mantoen nedà pamedaling wana. Sirahipoen Dèwi Tisna-Wati dados kelapa, poeseripoen dados pantoon, tanganipoen dados pala goemantoeng; déné soekoenipoen dados pala kapendem.

Praboe Makoeckoewan ngéstokaken sadawoehipoen Beṭara Goeroe; tētoekoelan waoe dipoen opéni saé-saé sarta dipoen edoem dateng kawoelanipoen sadaja. Wonten tijang tani awasta Djaka Poering kalijan Kjai Toewa, sanget enggènipoen ngadji-adji dateng tētoekoelan waoe; milanipoen ngantos sapoenika taksih sami dipoen leloeri sarta dipoen wastani bapa tani kalijan bijang tani.

Kala Goemarang senadjan sampoen dados tjèlèng, éwa déné boten mantoen-mantoen enggènipoen badé ngresahi dateng Dèwi Sri, ndadosaken sekelipoen. Milanipoen Dèwi Sri ladjeng nenoewoen ing Déwa, moegi-moegi énggal dipoen poendoeta. Panoewoenipoen kasembadan. Lajonipoen inggih dipoen sarékaken ing Mendang-Kamoelan. Sareng njandak kawan dasa dingenipoen, saliranipoen Dèwi Sri inggih ṭeukoel tanemanipoen kados déné Dèwi Tisna-Wati. Ananging wonten bédanipoen; pantoon ingkang asalipoen saking saliranipoen Dèwi Sri kedah dipoen tanem wonten ing sabin; ingkang saking Dèwi Tisna-Wati wonten ing tegil oetawi pegagan.

Kala Goemarang soemerep Dèwi Sri séda, boten kendo kadjengipoen, malah sangsaja ngandja-andja manahipoen. Milanipoen ladjeng badé ngrisak taneman pantoon; ananging toemoenten dipoen pedjahi dateng Beṭara Wisnoe, dipoen toembak ing granggang. Kala Goemarang, senadjan sampoen pedjah, enggènipoen ngresahi taneman boten mantoen-mantoen. Bangkéniipoen medal kéwanipoen, ingkang dados ama warni-warni.

Mekaten oegi anak-anakipoen Poeṭoet Djantaka inggih sami dados satroenipoen pantoon, asring sami

ngrisak pesabinan, asipat liman, warak, kidang, sangsam, ketèk, tikoes sapenoenggilanipoen, sami dipoen kepalani Kala Goemarang; sanget ndadosaken ing gemesipoen Djaka Poering kalijan Kjai Toewa. Sang Praboe Makoekoewan karsa tetoeloeng njirnakaken ama-ama waoe. Ingkangmekaten poenika inggih kelampahan; namoeng maesa kalijan lemboe sami dipoen tawan, boten dipoen pedjahi, dipoen dadosaken réntjangipoen tijang tani.

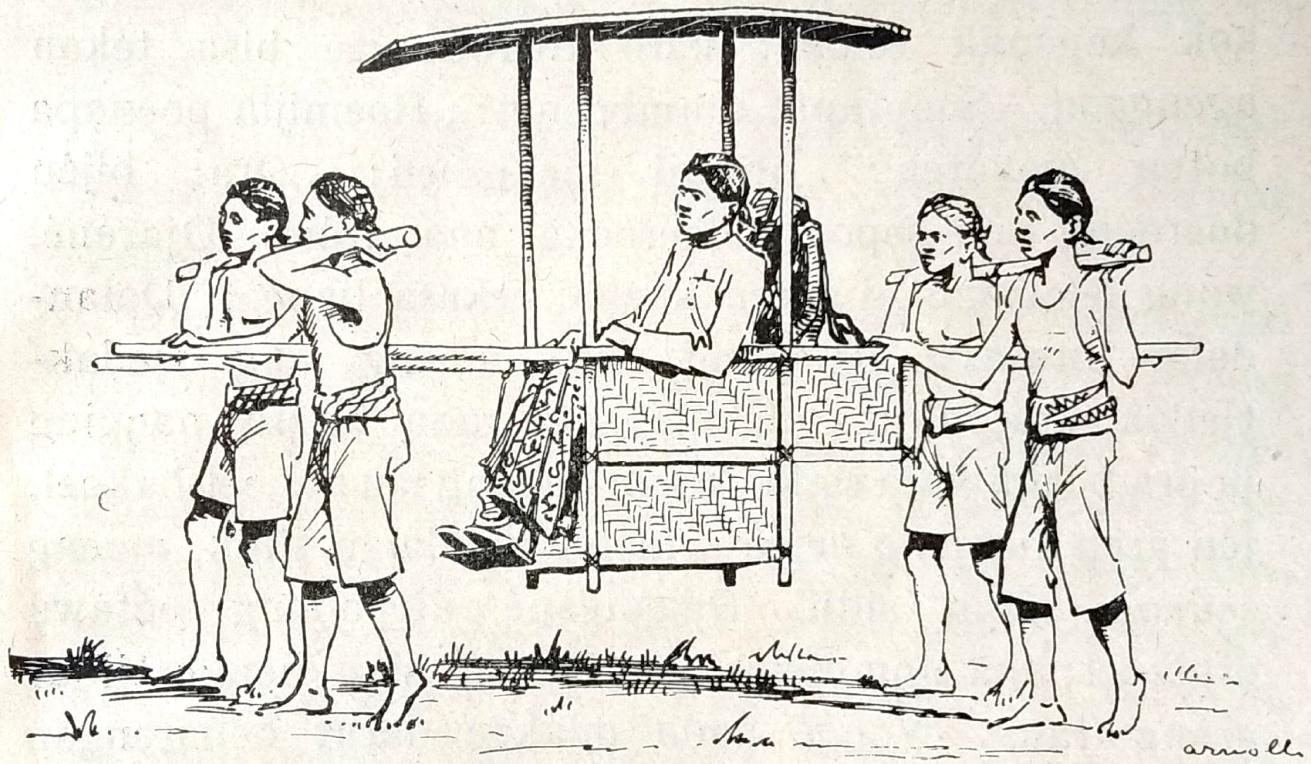
Wiwit ing nalika semanten taneman pantoon saged wiloedjeng, ṭoekoelipoen soeboer, lami-lami ladjeng sangsaja ngreda.

Wasana Dèwi Sri ladjeng nitis dateng Pramèswari ing Mendang-Kamoelan. Betara Wisnoe nitis dateng Praboe Makoekoewan. Djalaran saking poenika Praboe Makoekoewan sagarwanipoen sami saged paring piwoelang dateng kawoelanipoen ing bab pangoepakarani-poen pantoon. Mekaten oegi ing bab lampah-lampahi-poen tijang panèn sarta wiloedjenganipoen, soepados toelesa tanemanipoen pantoon. Inggih poenika moela-boekanipoen wonten pantoon, sarta moela-boekanipoen wiloedjenganipoen tijang nanem pantoon, ingkang toemindak ngantos ing djaman sapoenika, enggènipoen sami memoelé dateng Dèwi Sri.

17. Wong leloengan ing djaman bijèn.

Ana prijaji wis toewa noenggang sepoer bebarengan karo botjah nonoman teloe. Sidji djenengé Soeprapta, sidji Arsana, sidjiné Soembaga. Prijaji maoe sok ngantoeck, terkađang ija toeroe barang, karo linggih baé. Bareng wis soewé oléhé toeroe bandjoer nglilir karo moelét sarta tjelaṭoe: „Ah, saiki iki, jèn leloengan kok kepénak temen; karo toeroe waé bisa tekan ngenggon.” Soeprapta njamboengi: „Roemijin poenapa boten mekaten?” Prijaji mangsoeli: „Ora; bijèn doeroeng ana sepoer, doeroeng ana trèm. Djaréné, wong leloengan djaman koena, rekasa banget. Dalan-dalan presasat doeroeng ana; moeng sing tjedak-tjedak kraton ana dalané sing rada betjik; nanging ja ora betjik kaja saiki. Wong dagang lan bakoel-bakoel, jèn arep menjang negara, metoe ing dalan tjilik, moeng sedeng wong sidji. Dagangané digéndong oetawa dipikoel; ana sing diemot ing djaran; sing diemot tjikar arang-arang. Wongé pada mlakoe darat bebarengan akèh karo nggawa gegaman: toembak, keris, pedang; sabab sedalan-dalan bégal pirang-pirang. Boeron galak, kajata: matjan, tjèlèng, asoe adjag, asoe kikik, ora koerang. Wong-wong wadon oetawa botjah-botjah arang-arang sing leloengan adoh; jèn preloe leloengan, ja noenggang djaran oetawa kremon oetawa tandoe. Ana manèh sing soegih banget, noenggang grobag oetawa pedati, oetawa kréta; ora ana piré kaja toeng-gangan djaman saiki; rođané kajoe woetoehan baé. Dadi jèn ditoenggangi djlag-djloeg, lara kabèh menjang awak. Dèk djaman Madjapait ja wis ana kréta, djenengé gerbong; koewi toenggangané para poetri, jèn ndèrèk

tjangkrama oetawa mbebedag menjang alas. Gerbong koewi dèk djaman koena wis dianggep betjik banget, arang-arang sing doewé. Ana lajang Djawa koena sing njeboetaké, jèn poetri Tjempa, nalikané krama olèh ratoe ing Madjapait, gawané: gong, pedati karo gerbong. Para poetri ija sok nitih djoli; sing nggotong nganti wong 16. Djoli ikoe roepané kaja omah-omahan

tjilik; saiki sok dianggo pola batikan, djenengé „semèn djolèn.”

Djaman saiki, jèn wong leloengan moenggah goenoeng, ija sok noenggang tandoe; sing digawé moeng „koersi males” waé, diwènèhi slaðangan pring, dipikoel oewong.”

Arsana takon: „La jèn ngambah seganten menapa inggih rekaos, ing djaman kina menika?”

Prijaji mangsoeli: „Ora kajaa! Dèk bijèn doeroeng ana kapal api; badjagé waé pirang-pirang. Praoené tjilik-tjilik nanging rikat; jèn ana praoe dagang liwat, bandjoer dibégal. Jèn mlajoe, ditoetoeti; mèh mestì

ketjandaké. Saiki ing segara tjedak-tjedak kéné ija isih sok ana badjag; apa manéh tjedak-tjedak Madoera kana; malah nganti misoewoer: badjag Sampang. Nanging Pamaréntah saiki adjeg oléhé ndjagå segara. Jèn ana praoe badjag kemlébat, bandjoer dibledig; mèh ora taoe loepoet, sabab praoe Negara sing ndjaga koewi rikat-rikat banget.

Saikiné jèn wong leloengan ngambah segara kepénak banget; mestiné kowé ja wis kroengoe kabaré saka lajang watjan ing sekolahán. Toenggangané kapal api, mèh ora ana sambé-kalané, oembalané moerah. Déné panggonané toeroe oetawa ngaso, lan pangané, jèn ditimbang karo praoe-praoe djaman bijèn, doedoe-doedoe katjéké.”

Arsana takon: „La tanah Djawi ngriki, samenika kok saged dados saé, menika kados poendi wiwit-wiwitanipoen?”

Prijaji mangsoeli: „Mengkéné: Barang-barang dagangan bisa né gampang penggawané menjang tanah-tanah sing adoh saka segara, koedoe ana dalané sing betjik. Dadi preloe digawékaké ratan. Jèn penggawané gampang, regané bisa moerah. Moelané dèk satoes taoen sepréné dijasa ratan dawa banget, saka Tjaringin ndjoedjoer tanah Djawa nganti tekan Banjoewangi. Ana simpangané pirang-pirang, dianggo lakoéné kréta pos. Saben let 4 oetawa 5 pal ana posé; ana djarané 4 oetawa 6 oetawa 8 dianggo noenda djaran sing nglakokaké kréta pos; krétané pos ija sok ana. Kréta pos koewi, sing noenggangi prijaji-prijaji Negara oetawa bangsa patikelir. Déné jèn ngliwati goenoeng, tekan ing oenggah-oenggahan sing ndeder, ija disedijani kebo, kanggo nggérèd kréta

koewi. Jèn noenggang kréta pos, ndjoedjoer tanah Djawa, bisa tekan sadjroné 6 oetawa 7 dina. Mangka sadoeroengé ana prenatan mengkono, nganti lakon 10 dina.

Kedjaba ratan koewi, ana manèh kretek-kretek pirang-pirang sing digawé. Dadi lakoéné wong oetawa

toenggangan, senadjan kaliné bandjir, ija bisa bandjoer baé.

Djaman saiki saben koeṭa akèh toenggangan. Sadéngah wong bisa noenggang; doewit setali waé wis kena dianggo moebeng-moebeng. Jèn ing Djakarta, dokar koewi djenengé *sado*; kréta séwan: *ébro*. Jèn Sala oetawa Ngajodja, kréta séwan djenengé *andong*; jèn Soerabaja: *kosong*. Bijèn akoe wis taoe menjang Djakarta, menjang Soerabaja; wah, toenggangan pating sliri, pating sriwet, nganti bingoeng akoe.

Toenggangan-toenggangan sing mengkono koewi kabèh, jèn ditimbang karo dèk djaman bijèn, wis betjik banget; nanging sing betjik déwé, jèn djaman saiki, ija moeng sepoer; bisa amot wong pirang-pirang

atoes, barang-barang pirang-pirang kojan. Nanging jèn prekara sepoer, ora akèh soemoeroepkoe. Mesṭiné kangmasmoe, Dèn Soembaga, akèh kawroehé; sabab wis sinaoe ana ing pamoelangan. Rak inggih, ta, Dèn?"

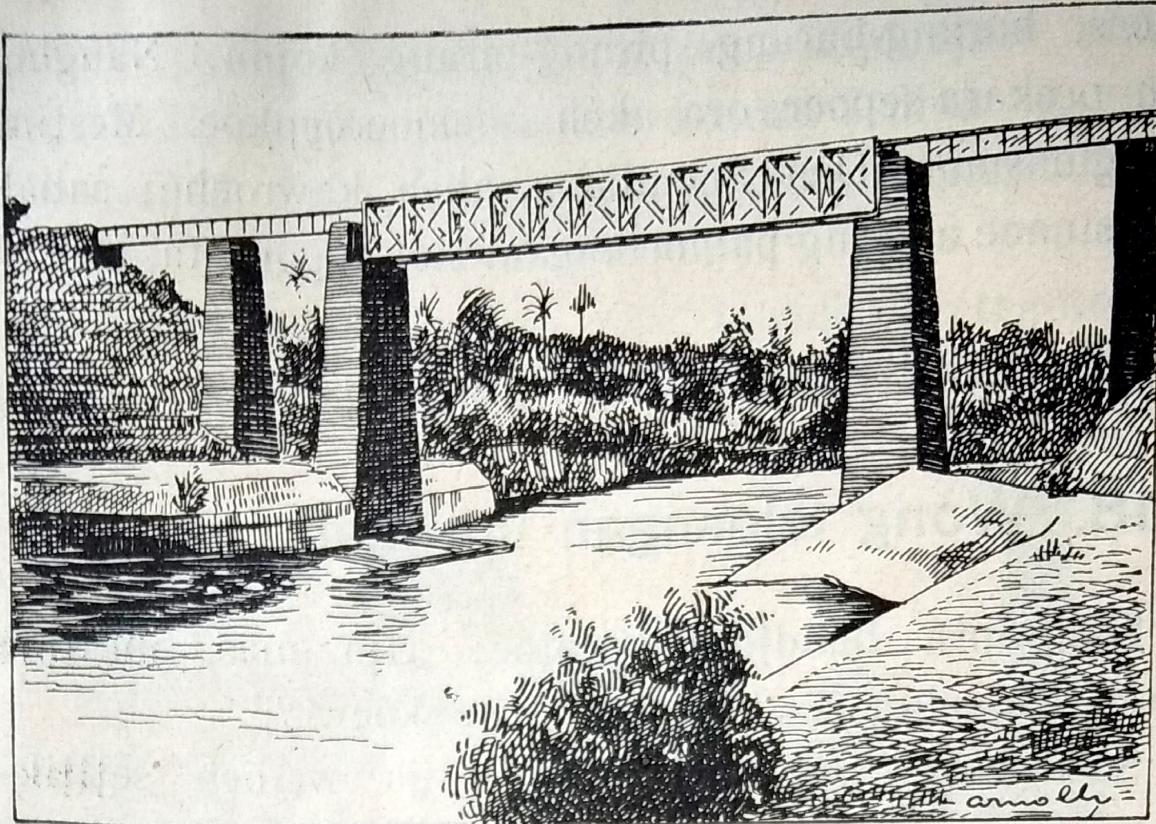
18. Wong leloengan ing djaman saiki.

Soeprapta bandjoer tjelaṭoe: „Ija mas, mestiné akèh weroehmoe. Prijé ta, sepoer koewi?”

Soembaga mangsoeli: „Akoe ija weroeh setiṭik-setiṭik, ora akèh; pengrasamoe akoe iki apa pinter banget mana? Mengkéné kandané goeroekoe:

Ing kapoeloan Indonésijah kéné, wiwité ana sepoer, sepréné lagi woloeng poeloeh taoen koerang loewih; saben-saben moendak; nganti sepréné isih moendak-moendak waé. Negara sing ndelik-ndelik, saiki wis akèh sing ana sepoeré oetawa trémé. Wowohan wetoené padésan oetawa negara, dèk bijèn ora bisa pajoe, marga ora bisa mboewang, nganti pada bosok. Bareng wis ana sepoer, bandjoer dikirimaké menjang endi-endi, bisa laris, pajoe akèh. Mengkono oega iwak segara sing dikirimaké ésoek saka tanah pesisir, jèn diemot sepoer, soréné bisa tekan negara sing adoh saka pesisir. Jèn saka Semarang, soréné bisa tekan Ngajodja, Soerakarta, Magelang, ora boeṭoek. Jèn saka Soerabaja, menjang Madioen, Kediri, Ponorogo, Toeloeng-Agoeng.

Sepoer koewi, jèn ing tanah Djawa, sing disik déwé saka Semarang menjang Tanggoeng. Ora lawas dibandjoeraké tekan Sala, bandjoer tekan Ngajodja pisan. Let setaoen rong taoen bandjoer ana sepoer saka Djakarta

menjang Bogor. Saikiné ngendi-endi wis ana sepoer. Saka Djakarta menjang Soerabaja, jèn noenggang sepoer bisa tekan sadina. La jèn noenggang dokar, nganti pirang-pirang dina.

Olèhé masang ril dalan sepoer koewi ora gampang; ora kena kok bandjoer dipasang waé téplak-tèplek ana tengah sawah oetawa tengah alas. Jèn lemahé èndèk, dioeroeg disik nganti mingklik-mingklik. Jèn doewoer digempoer. Sing nggarap wong pirang-pirang atoes, pirang-pirang èwoe, nganti sasèn-sasèn oetawa tetaoenan. Jèn nradjang goenoeng, goenoengé ditrowong; nrowong koewi rekasa banget. Iki mengko ija ngliwati trowongan. Jèn nrowong goenoeng, olèhé miwiti saka kiwa tengen. Iba ta angèlé olèhé ngira-ira, moerih trowongané bisa kentjeng, bisa gaþoek, þoek, ora ménggak-ménggok. Penggawéné kretek sing ana ndoewoeré djoerang oetawa kali, ikoe ija doedoe penggawéan baèn-baèn. Jèn akoe kowé, ora bisa ndoega-ndoega keprijé rékané; bisané rampoeng babar pisan, kenané diambah sepoer,

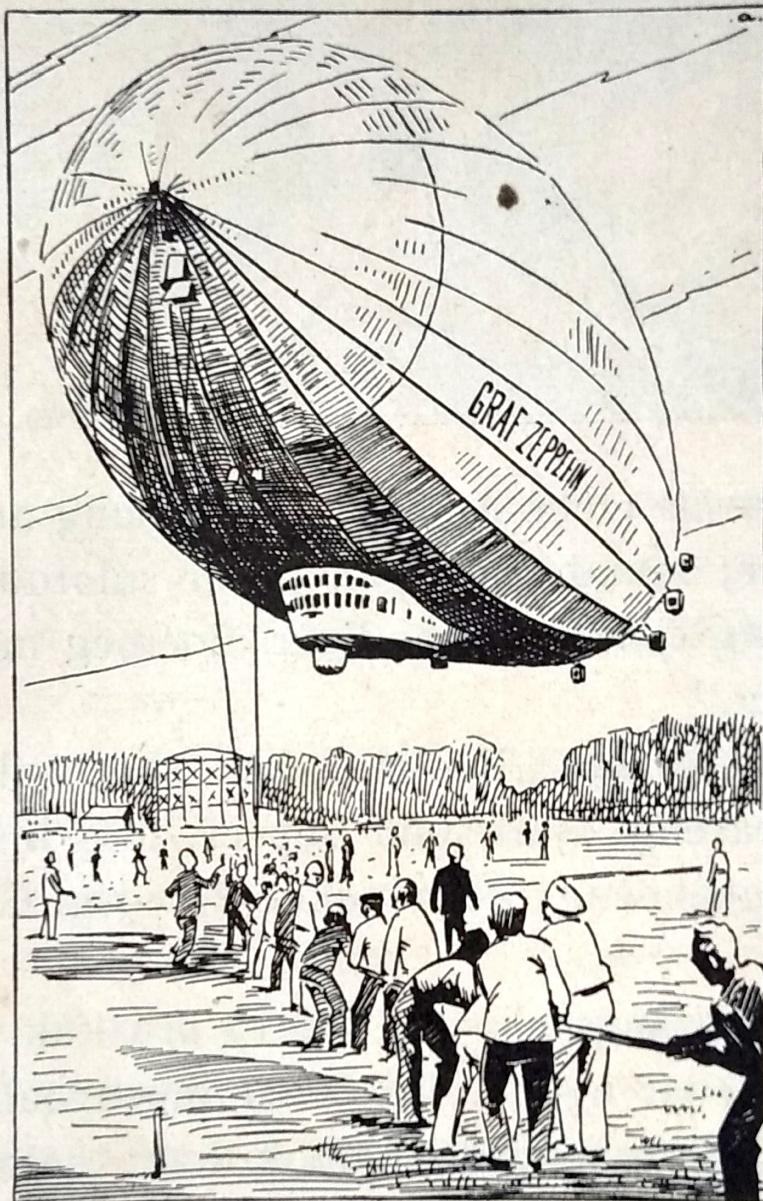
iya nganti lawas olèhé nggarap. Terkadang ana lemahé sing longsor; lemah oeroegan anjar mlorod menjang djoerang sing tjeroeng; bandjoer dioeroeg manèh kaja dèk wiwitan.”

Soeprapta takon: „Koewi kabèh akoe isih njanđak pikirkoe; bareng djaré ana sepoer sing bisa mènèk, moenggah goenoeng, koewi akoe djoedeg. Gèk keprijé rékané?”

Soembaga mangsoeli: „O, koewi ora kok moenggah goenoeng ndeder ngono. Ija bener moenggah, nanging ora kaja tjetjak mènèk témbok kaé; dalané sepoer digawé ménggak-ménggok, moebang-moebeng. Oenggah-oenggahané ora sepiraa; moeng waé dalané moendak dawa. Éwa déné ija ana sing rada banget moenggahé. Jèn tjantèlané kréta sing mboeri déwé pedot oepamané, koewi mbaliké banter banget lakoéné; bisa ndadèkaké tjilakané wong-wong sing noenggang. Moelané moerih adja nganti klakon mengkono, lokomotip disèlèh ana ing mboeri, dadi njoeroeng.”

Soeprapta takon manèh; sabab kepéngin weroeh sing temenan: „Ija, lokomotip disèlèh mboeri; la jèn lokomotip déwé sing sepatoené toegel, keprijé; ha rak bisa mbalik; krétané kabèh katoet!”

Soembaga mangsoeli: „Sing mengkono koewi ija

wis dikoewajani. Trèm sing saka Setjang menjang Bahrawa koewi ja ana sing moenggah rada banget; kono rilé teloe; sing tengah ana oenton-oentoné. Lokomotip ija ana rodané gedé ana ing tengah, ija nganggo oenton-oenton, bisa plek karo oenton-oentoné ril sing ana tengah ikoe maoe. Koewi gawéné wis kaja sepatoe; malah ngoengkoeli.

Dalan sepoer koewi, jèn tiba ing énggok-énggokan, pinggiré dipasangi tjagakan, ana palangé. Apa manèh ing halte oetawa setatsijoen ija ana tjagaké mengkono koewi. Jèn palangané, tibané ing tjagak maoe malang bener, masinisé bandjoer ngerti, jèn sepoeré ora kena mlakoe bandjoer; sepoeré ija koedoe diendegaké. Déné jèn soré, wis peteng, sing dianggo tenger: lentéra; belingé ana sing abang, ana sing idjo. Dadé masinis koewi, sasoewéné nglakokaké sepoer, roepa-roepa sing koedoe diawasaké; ora kena disambi ngénak-énak. Jèn sembrana, bisa gawé tjilakané wong pirang-pirang.

Sepoer karo trèm koewi rilé ngendi-endi pada waé

ambané. Dadi jèn ana kréta amot barang saka ngetrèm, arep dibandjoeraké metoe sepoer, ora soesah dielihi. Kréta tané momotan koewi waé diwetokaké ing dalan sepoer, ija plek waé. Moeng sepoer N. I. S. (Ngajodja-Sala-Semarang), dalané amba, gèsèh karo sepoer lija-lijané.

Isih ana manèh toenggangan sing loewih déning rikat, ngambah awang-awang, djenengé kapal oedara oetawa zeppelin. Toenggangané kaja praoe; sing noeng-gang manggon ana ing omah-omahan sadjroné balon. Lakoené bablas waé, ora predoeli apa-apa, sabab lakoené ana ing awang-awang; dadi alas, koeta-koeta, kali, telaga, koewi kabèh ana ngisoré, ora preloe masang kretek oetawa ngoeroeg dalan kaja sepoer iki. Wis lakoené rikat, nganggo bisa ngentjeng waé; dadi tekané ngenggon ija gelis banget.

Malah saikiné loewih akèh piranti ora aroepa balon, maboer kaja manoek, ananging swiwiné ora kekedjer, ora koemebet; ikoe diarani montor maboer. Rong dina waé saka Éropa menjang tanah Djawa kéné bisa tekan.”

---

19. Mbok Sijah pedjahipoen kedawahan oeleg-oeleg.

Mara sampéjan bedèk tjangkriman koela ing nginggil poenia! Tijang Djawi tisna sanget dateng mbok Sijah.

Sapoenika ingkang badé koela rembag namoeng saprekawis: *sarem*.

Boten namoeng tijang Djawi pijambak ingkang tisna

dateng sarem. Djandji sipat menoengsa, mestि betah dateng sarem. Menawi olah-olahan boten nganggé sarem, mestि tjemplang, boten étja. Menawi tijang kontjatan sarem sawetawis dinten, awakipoen mestि kraos loengkrah.

Poenapa sampéjan soemerep, sarem poenika pinangkanipoen saking ing poendi? Mestènipoen sampéjan inggih sampoen mireng kabaripoen, menawi sarem poenika, ingkang dipoen damel, toja seganten. Toja seganten poenika wernènipoen kados limrahipoen toja kémawon; éwa semanten boten kénging dipoen ombé, sabab raosipoen asin sanget semoe pait toer leteng; awit toja seganten poenika pantjèn wonten saremipoen. Menawi toja seganten satoes timba dipoen godog; dipoen esataken, ladjeng wonten intipipoen ingkang awerni sarem wetawis kalih oetawi tigang timba. La sarem ingkang wonten ing seganten poenika pinangkanipoen saking poendi? Prekawis poenika ing bénjing sampéjan koela tjrijosi. Sapoenika koela bađé nerangan ken bab pendamelipoen sarem kémawon. Waoe sampéjan sampoen koela tjrijosi: toja seganten menawi dipoen godog ngantos asat, ladjeng ngintip; intipipoen poenika sarem. Nanging menawi damel sarem sarana dipoen latoni mekaten, méndah kaṭah wragadipoen. Sarem rak dados awis; menawi dipoen sadé mirah, ingkang damel sarem mestि toena. Dados enggènipoen nggaota boten saged angsal panggesangan.

Ing Madoera, sanding pinggiripoen seganten, dipoen damelaken bloembangan wijar-wijar, nanging tjetèk. Menawi seganten ngleresi rob, tojanipoen mili dateng bloembangan, noenten margènipoen dipoen toetoep; dados menawi seganten sob, tojanipoen boten toemoet

wangsoel, kantoen wonten ing bloembangan ngrikoe. Sarèhné kebentèran saben dinten, mila ladjeng ngoekoes; dangoe-dangoe asat. Saremipoen kantoen wonten ing dasaring bloembangan, dipoen pendeti tijang-tijang ing ngrikoe, dipoen sadé dateng Negari.

Poenapa preloenipoen déné bloembangan poenika dipoen damel tjetèk mekaten? Preloenipoen soepados loemahipoen toja djembar, sabab ingkang ngoekoes poenika namoeng ing inggil kémawon. Dados sangsaja wijar loemahipoen, pangoekoesipoen sangsaja rikat.

Toja sami kaṭahipoen, dipoen sèlèh wonten ing gelas, kalijan wonten ing piring, mestì énggal asat ingkang wonten ing piring. Prekawis poenika mestèni-poen sampéjan inggih sampoen sami nitèni. Mekaten oegi sindjang ingkang mentas dipoen koembah, moerih

énggalipoen garing, inggih dipoen djèrèng wonten ing gèntèr, boten dipoen oembroek-oembroekaken kémawon.

Sarem anggènipoen noesoeki saking ing bloembangan waoe, dipoen ekoem malih wonten ing toja, karebèn adjoer; ladjeng dipoen resiki ngantos peṭak, wernènipoen woekon-woekon, ladjeng dipoen kintoenaken dateng poendi-poendi, dipoen sadé. Wonten ingkang dipoen pipit, dipoen tjiṭaki kados banon; sabanon awratipoen sekati. Ing Indonésijah saremipoen sarem banon sadaja.

Menawi tijang pesisir kidoel ing Ngajogjakarta, roemijin pendamelipoen sarem mekaten: Menawi seganten pinoedjoe sob, tijang-tijang wira-wiri mendet toja seganten, dipoen rembati nganggé oepih, dipoen siramaken ing wedèn. Wedènipoen sadèrèngipoen dipoen sirami toja seganten, dipoen radin roemijin, wijaripoen wetawis salatar. Enggènipoen njirami waoe ngantos

weradin; ladjeng dipoen sirami malih arambah-rambah. Wedènipoen saged garing pijambak, awit saking bentèring soerja; boten nganggé dipoen latoni boten barang. Poenika wedènipoen ladjeng keboentel ing sarem sadaja; wedi waoe ingkang inggil pijambak ladjeng dipoen klempakaken nganggé sorok, noenten dipoen waðahi ing koekoesan. Déné koekoesanipoen dipoen djagragi kadjeng awon-awonan kémawon. Sangandapi-poen koekoesan wonten djembanganipoen kołong. Menawi koekoesan waoe sampoen kebak wedi, ladjeng dipoen soki toja seganten. Sarem ingkang mblebed wedi waoe ladjeng adjoer, katoet ing toja, rembes doemawah ing djembangan. Enggènipoen ngesoki toja poenika rambah-rambah, ngantos saremipoen katoet sadaja, klebet ing djembangan. Toja ingkang nglempak wonten ing djembangan poenika dados kañah sanget saremipoen. Noenten dipoen bekta mantoek, dipoen godog wonten ing kwali ageng-ageng. Pawon setoenggal terkadang dipoen trapi kwali tiga oetawi sekawan. Panggodogipoen waoe ngantos asat; saremipoen kantoen wonten ing kwali, wernènipoen petak memplak kados gendis pasir, namanipoen sarem tamper. Sarem ingkang mekaten poenika, menawi ing Ngajodja, roemijin inggih dipoen sadé dateng peken. Sapoenika tijang ing ngrikoe sampoen boten damel sarem malih.

Ing tanah Malaka rékanipoen tijang damel sarem sanès malih. Tijang-tijang ing ngrikoe, ingkang damel sarem, sami mendeti kadjeng ingkang wonten ing seganten. Kadjeng waoe menawi sampoen garing, ladjeng dipoen besmi; awoenipoen ladjeng dipoen groedjoeg toja nganggé dipoen saring; dados saremipoen ingkang wonten ing ngrikoe adjoer, katoet toja.

Tojanipoen ladjeng dipoen godog ngantos asat, namoeng kantoen saremipoen kémawon.

Ing tanah Éropah sarem poenika ingkang dipoen damel inggih toja seganten. Wonten oegi sarem ing ngrika ingkang pamendetipoen saking ing salebeting siti, sarana dipoen doeðoe ñebet sanget. Pedamelan poenika namanipoen melik.

Sarem poenika paédahipoen boten namoeng dipoen anggé mboemboni olah-olahan kémawon, inggih wonten paédahipoen sanèsipoen malih; kadosta kanggé njaremi oelam, karebèn kénging dipoen rimati lami.

20. Wangoené tjoemboe, djeboel kesit temen.

Ing sawidjining dina si Soekanta noenggoni ambengan. Bapakné arep bantjakan. Sing ngepoeng moeng wong sing toenggal saomah baé. Saben-saben panganané diroeboeng laler; digoesah tansah bola-bali baé. Atiné nganti pegel; tjelaþoené: „Doebilah, laler iki! Wong digoesah kok pidjer bola-bali waé!” Bareng wis pada pepak, bapa bijoengé lan sedoeloer-sedoeloeré koepeng. Si Soekanta tjelaþoe manèh: „Akoe gregeten temen menjang laler koewi. Takgoesah ping pirang-pirang, kok bola-bali waé. Ketjandaka rak takremed-remed temenan. Karo matané kok awas temen, angger arep didekep, proeng! Sedéla engkas bali manèh; arep ditampèl, proeng! Ora dioendang ora barang kok bola-bali waé. Hara! Pengrasané rak kaja diolah-olahaké mana.”

Bijoengé njamboengi: „Wong laler waé kok ko-

predoeli; togna waé rak oewis. Karo manèh kalong sepira, ta!"

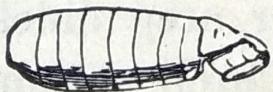
Soekanta mangsoeli: „Oraa kalong kaé, akoe kok gregeten, oléhé mbesoer koewi, lo! Oléhé ngétjé-étjé oewong kok kegila-gila!"

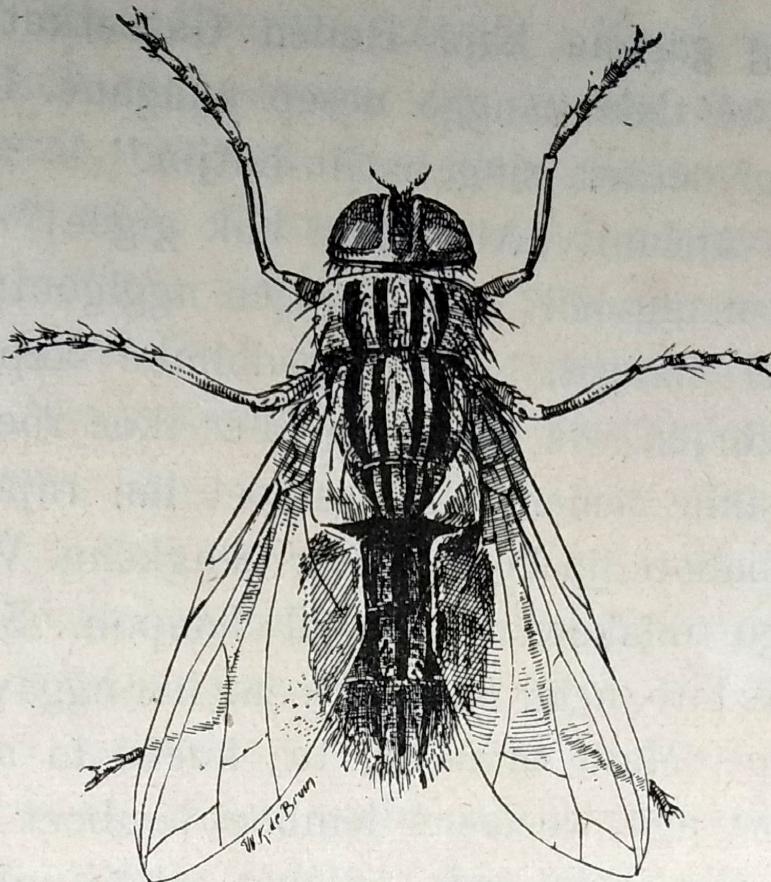
Bapakné njamboengi: „Ah, pantjén ija. Saploké tangga ngingoe djaran koewi lo, laler pantjén pjoeng-pjoengan tekané!"

Soekanta ora ngerti marang goenemé bapakné, bandjoer takon: „Kados poendi, pak; kapal toemoet-toemoet poenapa?"

Bapakné mangsoeli: „Mengkéné: Laler ikoe jén ngendög milih enggon sing reged-reged; mangka gedogan djaran ikoe wis mestí akèh tléṭongé. Dadi laler ija seneng banget ngendög ana ing kono. Jén ngendög setaoen ping pat, ping lima; sepisan-pisané atoesan. Jén netes, dadi sét; kesenengané manggon ana ing tléṭongan. Emboeh, wis mengkono karsané kang nitah-aké djagad. Ana sing ora betah tjedakan karo tléṭong, djeboel ana sing seneng manggon ana sadjroning tléṭong. Jén oewong dikon manggon ana ing sadjroning tléṭong mengkono, adja sing dinanan, sasèn-sasèn, la mbok sadjam rong djam waé ja wis bloekékan.

Mestiné kowé wis pada weroeh esét. Ora ana sikilé, ora doewé elar kaja laler. Moeng oegat-oeget waé; bisa-bisané moeng metjoetat, rada adoh. Roepané nggegilani. Jén lagi netes, gedéné moeng sakmenir. Jén wis sawetara dina, bandjoer moendak gedé lan moendak dawa, wetara sakakangé beras. Sing dipangan apa? Ija tléṭong sing dienggoni ikoe. Dadi oléhé ora doewé sikil oetawa elar ikoe ora ndadékaké

soesahé. Kiwa-tengen, ngisor-nđoewoer, wis pepanganan tok waé; ora soesah kloejoeran mrana-mrana.”

Soekanta njelani: „Tobat, la jèn ngaten rak djember sanget, laler menika. Alit manggèn wonten ing tlétong, ageng péntjokanipoen tlétong; ladjeng pindah-pindah dateng tetedan warni-warni! Sekedik-sekedik soekoenipoen poenika rak inggih goepak tlétong! Dados sampoen lajak kémawon anggèn koela gregeten poenika.”

Bapakné mangsoeli: „Pantjèn ija djember; nanging tak toetoegné disik oléhkoe kanda. Roepané esèt ikoe, bongkot poetjoeké lantjip, ora ana sikilé, ora ana laré, ora ana apa-apané; moeng ana tjangkemé waé tjilik banget. Jèn wis sawetara lawasé oléhé oerip ngénak-énak mengkono ikoe, bandjoer ngenťoeng. Jèn moenggoeha oewong, tapa; koewi meneng waé, ora obah, ora osik, wis kaja mati, nganti sawetara dina. Noeli mloengsoengi, ninggal panggonané lawas, ngrasoek badan laler, ana sikilé lan ana elaré. Bandjoer bisa

ngajoeuh ing gagana kaja Radèn Gaþoetkatja. Karo manèh doewé tlalé kanggo nesep pangané. Dojanané, sing legi-legi oetawa sing batjin-batjin.”

Soekanta njelani: „Ah, koela kok gigoe!”

Bapakné mangsoeli: „Ija pantjèn nggigoni; nanging wong angèl banget, olèhé ngedohaké keprijé, ta? Karo manèh jèn wis woedjoed laler ikoe roepané ora nggigoni; sikilé nenem kaja semoet lan rajap. Sikilé ikoe ing saboboté ija koewat toer kengkeng. Wangoené jèn dianggo mlakoe ora bakal lémpoh. Soewiwiné oetawa elaré loro, kelar ndjoendjoeng lan nggawa awaké ing sakarepé. Mara tamatna, ta; koewi lo ana laler. Sikilé koewi ana woeloené lemboet-lemboet lan ana ros-rosané. Poetjoeké rada ndjebèr setiþik; ikoe kena dienggo méntjok ing saenggon-enggon. Ana ing pengilon oetawa ing katja ija bisa méntjok lan bisa mlakoe gampang waé, ora koewatir keplèsèd. Jèn mlakoe djلالات-djalalat, sadjak ngéwak-éwakaké, kaja Radèn

Tjitraksi. Sikilé sing katon koewi, sing sidji sikil ngarep, sidjiné sikil tengah, sidjiné sikil mboeri. Ing kanané ija ana sikilé mengkono; dadi sikilé teloeng pasang.”

Maoe-maoené si Soekanta ora taoe mikir marang awaking laler. Bareng dikanðani bapakné mengkono ikoe, dawa-dawa pamikiré. Wasana bandjoer gawok banget marang pangoe-wasané Pangéran kang nitahaké. Samoebarang titahé, jèn dipikir temenan, mestí agawé éram. Soekanta lagi ðeleg-ðeleg mikir-mikir, kewoewoohan bapakné njari-takaké matané laler; gedéné ora madjad karo awaké; moelané awasé ngébat-ébat. Soekanta sangsaja goemoen, lan sangsaja moendak pangertiné.

Bapakné mbandjoeraké kanda: „Kowé wis weroeh jén laler ikoe roepa-roepa, ora moeng saroepa waé. Ana sing gedé, roepané idjo gilap, djenengé laler idjo oetawa laler wilis. Koewi jén ngendog senengané ana ing daging oetawa ing pekiwan, ora ana ing tlétongan. Panggonané ikoe ija dadi panganing anaké jén wis netes. Ana manéh laler sing pangendogé ana ing koelité kéwan sing isih oerip, kajata ing koeliting djaran, kebo, wedoes sapenoenggalané. Jén wis netes, anaké bandjoer ngoereki koelit, oléhé ngentoeng ija ana ing kono. Kéwan sing dienggoni ikoe, wis mestí waé gregeten lan ora seneng; nanging si laler ora predoeli.”

Botjah-botjah maoe pada ndongong oléhé ngroe-
ngokaké. Embokné Soekanta bandjoer tjelaṭoe: „Wis,
lé, panganané pada panganen, entèkna. Mengko laleré
selak teka manéh pirang-pirang.” Botjah-botjah énggal
toemandang mangani panganan lan ngombé setroep
kanṭi boengah-boengah. Bapa bijoengé mèloe boengah.
Bandjoer boebaran.

21. Madjeng.

I.

Roemijin ing doesoen-doesoen oetawi ing pekam-poengan, menawi wonten tijang badé mbedol grija oetawi ngedegaken grija alit-alitan kémawon, tijang waoe ladjeng njambat dateng tangga tepalihipoen.

Tijang sambatan waoe boten nganggé dipoen épahi, namoeng dipoen ingahi kémawon sapantesipoen. Ingkang mekaten poenika adamel majaring tijang ingkang gadah perloe. Sarèhning lampah mekaten poenika

gentosan, inggih boten wonten ingkang ngresoela, malah enggènipoen njamboet damel ketingal sengkoed. Menawi ngleresi ngoendjoekaken empjak, swaranipoen tijang pating brengok. Kadjengipoen sami ngélikaken oetawi nandjangi kantja-kantjanipoen ingkang sami sesareangan njamboet damel poenika. Sarèhning enggènipoen njoewara poenika sesareangan, dados inggih presasat tanpa damel, sabab satoenggil-toenggiling tijang namoeng kepireng swaranipoen pijambak kémawon. Ananging sarèhning sampoen koelina mekaten, kok inggih toemindak. Sedinten kémawon grija sampoen saged ngadeg, pajon sampoen broekoet. Terkadang gedègipoen inggih sampoen katah ingkang dipoen etrapaken. Sagedipoen rikat poenika margi pedamelanipoen dipoen bagé-bagé. Wonten ingkang dipoen patah damel toetoes, wonten ingkang dipoen patah atrap pajon. Wonten ingkang dipoen patah atrap gedèg lan sapenoenggilanipoen. Ingkang mekaten poenika inggih kados tjara-tjaraning tijang gegrija: wonten ingkang bebahanipoen pados teða, wonten ingkang dipoen patah olah-olah, wonten ingkang dipoen patah resik-resik. Tijang djaler pados teða, tijang èstri ngopèni kajanipoen tijang djaler lan ngratengi tetedan. Anak èstri ngréntjangi bijoeng, anak djaler ngréntjangi bapa. Menawi anak taksih alit, sraboedan: djaler èstri boten adjeg pedamelanipoen. Asring ngréntjangi bapa asring ngréntjangi bijoeng, namoeng mitoeroet sa-koewawinipoen kémawon, kados ta: pados kadjeng bong, ngintoen dateng sabin, ngangsoe, njapoe, asah-asah piring lan sapenoenggilanipoen.

Waoe sampoen koela tjarijosaken, menawi tjaranipoen ing doesoen oetawi pekampoengan poenika kados

tjaranipoen tijang gegrija. Menawi wonten tijang salah satoenggil ingkang manggih kasoesahan, tijang sanès-sanèsipoen inggih toemoet soesah. Menawi ingkang satoenggal manggih pakèwèd, sanès-sanèsipoen mitoeloengi. Menawi ingkang setoenggil gadah damel, ingkang sanès-sanèsipoen teteloeng oetawi njoembang wragading gadah damel waoe. Dados adamel èntèng dateng tijang ingkang gadah damel. Menawi ing doesoen bađé dipoen damelaken mergi, ladjeng goegoer goenoeng. Sadaja sami toemandang. Mekaten oegi menawi bađé damel wangan, dipoen anggé mergi toja dateng sabin. Menawi damel kretek inggih mekaten. Déné ingkang djagi oetawi nganglang ing wantji daloe inggih dipoen damel giliran; mekaten waoe sadaja moerih majaripoen. Dados tijang poenika tansah toeloeng-tinoeloeng. Pantjèn mekaten lampahipoen ing donja poenika. Kadosta menawi tijang bađé njerat. Ingkang ndamelaken pèn pijambak; ingkang ndamelaken mangsi pijambak; ingkang ndamelaken dlantjang pijambak; ingkang ndamelaken médja, koersi oetawi gelaran papaning njerat, pijambak.

Pedamelan ingkang kawraten oetawi kangélan toemrap dateng tijang setoenggil, menawi dipoen garap ing tijang kaṭah, saged majar.

Tijang tani anggènipoen ngoepakara dateng teta-nemanipoen inggih nganggé pitoeloenganipoen tangga tepalihipoen. Kadosta menawi ngleresi tanem oetawi ngenèni sabinipoen, inggih nganggé njambat tijang sanès. Terkadang enggènipoen mloekoe inggih dipoen sambataken, menawi sabinipoen wijar. Njamboet maésa lemboenipoen kantja-kantjanipoen. Mekaten poenika gentosan. Menawi kekirangan pantoen kanggé winih,

inggih ladjeng njamboet dateng tijang ingkang soegih pantoen; mbéndjing menawi sabinipoen sampoen panèn, dipoen wangsoelaken.

Tjara ingkang mekaten poenika sapoenika inggih taksih toemindak. Nanging sangsaja lami sangsaja soeda, sabab sapoenika tijang-tijang wiwit kraos betah jatra. Kala roemijin kasoegihanipoen tijang tani awoedjoed wos pantoen, oetawi radja-kaja; boten werni jatra. Jatra boten patos dipoen prelokaken, sabab boten patos kelampah. Wos pantoenipoen poenika sampoen tjekap kanggé njangga kabetahanipoen sadaja, sabab kabetahanipoen boten katah. Pamedaling pasitènipoen boten preloe dipoen sadé mrika-mrika, sabab ngrika-ngrika kawontenanipoen sami kémawon. Kalijan malih boten dipoen sadé dateng tanah sabrang, sabab pambektanipoen rekaos sanget. Mergi-mergi dèrèng saé kados sapoenika; sepoer inggih dèrèng wonten. Déné penganggénipoen tijang-tijang kala roemijin namoeng seratan oetawi tenoenan ing tanah Djawi kémawon, dèrèng kepéngin menganggé barang-barang ingkang damelan sabrang. Sapoenikanipoen kados poendi? Sapoenikanipoen klonpong oetawi odjagan pating sloendoep dateng doesoen-doesoen. Malah doesoen-doesoen ingkang wonten ing poetjoeking redi inggih dipoen datengi. Barang dagangan saking sabrang datengipoen kados dipoen sokaken, dipoen emot ing baita lan sepoer lan trèm. Barang-barang ingkang élok-élok sami dipoen ideraken dateng doesoen-doesoen, adamel kepénginipoen tijang doesoen. Enggènipoen toembas barang-barang waoe sampoen mestì kémawon inggih nganggé jatra; oeroep-oeroepan sampoen boten toemindak. Kalijan malih tijang-tijang

sami mrelokaken toembas rerengganing grijā, kadosta: pangilon, gambar-gambar lan sapenoenggilanipoen. Gelang kaloeng dedamelan saking tanah sabrang inggih adamel kepéngining tijang-tijang doesoen, sabab wernè-nipoen apik-apik, toer regènipoen mirah. Kedjawi poenika tijang tani inggih wiwit kepéngin gadah médja koersi kados tijang ing negari. Poenika ingkang moeroegaken sami kepéngin tampi jatra. Sagedipoen tampi jatra inggih kedah njadé pamedaling pasitènipoen sawetawis. Kalijan malih inggih moeroegaken soedaning sambat-sinambat ingkang tanpa épah. Dados menawi betah baoe, inggih ladjeng mberahaken.

Tijang tani menawi sadé pamedaling pasitènipoen asring boten doegi-doegi, keremenen tampi jatra. Jatranipoen ladjeng asring dipoen anggé oebral-oebralan: dipoen toembasaken poenapa-poenapa ingkang boten patos preloe. Poenika ingkang mbibrahaken betah. Let sawoelan kalih woelan sampoen ngemoet dridji, boten saged toembas sandangan, boten saged mbajari sekolahipoen anakipoen. Ladjeng bentajangan pados jatra. Menawi wantjinipoen njebar, boten gadah widji, loemboengipoen sampoen koṭong blong. Ladjeng njamboet-njamboet, dipoen anggé toembas widji oetawi dipoen anggé mberahi tijang ingkang nggarap sabinipoen. Menawi enggènipoen pados jatra namoeng angsal sakedik, boten sedeng dipoen anggé nragadi sabinipoen. Sabinipoen dipoen garap namoeng saketjandakipoen kémawon; dados pamedalipoen soeda.

Milanipoen menawi njadé wos pantoen sampoen dipoen telas-telasaken; kedah ngèngèh satjekapipoen dipoen teḍa lan dipoen sandang ngantos doemoegi panèn malih. Tijang nganggé jatra samboetan poenika,

menawi ngantoekaken kedah nganggé nganaki; mangka anakanipoen asring awrat. Terkadang tijang njamboet pantoen sedatjin kémawon, menawi njaoer kedah kalih datjin. Poenapa malih menawi ngidjemaken sabin; tampi jatra samboetan sekedik kémawon, sabinipoen asring laroed sadaja. Wonten malih ingkang kesangeten. Sabinipoen dipoen séwakaken oetawi dipoen gadosaken sadaja, boten saged nggarap sakeḍik-keḍika; ladjeng kedjendelen.

Rékanipoen tijang bađé angsal jatra, werni-werni. Wonten ingkang nggadosaken wit klapa. Wit klapa setoenggal dipoen gadosaken kalih tengah roepijah oetawi kalih roepijah. Poenika ngantos pinten-pinten taoen, ingkang gadah boten saged ngoendoeh-ngoendoeh, menawi dèrèng mangsoelaken jatra ingkang sampoen dipoen anggé. Pantjèn tijang njamboet poenika asring adamel karisakanipoen awakipoen pijambak oetawi anak bodjonipoen. Milanipoen sampoen asring goelang-goelang njamboet. Sinten ingkang djadjal-djadjal njamboet, lami-lami dados koelina. Sinten ingkang remen njamboet, wekasanipoen mestì dados tétekan.

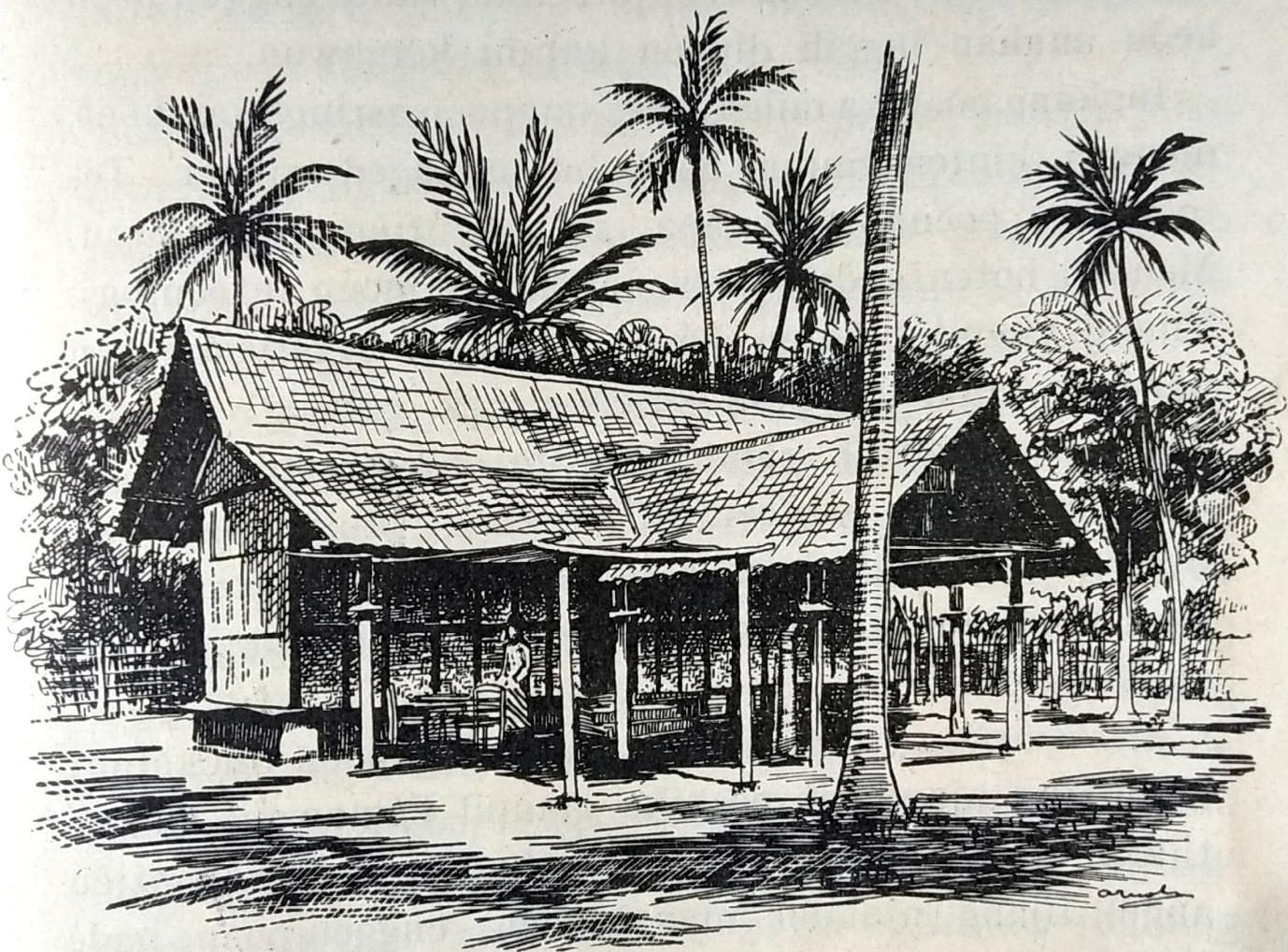
Menawi sampéjan kepeksa njamboet, sampéjan manah roemijin kados poendi rékanipoen anggèn sampéjan bađé njaoer; poenapa ingkang sampéjan djagèkaken. Sampoen ndjagèkaken tiganipoen poen blorok.

22. Madjeng.

II.

Ing ngadjeng sampoen koela tjriosaken, menawi tijang betah jatra, adatipoen inggih saged angsal sam-

boetan. Nanging jatra samboetan poenika wonten anakanipoen; mangka anakanipoen asring boten me-kakat kaṭahipoen. Sarèhning kepèpèd, inggih dipoen tempah, boten étang pawingkingipoen badé kerisakan. Preloenipoen namoeng njekap betahipoen ing sanalika poenika, kadosta dipoen anggé nragadi sabinipoen.

Tijang ingkang njamboeti waoe wonten ingkang tegelan, wonten ingkang boten. Ingkan tegelan poenika, sampoen boten sanak tijang, sanakipoen namoeng jatra kémawon. Senadjan ingkang njamboet enggènipoen njaoer oetawi nganaki ngantos megap-megap, inggih boten dipoen predoeli, djandji tampi jatra kémawon. Tijang ingkang tegelan mekaten poenika inggih pantjèn adamel tiwasi-poen sesami-saminipoen tijang; nanging tijang ingkang

njamboet, saleresipoen inggih awasta kainan. Tijang sampoen soemerep jèn boten gadah jatra, kok asring goemaib toembas poenapa-poenapa ingkang pantjènipoen kénging dipoen endakaken. Tijang ingkang mekaten poenika inggih boten patoet dipoen pasrahi poenapa-poenapa. Déné tijang ingkang njamboeti poenika, sarèhné koewatos menawi kapitoenan, dados enggènipoen nedå anakan inggih dipoen kañahi kémawon.

Ingkang poenika milanipoen sampoen asring njamboet, menawi kinten-kinten badé boten saged njaoer. Te-toembas poenapa-poenapa saé kentjèng kémawon. Menawi boten gadah jatra, inggih sampoen tetoembas. Tijang poenika boten kénging: menawi ndjagèkaken panènan, mangké pantoenipoen gèk gaboe! Tijang-tijang tani inggih sampoen sami soemerep, menawi tijang njamboet pantoen dipoen anggé bibit, panjaoeripoen asring tikel tinimbang kalijan menawi kentjèng. Éwa semanten kok taksih pinten-pinten ingkang boten ngatos-atos.

Mestènipoen wonten ingkang batosipoen mekaten: „Menging njamboet poenika gampil kémawon, angger tijang inggih saged.” Boten mekaten; inggih pantjèn angèl tijang njandet manahipoen, enggènipoen badé njamboet; nanging jèn dipoen oedi, inggih saged. Rékanipoen mekaten: menawi ngleresi gadah jatra, mangka kepéngin toembas barang ingkang boten patos preloe, poenika dipoen tjandeta. Poenapa malih menawi badé dipoen anggé ropjan-ropjan, sampoen pisan-pisan dipoen toeroeti. Sabab menawi embèn wingking kekirangan jatra, soesahipoen dipoen sangga pijambak. Kalijan malih menawi ngleresi panénan poenapa-poenapa, sampoen énggal-énggal dipoen sadé sadaja,

sabab regènipoen taksih mirah; sampéjan ngentosi menawi regènipoen sampoen mindak. Menawi gadah kadjeng poenapa-poenapa, inggih dipoen tjandeta roemijn.

Menawi lebar panèn djengglèng, pantoen ladjeng bjoek-bjoekan dipoen oejangaken, regènipoen mestì mirah sanget. Sangsaja kaṭah ingkang ngoejangaken, regènipoen sangsaja mlorod.

Menawi sadangoenipoen dèrèng panèn, betah jatra sawetawis, inggih saé pados samboetan ingkang anakani-poen mirah-mirahan kémawon. Déné penjaeripoen sampoen ngantos lebar panèn plek; sageda let kalih woelan oetawi tigang woelan kalijan panèn.

Anggènipoen pados samboetan ingkang mirah anakani-poen dateng poendi? Dateng bang negari oetawi bang doesoen. Menawi ing doesoen boten wonten bang, dateng loemboeng doesoen inggih saged. Ing djaman sapoenika Pamaréntah sampoen ngedegaken bang pinten-pinten, preloenipoen kanggé miteloengi tijang alit ingkang sami betah jatra; anakanipoen mirah. Déné bang waoe, sagedipoen angsal pawitan jatra ingkang dipoen lampahaken poenika, saking tijang-tijang ingkang sami njèlèngi jatra ngrikoe; ingkang njèlèngi poenika inggih angsal anakan sekedik.

Ingkang nglampahaken bang poenika kedah dipoen bajar. Bang waoe kedah gadah tjéléngan pijambak kanggé djagi-djagi menawi manggih bilai oetawi dipoen kemplang ing tijang ingkang sami njamboet. Milanipoen enggènipoen nedà anakan, kaṭahipoen ngoengkoeli enggènipoen njoekani anakan dateng ingkang njèlèngi. Kalijan malih tijang kedah toembas dlantjang, mangsi lan pirantos sanès-sanèsipoen, kanggé kabetahanipoen nglampahaken bang waoe.

Dados genéhipoen preloenipoen bang poenika mekaten :

1. Kadosta menawi preloe dipoen teda ing mangsa awis teda. Oetawi kanggé nragadi penggarapipoen sabin, lan sapenoenggilanipoen.
2. Bang ing doesoen kanggé ndjagèni bakoel alit-alit, soepados sampoen njamboet dateng tijang ingkang damelipoen nglampahaken jatra. Sabab tijang waoe jén nedå anakan, asring boten doegi-doegi; terkadang ngantos sedasa persèn sedinten.

3. Bang ing negari, preloenipoen kanggé mitoeloengi tijang ingkang betah jatra ragi kaṭah. Kadosta kanggé toembas radja-kaja, kanggé njéwa siti ingkang badé dipoen tanemi sata oetawi rosan. Oetawi kanggé nragadi penggarapipoen pasitèn waoe. Dados tijang tani ladjeng asring pados-pados samboetan dateng tijang ingkang nganakaken jatra. Kalijan malih damelipoen kanggé ngrimati jatranipoen bang ing doesoen ingkang toemando. Déné bang ing negari-negari ingkang tjelak pesisir, mitoeloengi tijang ingkang damelipoen pados oelam. Kanggé toembas baita oetawi pajang lan sapenoenggilanipoen.

Wonten malih bang ingkang mitoeloengi para krija, kadosta: pandé, toekang kadjeng, toekang séla, kemasan, sajang lan sapenoenggilanipoen.

Dados adegipoen bang ing doesoen lan ing negari, preloenipoen kanggé mitoeloengi tijang-tijang, sampoen ngantos mbajar anakan kaṭah-kaṭah. Kalijan malih kanggé noentoeni dateng lampah gemi lan njèlèngi. Sabab menawi tijang boten poeroen njèlèngi, inggih boten saged madjeng-madjeng.

23. Wit arèn.

Apa ta preloené, wong-wong kok sok nandoer wit arèn? Jèn roepané mono ora apik ora barang, malah sok gawé wedi. Jèn ana pomahan sing ana wité arèn, wangoené kok bandjoer wingit! Panggonan ing sakiwa tengené bandjoer katon peteng. Éwa déné wong tani demen marang wit arèn, sabab akèh paédahé. Pametoené ana sing kena dipangan, ana sing kena digawé dandan. Moelané senadjan ala tanpa roepa, ija meksa ditisnani. Tjoba ajo ditjandra!

Oewité gedé doewoer mbloëdjoed tanpa epang; dadi ora kaja wit asem oetawa wit djeroek. Godongé moeng ana ing poetjoek baé; roepané kaja blarak, nanging gedé-gedésarta kandel-kandel. Déné papahé dawané oramekakat; ana sing nganti 6 m oetawa loewih. Moelané palemahan sing ana sakoebenging wit, bandjoer siroeng. Papah maoe ing bongkot nlakoep menjang oewit. Jèn godongé wis garéng, bongkoting papah meksa isih ngamplok baé, ora bandjoer roentoeh kaja blarak; moelané wité katon pating krengkab. Katik nganggo ana edoeké barang; dadi sangsaja woewoeh kasaré. Doeké ikoe roepané ireng, kaja ramboet gimbal; dadi wis ora ana betjiké. Nanging menoengsa bisa ngepék gawéné, sabab doek ikoe koewat, toer awèt, ora gampang mopolé. Kena digawé tali oetawa dādoeng; koewaté ija banget. Jèn ana wong adeg omah, oetawa nenalèni barang gedé tjilik, oetawa nggodì epring loro teloe dadi sidji, sing dianggo

ja milih dādoeng edoek. Senadjan rada kasar sawetara, nanging koewaté banget, toer moerah. Karo manèh edoek, jèn wis dadi dādoeng, ja kena dianam, digawé lèmèk oetawa kèsèd; dādoeng doek ija kena dianggo oeloer-oeloer timba. Doek ana sing diresiki, dipilihi sing kakoe-kakoe, digawé sikat. Ing tanah kana-kana doek ikoe ija dianggo pajon omah barang.

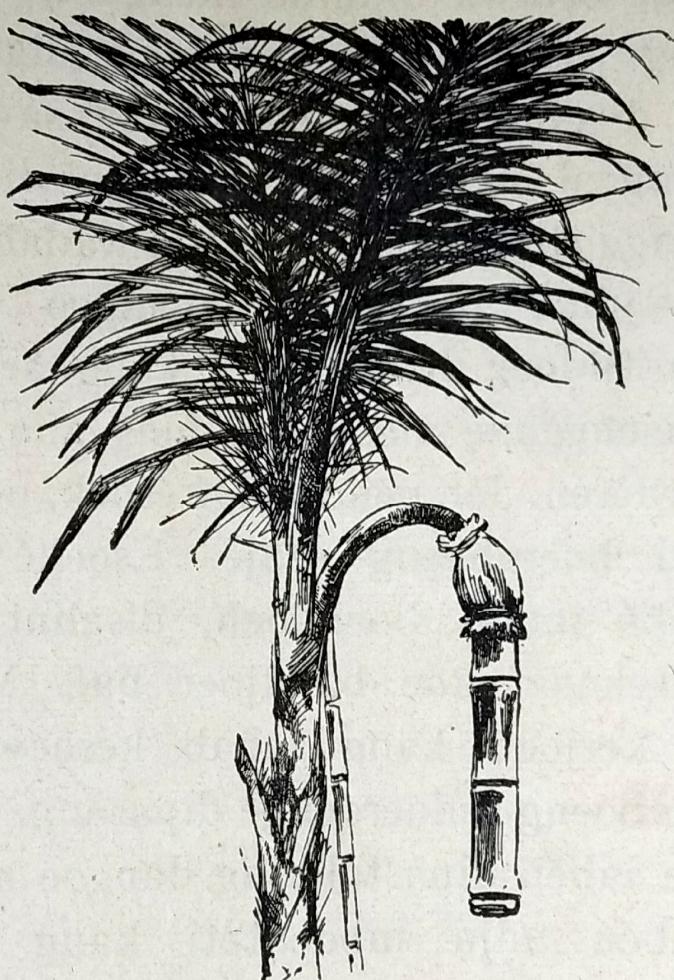
Déné godongé sing wis garing kena digawé oeroeb-oeroeb ana ing pawon.

Arèn ikoe ija ana kembangé, nanging roepané ora betjik kaja kembang djowar oetawa kembang asem. Wong bangsaning wit krambil, kembangé ja kaja manggar oetawa majang; tjilik-tjilik nèmplèk ana ing gagang; gagangé dawa nglawèr; djenengé dangoe. Jèn ditamataké temenan, kembangé ikoe ana rong roepa; sing saroepa ora bakal dadi oewoh, panggonané ngloempoek dadi sagagang-sagagang. Koewi sing saben-saben diroekoeng ing tawon, digolèki madoené lan sariné. Déné kembangé sing saroepa manèh, bakal dadi oewoh; enggoné ija ngloempoek-ngloempoek dadi sagagang-sagagang. Oewohé atos banget, ana isiné 2 oetawa 3; djenengé kolang-kaling. Kolang-kaling ikoe, jèn wajahé demegan, dioendoehi, didjoepoeki isiné, digawé tjéndol tjao oetawa dikolak; rasané kenjil-kenjil énak.

Wit arèn ikoe, jèn kembangé ndadi, mratandani, jèn panjeroté pangan saka sadjroning lemah akèh banget; bandjoer noemoesi marang kembang maoe. Kembangé bandjoer énggal dadi woh gedé-gedé. Ananging menoengsa ikoe akalé ana baé. Jèn ana arèn sing kembangé mengkono, tolèring dangoe bandjoer dipantjas. Doedoeh oetawa banjoe sing pantjèn arep

dadi panganing woh, bandjoer tètès deres banget. Ikoe ditadahi ing boemboeng, tjalon diombé oetawa digawé goela oetawa tjokak. Moenggoeh pandjoepoeké banjoe kang mengkono ikoe arané ndèrè; déné banjoené aran legèn. Mestiné kowé wis akèh sing soemoeroep bab ikoe maoe.

Sarèhné wit arèn ikoe gedé pitoeloengé marang

menoengsa, moelané menoengsa ja gedé panarimané marang wit arèn; diemi-emi lan dioepakara. Malah ana tanah-tanah, sing wongé pada ngira, jèn wit arèn ikoe ana sing mbaoe reksa. Moelané jèn arep didèrè, nganggo ditemboeng marang sing mbaoe reksa, nganggo slametan lan didokoki sadjèn barang, moerih lelemboet sing mbaoe reksa adja nganti moenasika.

Moenggoeh boemboeng sing dianggo nadahi legèn

ikoe, milih sing gedé lan sing dawa rosé; adaté sing dianggo: boemboeng pring petoeng oetawa pring ori sing gedé. Boemboeng maoe arané lodong.

Jèn legèn wis dioedoenaké saka ing dérésan, ana sing bandjoer diedol mentahan baé, ana sing diedol godogan, ana sing digawé goela; jèn wis dadi goela, arané goela arèn. Déné sing diedol mentahan, kena digawé tjokak oetawa diombé mengkono baé, rasané legi. Jèn sing wis digodog, ora kena digawé tjokak; nanging jèn diedol, kena diwajokaké sawetara dina, sabab ora énggal mamboe. Jèn legèn diedol étjéran ana ing sapinggairing dalan, adaté diwañahi ing boemboeng tjilik-tjilik; pangedolé nganggo ditaker ing gelas oetawa tjidoek boemboeng kang aran tjanTING.

Moenggoeh enggoné masang loðong ana ing dérésan ikoe ora lèrèn-lèrèn. Jèn pemasangé ésoek, pengoendoehé soré; disalini boemboeng sédjé. Ésoeké boemboeng sing disalinaké maoe dioendoeħ, disalini boemboeng sédjéné; mengkono ikoe bandjoer baé. Moerih legèn adja énggal ketjoet, kang sabab kesoewèn ana ing dérésan, boemboeng sadoeroengé dipasang, diisèni laroe. Kedjaba ikoe saben dina tolèring dangoe maoe dipègès setiṭik, karebèn adja mboenteti kang sabab rada garing. Dadi diarah bisaa tansah anjar pègèsané; iliné legèn bisa adjeg deresé. Lading sing dianggo ngiris oetawa magas maoe keleboe gedé; olèhé njengkelit nganggo diwrangkani, dadi ora gampang natoni awak. Karo manèh bisané moendak bantjar marang ilining legèn, tolèr sing didèrès ikoe diþoetoeki nganggo gandèn tjilik, karebèn empoek; dadi dalaning banjoe bisa lega.

Sawidji-widjingding dangoe pendèrèsé nganti sesasi

rong sasi. Jèn legèné arep digawé goela, penggawéné sarana digođog. Jèn wis asat, sing kari moeng paṭiné oetawa tjandoené, aran goela arèn; rasané legi anglek, ora matoeki kaja goela teboe.

Terkadang legèn diombé digawé ombèn-ombèn aran toewak oetawa bađèg; koewi ngendemi kaja déné djenèwer oetawa anggoer. Jèn wong Djawa, ora akèh sing karem ngombé bađèg; pantjèn ja betjik mengkono, sabab wong mendem ikoe ora patoet banget, toer agawé roesaking awak.

Paédahé arèn ora moeng ikoe baé. Kajoené atos banget, roepané ireng pating sloewat, betjik dianggo doran oetawa dandanán lijané. Ing djeróné kajoe ana atiné empoek, kena diepèk paṭiné, aran paṭi onggok; kena digawé djenang oetawa digawé tjéndol dawet, rasané énak.

Kedjaba ikoe sadané kena digawé sapoe sarta régé; papahé kena digawé gapiting soeri, piranti nenoen; godongé sing isih enom aran kawoeng, kena dianggo linting rokok. Kawoelé kena digawé empan-empané niṭikan; sroewané kena digawé kalam, piranti noelis Arab. Tjekaké wit arèn ikoe akèh banget paédahé. Apa ana sing isih kliwatan olèhkoe njeboetaké?

ISINÉ LAJANG.

Katja.

1. Wong désa kang boesoek	3
2. Poelo ingkang koemambang	6
3. Oerip sadjroning banjoe	10
4. Wit djatos	13
5. Iwak wéndra	19
6. Dateng Ngajogjakarta, I	22
7. Dateng Ngajogjakarta, II	24
8. Pentjaring widji	27
9. Satroenipoen tijang tani	31
10. Koelit kajoe diolah dadi tablèt	35
11. Tjanđi Prambanan, I	38
12. Tjanđi Prambanan, II	41
13. Lara Djonggrang	48
14. Awon, nanging ageng paédahipoen	51
15. Amané wit krambil	56
16. Moela-boekanipoen wonten pantoen	59
17. Wong leloengan ing djaman bijèn	63
18. Wong leloengan ing djaman saiki	67
19. Mbok Sijah pedjahipoen keðawahan oeleg-oeleg	72
20. Wangoené tjoemboe, djeboel kesit temen	77
21. Madjeng, I	81
22. Madjeng, II	86
23. Wit arèn	91